

Національний університет
«Києво-Могилянська академія»
Факультет правничих наук
Кафедра приватного права

**ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ
УЧАСНИКІВ КРУГЛОГО СТОЛУ**

**ЗАХИСТ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ
ОСОБИ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ
ПРИВАТНОГО ПРАВА В УКРАЇНІ**

28 лютого 2025 року
Київ

УДК 347.5/.7(477)(063)

Затверджено рішенням Вченої ради факультету
правничих наук від 23 червня 2025 року (протокол № 7)

Редакційна колегія:

Музика Леся Анатоліївна, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри приватного права Національного університету «Кієво-Могилянська академія»

Федосеева Тетяна Романівна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри приватного права Національного університету «Кієво-Могилянська академія», заступник декана факультету правничих наук

Ханик-Посполітак Роксолана Юріївна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри приватного права Національного університету «Кієво-Могилянська академія»

Захист прав та інтересів особи в умовах реформування приватного права в Україні : збірник наукових праць учасників круглого столу (28 лютого 2025 року). Київ : Національний університет «Кієво-Могилянська академія», 2025. 145 с.

ISBN 978-617-7668-77-9

У збірнику подано тези наукових доповідей учасників круглого столу, присвяченого висвітленню питань про сучасні виклики приватного права в умовах війни.

Для науковців, аспірантів і студентів.

УДК 347.5/.7(477)(063)

Матеріали подано в авторській редакції. Редколегія не несе відповідальності за науковий зміст статей.

ISBN 978-617-7668-77-9
(електронне видання)

@ Національний університет
«Кієво-Могилянська
академія», 2025
@ Колектив авторів, 2025

ЗМІСТ

<i>Бичкова Світлана Сергіївна. Зловживання процесуальними правами як перешкода ефективному захисту приватних прав та інтересів</i>	<i>5</i>
<i>Богатчук Дар'я Петрівна. Електронне судочинство як елемент доступу до правосуддя у структурі верховенства права</i>	<i>10</i>
<i>Бортник Ольга Юріївна. Судовий наказ як преюдиційний факт у господарському процесі</i>	<i>17</i>
<i>Дрогозюк Крістіна Борисівна. Правовий механізм захисту прав дітей.....</i>	<i>23</i>
<i>Дзера Ірина Олександрівна, Федосеєва Тетяна Романівна. Проблеми здійснення права на спадкування чоловіком (жінкою), які проживали однією сім'єю зі спадкодавцем.....</i>	<i>28</i>
<i>Кіріяк Оксана Василівна. Право на цифрову тишу</i>	<i>37</i>
<i>Маленко Ольга Валеріївна. Захист законних інтересів у трудовому праві.....</i>	<i>42</i>
<i>Менджул Марія Василівна. Проблемні аспекти здійснення прав дітей-переселенців в умовах війни: порівняльний аспект</i>	<i>48</i>
<i>Музика Леся Анатоліївна. Українські діти: чия відповідальність?.....</i>	<i>53</i>
<i>Посполітак Володимир Володимирович. Інструменти реструктуризації державного боргу в праві України.....</i>	<i>58</i>
<i>Ханик-Посполітак Роксолана Юріївна. Проект Закону про колективні трудові спори: що нового у врегулюванні трудового спору без звернення до суду.....</i>	<i>64</i>
<i>Яцкевич Іван Іванович. Гарантування трудових прав людей з інвалідністю в умовах правового режиму воєнного стану.....</i>	<i>68</i>

Трибуна Молодого Науковця

- Биковець Дар'я Іванівна.* Як співвідношення понять медіації і правосуддя впливає на позитивні зобов'язання держави у гарантуванні прав людини..... 74
- Брич Ярослав Олександрович.* Скасування нарадчої кімнати: крок для підвищення ефективності в цивільному процесі? 82
- Дворовий Максим Володимирович.* Правове регулювання провайдерів цифрових платформ в Україні: початок європейського шляху..... 89
- Клюс Юрій Олександрович.* Реалізація права на інформацію в умовах воєнного стану: проблеми і виклики..... 96
- Манзюк Іван Ярославович.* Підняття корпоративної завіси як інструмент реагування на зловживання цивільним правом 102
- Оленюк Андрій Анатолійович.* Правові інструменти захисту прав та інтересів власників зелених облігацій..... 108
- Романюк Марта Ярославівна.* Використання штучного інтелекту в цифровому контенті: питання регламентації..... 114
- Савченко Єгор Юрійович.* Чи є біткоїн грошима: правовий вимір економічної теорії..... 121
- Семчук Ганна Олександрівна.* Реєстроване партнерство як сучасний інструмент захисту прав особи: зарубіжний досвід і законодавчі перспективи в Україні 127
- Седа Софія Володимирівна.* Проблематика цивільно-правової відповідальності донорства анатомічних матеріалів для науки та освіти: досвід США та перспективи для України 133
- Стеценко Микола Володимирович.* Необхідність і механізми захисту прав міноритаріїв у приватних компаніях 140

Бичкова Світлана Сергіївна,
доктор юридичних наук, професор
головний науковий співробітник
Науково-дослідного інституту
приватного права і підприємництва
ім. академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ ЯК ПЕРЕШКОДА ЕФЕКТИВНОМУ ЗАХИСТУ ПРИВАТНИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ

Анотація. Однією з основних засад (принципів) цивільного судочинства є неприпустимість зловживання процесуальними правами. Проте законодавець не визначає категорії «зловживання процесуальними правами», лише окреслює невичерпний перелік дій, які, залежно від конкретних обставин, суд може визнати таким зловживанням. З огляду на це проаналізовано наукові погляди і позицію Верховного Суду щодо феномена «зловживання процесуальними правами». Надано авторське визначення цієї дефініції, виокремлено ознаки зловживання процесуальними правами, конкретизовано способи забезпечення принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами.

5

Неприпустимість зловживання процесуальними правами є однією з основних засад (принципів) цивільного судочинства (пункт 11 частини 3 статті 2 ЦПК України), що виявляється, як простежується із законодавчого формулювання положень частин 1 і 2 статті 44 ЦПК України, в покладенні на учасників судового процесу (учасників справи, представників, інших учасників судового процесу) обов'язку добросовісно користуватися процесуальними правами шляхом вчинення дій, які відповідають завданню цивільного судочинства.

Загальноприйнятною вважають таку поведінку учасників судового процесу, яка відповідає основним засадам і правилам судочинства, зокрема здійснюється з дотриманням процесуальних прав учасників справи, відповідає правилам етики, професійним стандартам та принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами¹.

Отже, невиконання учасниками судового процесу обов'язку добросовісно здійснювати свої процесуальні права має кваліфікуватися як зловживання ними.

Цивільне процесуальне законодавство України не містить дефініції «зловживання процесуальними правами». Проте визначає невичерпний перелік дій, що суперечать завданню цивільного судочинства і які, залежно від конкретних обставин, суд може визнати зловживанням процесуальними правами.

6 Як правильно зауважують науковці, законодавець, не окресливши меж «добросовісності» використання процесуальних прав, залишив вирішення відповідного питання на розсуд суду². Верховний Суд підтвердив, що у своїй практиці виходить із цієї позиції³.

Верховний Суд феномен зловживання процесуальними правами розглядає як особливий різновид цивільного

¹ Федосеева Т. Р. Неприпустимість суперечливої поведінки учасника судового процесу. *Захист прав та інтересів в умовах реформування приватного права в Україні* : зб. наук. праць учасників круглого столу (4 лютого 2022 року). Київ : НаУКМА, 2022. С. 84.

² Чабаненко М. М. До питання зловживання процесуальними правами у вітчизняному цивілістичному процесі. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 2. С. 77.

³ Див., наприклад: Постанова Верховного Суду від 15.07.2021 р. у справі № 420/698/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98344106>; Постанова Верховного Суду від 20.04.2023 р. у справі № 160/4787/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110352414>.

процесуального правопорушення, який полягає у тому, що відбувається порушення умов реалізації суб'єктивних цивільних процесуальних прав⁴. При цьому під зловживанням процесуальними правами розуміють форму умисних, несумлінних дій учасників процесу, що знаходить своє вираження, зокрема, у вчиненні дій, неспівмірних із наслідками, до яких вони можуть призвести, використанні наданих прав всупереч їх призначенню з метою обмеження можливості реалізації чи обмеження прав інших учасників провадження, перешкоджання діяльності суду з правильного та своєчасного розгляду і вирішення справ, необґрунтованого перевантаження роботи суду. При цьому колегія суддів зауважує, що ознакою зловживання процесуальними правами є не просто конкретні дії, а дії, спрямовані на затягування розгляду справи, створення перешкод іншим учасникам процесу. Вирішення питання про наявність чи відсутність факту зловживання віднесено на розсуд суду, що розглядає справу⁵.

7

Механізм зловживання процесуальними правами зводиться до того, що особа, яка прагне досягти певних правових наслідків, здійснює процесуальні дії (бездіяльність), зовні «схожі» на юридичні факти, з якими закон пов'язує настання певних наслідків. Незважаючи на те, що такі дії мають повністю штучний характер, тобто не підкріплюються фактами об'єктивної дійсності, певні правові наслідки, які вигідні особі, все ж таки можуть існувати⁶.

⁴ Ухвала Верховного Суду від 06.09.2018 р. у справі № 552/2378/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76350143>.

⁵ Постанова Верховного Суду від 15.07.2021 р. у справі № 420/698/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98344106>.

⁶ Постанова Верховного Суду від 10.09.2021 р. у справі № 766/20776/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99521550>.

В юридичній літературі у структурі конструкції «зловживання процесуальними правами» за аналогією із загальною теорією права вважають, що можна спостерігати співіснування та взаємодію двох таких елементів:

- суб'єктивної складової, яка передбачає недобросовісну форму реалізації процесуального права з наміром завдати шкоду протилежній стороні та порушити її права;
- об'єктивної складової, яка характеризується використанням процесуального права задля перешкоджання досягненню мети і вирішенню завдань судочинства⁷.

Вважаємо, що ознаками, які у сукупності характеризують зловживання процесуальними правами, є:

- 1) відповідним процесуальним правом учасник судового процесу наділений законом;
- 2) таке процесуальне право учасником судового процесу здійснюється всупереч його призначенню;
- 3) учасник судового процесу усвідомлює недобросовісність своєї поведінки і бажає настання негативних наслідків;
- 4) внаслідок недобросовісного здійснення процесуального права завдається чи може бути завдана шкода правам та інтересам інших суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, чиняться перешкоди до виконання завдання цивільного судочинства, відбувається необґрунтоване перевантаження суду;
- 5) метою зловживання процесуальним правом є отримання бажаного для відповідного учасника судового процесу результату (зміна підсудності цивільної справи, затягування процесу розгляду і вирішення справи,

⁷ Паскар А. Л. Роль суду в попередженні зловживань процесуальними правами учасниками цивільного процесу. Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право. 2021. Вип. 2 (50). С. 156.

перешкоджання здійсненню суб'єктивних прав іншими особами тощо).

Отже, зловживання процесуальними правами — це вчинення учасником судового процесу умисних недобросовісних дій із формальними ознаками дозволеної поведінки, що виявляється у використанні суб'єктивного цивільного процесуального права всупереч його призначенню і з метою, яка не відповідає завданню цивільного судочинства.

Забезпечується принцип неприпустимості зловживання процесуальними правами шляхом:

- 1) покладення на суд обов'язку вживати заходів для запобігання зловживанню процесуальними правами (пункт 5 частини 5 статті 12, частина 4 статті 44 ЦПК України);
- 2) наділення суду повноваженням застосувати до учасника судового процесу заходів, визначених ЦПК України, у випадку зловживання ним процесуальними правами (частини 3 і 4 статті 44, частина 4 статті 135, частина 9 статті 141, статті 143, 148, частина 2 статті 262 ЦПК України);
- 3) встановлення права учасників судового процесу на компенсацію чи відшкодування внаслідок необґрунтованих дій позивача, заявника (частина 5 статті 51, частина 5 статті 142, частина 1 статті 159, частина 1 статті 328 ЦПК України);
- 4) регламентації інших несприятливих наслідків для учасника судового процесу, який зловживав процесуальними правами, та притягнення його до адміністративної, кримінальної чи дисциплінарної відповідальності (зокрема, стаття 445 ЦПК України, стаття 185-3 КУпАП, стаття 382 КК України, розділ VI Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», розділ VI Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 3 березня 2015 р. № 301/5).

Богатчук Дар'я Петрівна,
кандидат юридичних наук, старший викладач
кафедри загальнонотееоретичного правознавства
та публічного права факультету правничих наук
Національного університету «Києво-Могилянська академія»

ЕЛЕКТРОННЕ СУДОЧИНСТВО ЯК ЕЛЕМЕНТ ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ У СТРУКТУРІ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА

Анотація. Висловлено пропозицію віднести функціонування електронного судочинства до елементів доступу до правосуддя як складової верховенства права. Це, з одного боку, дасть змогу адаптувати концепцію верховенства права до сучасних реалій, а з іншого – сприятиме формуванню напряму розвитку електронного судочинства.

10

1. Сучасний світ постійно змінюється та швидко трансформується, зокрема під впливом стрімкого розвитку цифрових технологій. Через це постає питання вектора подальшого суспільного розвитку. Орієнтиром для визначення цього вектора, з правового погляду, має бути концепція верховенства права. М. І. Козюбра наголошує, що складові верховенства права в підсумку спрямовані на забезпечення прав людини¹. І. А. Куровська зазначає про «глибинний генетичний зв'язок між принципом верховенства права та правами людини»².

¹ Козюбра М. І. Верховенство права, права людини і місцеве самоврядування: проблеми взаємозв'язків. Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. 2017. Т. 200. С. 69. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/items/30ea8479-85eb-4afa-a4ef-c6d52c5bf0ea> (дата звернення: 25.02.2025).

² Куровська І. А. Концепція верховенства права і права людини. Права людини в Україні: минуле, сьогодні, майбутнє : тези доп.

2. Нові реалії породжують необхідність віднайдення нових парадигм. Постає запитання: адаптація до змінених умов чи збереження фундаментальних засад? Відповідь: адаптація фундаментальних засад із метою їх збереження як основи та орієнтиру в умовах змін. Концепція верховенства права розвивається і не є статичною³. Як зазначають М. Зальнієріуте (Monika Zalnieriute), Л. Беннетт-Мозес (Lyria Bennett Moses) та Дж. Вільямс (George Williams), суспільні трансформації та переваги, породжені технологіями, можуть бути настільки суттєвими, що зумовлюватимуть зміни в розумінні верховенства права, зокрема зміни щодо тлумачення прозорості, підзвітності, правової передбачуваності і правової визначеності, а також рівності перед законом⁴. Концепція верховенства права має враховувати сучасні реалії та суспільні потреби для того, щоб слугувати підґрунтям та основною точкою опори в турбулентному світі.

3. Зміст верховенства права досягається через складові верховенства права. При цьому, складові концепції верховенства права слід розуміти у їхньому взаємозв'язку. Доповідь, ухвалена Європейською комісією «За демократію через право» (Венеційською комісією) на її 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25–26 березня 2011 р.), виокремлює доступ до правосуддя в незалежних і безсторонніх судах як одну зі складових верховенства права (пункт 41 доповіді)⁵.

учасників Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 10 грудня 2020 р.). Харків, 2020. С. 8. URL: https://library.pp-ss.pro/index.php/ndippsn_20201210/article/view/kurovska/377 (дата звернення: 25.02.2025).

³ Zalnieriute M., Bennett Moses L., Williams G. The Rule of Law and Automation of Government Decision-Making. *Modern Law Review*. No. 82 (3). Pp. 26. URL: <https://ssrn.com/abstract=3348831> (дата звернення: 25.02.2025).

⁴ Ibid.

⁵ European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). Report on the Rule of Law, adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session (Venice, 25–26 March 2011),

4. У Рекомендації Rec (2001) 2 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо побудови та перебудови судових систем і правової інформації в економічний спосіб зазначено, що «сучасні інформаційні технології стали незамінним засобом у сфері здійснення правосуддя і що вони таким чином сприяють ефективному управлінню державою, яке необхідне для нормального функціонування демократії»⁶. Зважаючи на стрімку та всеохопну цифровізацію держави й суспільних відносин, варто віднести забезпечення функціонування інструментів електронного судочинства до елементів доступу до правосуддя як складової верховенства права⁷. Це, своєю чергою, матиме вплив на саму концепцію верховенства права, адаптуючи її до сучасних реалій, а також спрямовуватиме розвиток електронного судочинства. Як зазначає О. О. Берназюк, «електронне судочинство є комплексним поняттям, яке означає особливу форму організації судової влади, що заснована на застосуванні цифрових технологій та спрямована на підвищення ефективності, досягнення оперативності, забезпечення доступності правосуддя, а також автоматизацію деяких внутрішньоуправлінських та зовнішньоуправлінських процесів із метою забезпечення реалізації своєї головної

study No. 512 / 2009, CDL-AD(2011)003rev. Strasbourg, 4 April 2011. C. 10. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-e) (дата звернення: 25.02.2025).

⁶ Комітет Міністрів Ради Європи. Рекомендація Rec (2001) 2 Комітет Міністрів Ради Європи державам-членам щодо побудови та перебудови судових систем та правової інформації в економічний спосіб, ухвалено на 743-му засіданні заступників міністрів 28 лютого 2001 року. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/rec_2001_2_2001_02_28.pdf (дата звернення: 25.02.2025).

⁷ Богатчук Д. П. Перспективи розвитку електронного судочинства в Україні. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2025 (очікується, подано до редакції).

функції — здійснення правосуддя на засадах верховенства права, справедливості, відкритості та прозорості, доступності тощо»⁸.

5. Зв'язок функціонування електронного судочинства з верховенством права простежується як у нормативно-правових актах, так і в наукових працях. Зокрема, Національна економічна стратегія на період до 2030 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 179, передбачає, зокрема, такі завдання для досягнення стратегічної цілі «забезпечення справедливого правосуддя в Україні, що базується на верховенстві права, захисті прав і свобод людини, фізичних та юридичних осіб» за напрямом «верховенство права»: «розроблення в установленому порядку законопроектів щодо:

- переведення в електронну форму процесів документообігу в судах;
- запровадження можливості розгляду окремих категорій справ онлайн незалежно від місцеперебування сторін і суду;
- спрощення судових процедур у тій мірі, яка не погіршує гарантій судового захисту, прав і свобод людини;
- забезпечення повного функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи;
- оновлення Єдиного державного реєстру судових рішень на основі доопрацьованої архітектури;
- запровадження системи штучного інтелекту для сприяння самостійному врегулюванню правового спору сторонами, а також для підготовки проектів судових рішень;

13

⁸ Берназюк О. О. Цифрові технології у праві: тенденції та перспективи розвитку : дис. ... д-ра юрид. наук. Ужгород : Ужгородський національний університет, 2021. С. 192. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/33609> (дата звернення: 25.02.2025).

– забезпечення значної кількості сервісів судів та судових послуг в електронному режимі»⁹ (в межах такого шляху досягнення вказаної стратегічної цілі, як «запровадження електронних сервісів та електронного суду») ¹⁰.

Р. Ю. Ханик-Посполітак зазначає, що функціонування електронного правосуддя «сприяє реалізації принципу доступності правосуддя» ¹¹.

6. З одного боку, віднесення забезпечення функціонування електронного судочинства до такої складової концепції верховенства права, як доступ до правосуддя, відповідає вимогам доступності, підзвітності, прозорості, відкритості і гласності в межах зазначеної концепції, а з іншого — визначає орієнтири для розвитку самого електронного судочинства.

7. Відповідно до статті 3 Конституції України права і свободи людини та їхні гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави Україна ¹². Реалізація права на доступ до правосуддя, своєю чергою, є гарантією за-

14

⁹ Національна економічна стратегія на період до 2030 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 р. № 179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення: 25.02.2025).

¹⁰ Там само.

¹¹ Ханик-Посполітак Р. Ю. Електронне правосуддя: сучасні європейські стандарти в цивільному судочинстві України. *Україна на шляху до Європи: реформа цивільного процесуального законодавства* : зб. наук. пр. міжнар. наук.-практ. конф. Київ : Національний університет «Кієво-Могилянська академія», 2017. С. 52–55. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/20bf6159-18e0-4375-bec3-6624c8510f29/content> (дата звернення: 25.02.2025).

¹² Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 25.02.2025).

безпечення прав і свобод людини¹³. Соціальна спрямованість електронного судочинства як елементу доступу до правосуддя у складі верховенства права зумовлює практичні наслідки для цифровізації судочинства.

8. Згідно з принципом рівності у правах і свободах та рівності перед законом (статті 21 і 24 Конституції України), електронне судочинство має передбачати рівний доступ до суду. Як зазначено у Національній економічній стратегії на період до 2030 року, «загальна оцінка цифрової грамотності громадян свідчить про те, що 53 відсотки громадян перебувають нижче позначки “базовий рівень”»¹⁴. Крім того, є проблема щодо доступності громадянам сучасних технологій для використання інструментів електронного судочинства, яка має вирішуватися, наприклад, шляхом надання доступу до таких технологій на базі спеціальних структурних підрозділів¹⁵. Упровадження інструментів електронного судочинства має одночасно втілювати підхід, орієнтований на осіб, що звертаються до суду, передбачати доступність, зокрема для вразливих категорій населення, забезпечувати захист даних і супрово-

15

¹³ Мірило верховенства права (правовладдя) національного рівня: практика України (Rule of law Checklist at national level: case of Ukraine) / за заг. ред. М. Козюбри ; передмова: С. Головатий; упоряд. та автори коментарів: В. Венгер, С. Головатий, А. Заєць, Є. Зверев, М. Козюбра, Ю. Матвеева, О. Цельєв; Центр дослідження проблем верховенства права та його втілення в національну практику України Нац. ун-ту «Киево-Могилянська академія». Київ, 2021. С. 130.

¹⁴ Національна економічна стратегія на період до 2030 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 р. № 179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення: 25.02.2025).

¹⁵ Каныка Н. В. Адміністративно-правове забезпечення електронного судочинства в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Тернопіль : Західноукраїнський національний університет, 2023. С. 15. URL: https://www.wunu.edu.ua/svr/svr_D/kanyka/aref_Kanyka.pdf (дата звернення: 25.02.2025).

дживатися підвищенням загального рівня цифрової грамотності.

9. Використання інструментів штучного інтелекту в системі правосуддя України має орієнтуватися, перш за все, на забезпечення прав і свобод людини та не може передбачати жодних компромісів щодо незалежності, безсторонності і неупередженості суду й суддів, реалізації справедливості та рівності перед законом. Як наголошено в Європейській етичній хартії щодо використання штучного інтелекту у судових системах та їхньому середовищі, «коли інструменти штучного інтелекту використовуються для вирішення спору або як інструмент для допомоги в ухваленні судових рішень чи надання рекомендацій громадськості, важливо забезпечити, щоб вони не підірвали гарантії права на доступ до суду та права на справедливий судовий розгляд (рівність сторін та повага до змагального процесу)»¹⁶.

16

10. З метою ефективного впровадження інструментів електронного судочинства відповідно до принципу верховенства права важливою є міждисциплінарна співпраця між правниками і фахівцями в сфері цифрових технологій.

¹⁶ «When artificial intelligence tools are used to resolve a dispute or as a tool to assist in judicial decision-making or to give guidance to the public, it is essential to ensure that they do not undermine the guarantees of the right of access to the judge and the right to a fair trial (equality of arms and respect for the adversarial process)», European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ). European Ethical Charter on the Use of Artificial Intelligence in Judicial Systems and Their Environment. Strasbourg, 3–4 December 2018. P. 8. URL: <https://rm.coe.int/ethical-charter-en-for-publication-4-december-2018/16808f699c> (дата звернення: 25.02.2025).

Бортник Ольга Юріївна,
доктор філософії з права,
суддя Господарського суду Львівської області

СУДОВИЙ НАКАЗ ЯК ПРЕЮДИЦІЙНИЙ ФАКТ У ГОСПОДАРЬКОМУ ПРОЦЕСІ

Анотація. Доповідь присвячено дослідженню наявності у судового наказу такої ознаки, як преюдиційність. Зазначено, що, відповідно до положень ГПК України, чітко не впливає, що у судового наказу є така ознака. Однак на практиці ця проблема постає.

Правовий інститут преюдиції, його суть, значення, поняття, характерні риси, види, класифікації тощо ґрунтовно досліджували у сучасній правовій науці як науковці ¹, так і практичні працівники, висновки яких відображено в судових рішеннях ².

17

¹ Пільков К. Умови обов'язковості для господарського суду фактів, встановлених в іншій справі. *Господарське право і процес*. 2019. Вип. 11/2019. С. 106–116. URL: <http://pgr-journal.kiev.ua/archive/2019/11/18.pdf>; Павлова М. Класифікація видів преюдиції як інструмент визначення її суті. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. Вип. 7. С. 133–137. URL: <http://pgr-journal.kiev.ua/archive/2016/07/23.pdf>; Шилін Д. В. Класифікація преюдицій. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. С. 192–195. URL: <http://www.apdr.in.ua/v44/36.pdf>; Ляшенко Р. Д. Загальна характеристика та властивості преюдиції як засобу судової аргументації. *Часопис Київського університету права*. 2012. Вип. 3. С. 22–25. URL: http://ir.polissiauniver.edu.ua/bitstream/123456789/4318/1/KUP_2012_3_22-25.pdf.

² Постанова Верховного Суду від 02.11.2022 р. у справі № 140/6115/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107090543>; Постанова КЦС Верховного Суду від 17.12.2019 р. по справі № 641/1793/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86400808>

Нещодавно у господарському-процесуальному праві з'явився такий новий правовий інститут, як наказне провадження (статті 147–160 ГПК України³).

За наслідками наказного провадження господарський суд видає судовий наказ або постановляє ухвалу про відмову у виданні судового наказу. Чи має судовий наказ преюдиційне значення та чи може суд на підставі судового наказу вважати встановленими обставини, які належать до предмета доказування у іншій справі?

Питання преюдиції у ГПК України врегульовано нормами статті 75. Згідно з приписами частин 4 і 6 цієї правової норми обставини, встановлені рішенням суду в господарській, цивільній або адміністративній справі, що набрало законної сили, не доказуються при розгляді іншої справи, у якій беруть участь ті самі особи або особа, стосовно якої встановлено ці обставини, якщо інше не встановлено законом.

18

Обвинувальний вирок суду в кримінальному провадженні або постанова суду, якою особу притягнуто до адміністративної відповідальності у справі про адміністративне правопорушення, які набрали законної сили, є обов'язковими для господарського суду, що розглядає справу про правові наслідки дій чи бездіяльності особи, стосовно якої ухвалений вирок або постанова суду, лише в питанні, чи мали місце ці дії (бездіяльність) та чи вчинені вони цією особою.

Згідно з частиною 1 статті 232 ГПК України судовими рішеннями є: 1) ухвали; 2) рішення; 3) постанови; 4) судові накази.

(дата звернення: 12.09.2025); Постанова Верховного Суду (Велика Палата) від 03.07.2018 р. у справі № 917/1345/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75215615>.

³ Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 03.10.2017 р. № 2147-VIII ВВР. 2017. № 48. Ст. 436. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>.

Наведене свідчить про те, що преюдиційним фактом, зважаючи на приписи статті 75 ГПК України, є лише такий вид судових рішень, як рішення суду, в окремих випадках обвинувальний вирок суду в кримінальному провадженні або постанова, якою особу притягнуто до адміністративної відповідальності.

З огляду на те, що суди апеляційної та касаційної інстанцій згідно з пунктом 2 частини 1 статті 275 та пунктом 3 статті 308 ГПК України наділені повноваженнями скасувати судові рішення повністю або частково і ухвалити нове рішення у відповідній частині або змінити рішення, вважаємо, що постанови суду апеляційної та касаційної інстанцій у таких випадках теж є преюдиційними фактами. Згаданими постановами оформляється нове рішення, ухвалене судом або змінюється рішення суду першої інстанції.

Про процесуальну преюдицію ухвал суду, на нашу думку, йдеться у пунктах 2, 3 і 4 (коли суд відмовив у виданні виконавчого документа) частини 1 статті 175, пункті 3 частини 1 статті 231 ГПК України та ін.

Проте, чи є преюдиційним фактом таке судові рішення, як судовий наказ, чи є це судові рішення обов'язковим для господарського суду, що розглядає справу, щодо яких, встановлених у ньому, обставин?

Це питання час від часу постає у судовій практиці у випадках, коли позивачі звертаються до суду з позовними вимогами про стягнення пені, інфляційних нарахувань і трьох процентів річних уже після видання судового наказу про стягнення заборгованості за письмовим договором. Проте з якихось причин такі позивачі не вважають за потрібне долучати до позову письмовий договір, на підставі якого виникло господарське зобов'язання, і не посилаються на договір як на підставу виникнення грошового зобов'язання. У таких випадках позивачі посилаються на ту обставину, що наявність заборгованості за догово-

ром встановлено виданим господарським судом судовим наказом.

Чи є обґрунтованими такі аргументи сторони? Адже згідно з правовою нормою, яку закріплено у частині 5 статті 11 ЦК України, цивільні права та обов'язки можуть виникати лише з рішення суду, а не з судового рішення, яким є судовий наказ, і лише у випадках, якщо це встановлено актами цивільного законодавства.

20 Згідно з пунктом 7 частини 1 статті 155 ГПК України у судовому наказі має бути зазначено повідомлення про те, що під час розгляду вимог у порядку наказного провадження та видання судового наказу суд не розглядає обґрунтованість заявлених стягувачем вимог по суті. Крім цього, у судовому наказі з огляду на приписи статті 155 ГПК України не зазначають момент виникнення у заявника права вимоги, передбаченої статтею 148 ГПК України, строк виконання господарського зобов'язання, розмір зобов'язання на момент виникнення, розмір встановленої договором неустойки. Вказане унеможлиблює перевірку судом лише на підставі зазначеної у судовому наказі суми грошових коштів, що підлягають стягненню (пункт 4 частини 1 статті 150 ГПК України), неустойки, інфляційних і трьох процентів річних. Про ці обставини не йдеться у судовому наказі. Вони не встановлюються судом при виданні такого наказу, оскільки суд, справді, не розглядає обґрунтованість заявлених стягувачем вимог по суті.

Тому, у випадках, коли суб'єкти господарювання після видання судового наказу звертаються в рамках позовного провадження до суду з вимогами про стягнення з боржників решти належної їм до виплати суми неустойки, інфляційних і трьох процентів річних, їм доцільно при цьому посилатись на момент виникнення такого грошового зобов'язання, що встановлений договором, а також долучати до позову сам письмовий договір.

При виданні судового наказу суди, згідно з нормами статей 148 і 152 ГПК України, встановлюють, на підставі якого саме договору, укладеного у письмовій формі (у тому числі електронній), виникло грошове зобов'язання, факт наявності права грошової вимоги, а також той факт, що з моменту виникнення грошової вимоги не минув строк позовної давності.

Для господарського суду, який розглядає в порядку позовного провадження справу про стягнення з боржника заборгованості, неустойки, інфляційних і трьох процентів річних за наступні періоди, судовий наказ, що набрав законної сили (заявником і боржником за яким є сторони у справі), міг би бути обов'язковим у наведених вище питаннях.

Зокрема, судовий наказ, який набрав законної сили, міг би бути обов'язковим, наприклад, у питаннях встановлення факту існування на момент видання судового наказу грошового зобов'язання боржника перед заявником, факту його виникнення на підставі договору, укладеного у письмовій формі (у тому числі електронній), розміру грошових вимог, щодо яких уже існує судове рішення про їх задоволення, а також того факту, що щодо вимоги про стягнення грошових коштів, які підлягають стягненню за судовим наказом, на момент звернення заявника із заявою про видання судового наказу, не минув строк позовної давності. Якщо виходити з судження, «що преюдиційність судового рішення є характеристикою його обов'язковості, а обидві ці ознаки можуть стосуватися тільки того судового акта, що набрав законної сили»⁴, то судовий наказ згідно зі статтею 159 ГПК України набирає

21

⁴ Гудима М. М., Рудько Д. І. Преюдиційність судових актів як інститут цивільного процесуального права. *Право і суспільство*. 2017. № 5 (2). С. 52–56. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2017/5_2017/part_2/14.pdf.

законної сили та підлягає примусовому виконанню на підставі пункту 1-1 частини 1 статті 3 Закону України «Про виконавче провадження»⁵. За таких обставин, це судове рішення має ознаку преюдиційності. Проте така преюдиційність стосується вичерпного переліку обставин. Однак для цього, на нашу думку, необхідно внести відповідні зміни до ГПК України.

⁵ Закон України «Про виконавче провадження» від 02.06.2016 р. № 1404-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text>.

Дрогозюк Крістіна Борисівна,
доцент кафедри цивільного,
нотаріального та виконавчого процесу,
кандидат юридичних наук, доцент
Національного університету
«Одеська юридична академія»

ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

Анотація. У науковій роботі проаналізовано актуальний стан вітчизняного і міжнародного законодавства у сфері захисту прав дітей в Україні. Досліджено механізми захисту прав дітей, які з'явилися або зазнали розвитку під час повномасштабного вторгнення в Україну. Закцентовано увагу на неможливості встановити точну чисельність постраждалих дітей, що зумовлює ускладнення захисту прав тисяч українських дітей, які перебувають за кордоном або на окупованих територіях.

23

В умовах російсько-української війни значна кількість дітей зазнала порушення своїх прав, зокрема права на життя, здоров'я, освіти, розвиток тощо. Зокрема, непоодинокими є випадки психологічного та фізичного насильства з боку країни-агресора, які полягають у викраденні, вербуванні та примушуванні до співпраці задля знищення територіальної цілісності України.

Під час повномасштабного вторгнення діти та неповнолітні особи стали однією з найбільш уразливих категорій населення України. Це зумовлюється біологічною та психологічною незрілістю дитини, яка через це не має змоги повноцінно усвідомлювати факти порушення її прав, свобод та інтересів, що стає причиною несвоєчас-

ного реагування на ті чи ті факти протиправних діянь проти дітей¹.

Через це в умовах війни захист прав, свобод та інтересів дітей як майбутнього України є для держави чи не найпершим обов'язком, що чітко закріплюється в українському законодавстві. А саме, стаття 30-1 Закону України «Про охорону дитинства» регулює обов'язок держави вживати всіх необхідних заходів для захисту дітей, які перебувають у зоні воєнних дій і збройних конфліктів (мова йде про евакуацію дітей, возз'єднання з сім'ями, повернення до України дітей, незаконно вивезених за кордон тощо).

Вітчизняні науковці присвячують темі аналізу та удосконалення механізму захисту прав дитини велику кількість досліджень. Зокрема, можна виокремити роботи таких учених, як В. Буткевич, А. Войціховський, В. Джуган, Н. Коломонець, І. Коваль, Е. Костишин, Ю. Шевців, І. Шуміло та ін.

24

Дитиною є кожна людська істота до досягнення нею вісімнадцятирічного віку, якщо за законом повноліття не настає раніше. На думку В. О. Джуган, права дитини — це спеціальні можливості, які необхідні людині віком до 18 років для існування та досягнення зрілості².

Захист прав дітей в умовах воєнного стану регулюється як міжнародними, так і національними нормативно-правовими актами. На міжнародному рівні основоположними документами є Конвенція ООН про права дитини та Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах, Декларація прав дитини, Женевська конвенція про захист цивільного на-

¹ Коваль І. Захист прав та законних інтересів дітей під час війни в Україні. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки». 2023. Т. 10. № 2 (38). С. 70.

² Джуган В. О. Проблеми захисту прав дітей під час воєнних дій в Україні. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 8. С. 66.

селення під час війни тощо. В українському законодавстві ключовим є Закон України «Про охорону дитинства».

Окрему увагу потрібно надати механізму здійснення органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, який регулюється постановою Кабінету Міністрів України «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» від 24 вересня 2008 р. № 866³.

З початком дії воєнного стану Україна активізувала роботу щодо вдосконалення механізмів захисту прав дітей як повноцінної частини суспільства та створення відповідних органів. Зокрема, 17 березня 2022 р. Кабінет Міністрів України створив Координаційний штаб. Його головне завдання — збирати і аналізувати інформацію про стан та потреби дітей у зоні бойових дій і тих, хто вже евакуйований. На основі цих даних штаб розробляє механізми дій для органів влади. Серед іншого, штаб розробив механізм евакуації дітей із зони активних бойових дій, подаліше розміщення їх і забезпечення належного догляду.

22 березня 2022 р. Кабінет Міністрів ухвалив Постанову № 349 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо захисту прав дітей на період надзвичайного або воєнного стану», яка спростила процедуру влаштування дітей, які залишилися без батьків і їхнього піклування. Завдяки цьому діти можуть бути тимчасово влаштовані до дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей у межах передбаченої граничної чисельності.

Також Офіс Президента України спільно з UNICEF та Міністерством соціальної політики запровадив програму «Дитина не сама», яка стала ефективним інструментом

³ Костишин Е., Шевців Ю. Інституційно-правовий механізм захисту дітей в Україні в умовах воєнного стану. *Публічне управління та соціальна робота*. 2023. № 1. С. 29–36.

для швидкого реагування на потреби дітей в умовах війни через чат-бот «Дитина не сама»⁴.

Міжнародна спільнота активно долучилася до процесу захисту дітей під час війни. Зокрема, Рада Європи віднесла захист прав дітей у кризових ситуаціях, зокрема під час російської агресії проти України, до пріоритетів своєї Стратегії щодо прав дитини на 2022–2027 роки⁵.

З урахуванням проведеного аналізу, можна встановити, що в складних умовах сьогодення наша держава намагається гідно забезпечувати захист прав українських дітей.

Однак, незважаючи на численні дослідження, спрямовані на підтвердження кількості постраждалих дітей під час воєнної агресії РФ, встановити точну кількість постраждалих дітей видається неможливим. Це зумовлено продовженням активних бойових дій, тимчасової окупації певних територій України, внутрішнім переміщенням і виїздом таких дітей за кордон. Як наслідок, через війну права тисяч українських дітей і надалі порушують, водночас держава не завжди може допомогти дітям, які опинились у складних життєвих обставинах, оскільки не має можливості здійснювати моніторинг дітей, які перебувають не в її юрисдикції. Тож видається доцільним звернути окрему увагу на розроблення нових механізмів обліку інформації про дітей, які виїхали за кордон, опинились на окупованих територіях або в зоні бойових дій.

Відповідно до Закону України «Про охорону дитинства» в нашій державі заборонено використання та участь дітей у воєнних діях і збройних конфліктах (зокрема вер-

⁴ Дитина не сама: «Інструкція з турботи». URL: <https://dity.msp.gov.ua/about>.

⁵ Стратегія Ради Європи щодо прав дитини на 2022–2027 рр.: «Права дитини на практиці: від стабільної реалізації до спільного новаторства». 23.02.2022. URL: <https://rm.coe.int/coe-strategy-for-the-rights-uk/1680a774c4>.

бування, пропаганда війни, фінансування, матеріальне забезпечення, навчання дітей з метою використання у збройних конфліктах інших держав або насильницьких діях, спрямованих на повалення державної влади чи порушення територіальної цілісності)⁶. Це питання гостро постає на окупованих територіях, оскільки ворог не нехтує можливістю викрадення українських дітей і примушування до незаконної співпраці проти держави Україна.

Однією з основних форм протидії України проти порушення прав дітей є державна політика, спрямована на постійне удосконалення нормативно-правової бази, зокрема імплементацію норм європейського та міжнародного права. Результатом цієї діяльності є те, що на сьогодні Україна є учасницею низки міжнародних договорів у сфері забезпечення прав дитини.

⁶ Коваль І. Захист прав та законних інтересів дітей під час війни в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2023. Т. 10. № 2 (38). С. 66–71.

Дзера Ірина Олександрівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри приватного права
Національного університету
«Киево-Могилянська академія»

Федосеева Тетяна Романівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри приватного права
Національного університету
«Киево-Могилянська академія»

ПРОБЛЕМИ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВА НА СПАДКУВАННЯ ЧОЛОВІКОМ (ЖІНКОЮ), ЯКІ ПРОЖИВАЛИ ОДНІЄЮ СІМ'ЄЮ ЗІ СПАДКОДАВЦЕМ

28

Анотація. У тезах досліджено особливості здійснення і захисту прав на спадкування чоловіком (жінкою), які проживали однією сім'єю із спадкодавцем. Визнано, що немає єдиного підходу в законодавстві та судовій практиці щодо документів, якими може бути підтверджено факт спільного проживання неодружених партнерів однією сім'єю. Проаналізовано актуальну судову практику розгляду спорів про визнання права на спадщину та встановлення факту проживання однією сім'єю неодружених партнерів. Підтримано доцільність прийняття закону про партнерства для вирішення проблем, пов'язаних зі здійсненням права на спадкування неодружених партнерів на рівних засадах із подружжям.

Проблемні питання спадкування у жінки або чоловіка, які проживали однією сім'єю, але не перебували у шлюбі між собою чи в будь-якому іншому шлюбі (далі — неодружені партнери) виникають дуже часто, а їх вирішення потребує більше зусиль, ніж у подружжя. Передусім це

зумовлено правовим статусом таких осіб, оскільки якщо статус подружжя має офіційне підтвердження — підлягає державній реєстрації у порядку, визначеному законом¹, то для неодружених партнерів таку процедуру законодавством не передбачено. Ще більш проблемним є питання спадкування неодруженими партнерами однієї статі, правовий статус яких взагалі не врегульовано законом.

Чи буде цю проблему вирішено на законодавчому рівні — питання часу. Усі передумови для цього є, враховуючи зобов'язання, які взяла Україна для набуття членства в ЄС, і шлях, який законодавець уже пройшов для закріплення на рівні закону положень про неодружених партнерів, що, хоч і не вирішує усіх проблем, однак свідчить про спроби держави врегулювати відносини таких осіб (насамперед майнові).

Цивільний кодекс України (далі — ЦК України) розробляли з 1996 р. Спочатку у ньому, зокрема, містилася норма, відповідно до якої члени сім'ї спадкодавця, які проживали з ним не менше ніж п'ять років до відкриття спадщини, належали до третьої черги спадкоємців за законом (стаття 1502)². У процесі роботи над проектом ЦК України та подальшого прийняття його у 2003 р. було змінено черговість спадкування — з третьої на четверту чергу, а також було змінено формулювання «членів сім'ї» на «осіб», які проживали із спадкодавцем однією сім'єю не менше ніж п'ять років до відкриття спадщини³.

29

¹ Закон України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» від 01.07.2010 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2398-17#Text>.

² Проект Цивільного кодексу України в редакції від 20.12.1996 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=12096.

³ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. (з наступними змінами та доповненнями станом на 10.11.2024). URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

Основною причиною початкового запровадження відповідних положень була необхідність законодавчого врегулювання відносин спадкування особами, які проживали разом зі спадкодавцем однією сім'єю протягом останніх п'яти років, які не були членами сім'ї спадкодавця і фактично не входили до кола спадкоємців за законом. Адже основною умовою входження до кола спадкоємців за законом були відносини кровного споріднення, усиновлення або офіційно зареєстрований шлюб. Запровадження такої норми було певною мірою зумовлене напрацюваннями проекту Сімейного кодексу України (далі — СК України), який вводив нове поняття — «чоловік та жінка, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі». Після набуття чинності СК України⁴ до статті 74 СК України вносили зміни. З позиції авторки цих змін З. В. Ромовської випливає, що шлюб і так званий цивільний шлюб є двома формами організації сімейного життя, які є максимально наближеними. Аналізуючи поняття шлюбу, вона також акцентує увагу, що жінка і чоловік у цьому союзі («цивільний шлюб») мають статус сім'ї, але не мають статусу подружжя⁵.

Передумовою правки зазначених положень стала проблема, що виникла в судовій практиці при розгляді спорів про визнання факту проживання однією сім'єю, яка полягала в тому, що один або обидва партнери з такого фактичного шлюбу перебували в іншому зареєстрованому шлюбі. Тому було вирішено внести відповідне уточнення до СК України про те, що стаття 74 цього кодексу поширюється лише на осіб, які проживають у незареєстрованому шлюбі, але не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі.

⁴ Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.

⁵ Ромовська З. В. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. С. 65, 167.

Верховний Суд, підкреслюючи необхідність розмежування сфер дії статей 74 СК України і 1264 ЦК України, зазначив, що стаття 74 СК України має спрямованість на урегулювання підстав набуття права на майно жінки та чоловіка, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі; на відміну від статті 74 СК України, стаття 1264 ЦК України спрямована на регулювання кола осіб, які належать до четвертої черги спадкоємців за законом⁶.

Той факт, що у законодавстві не закріплено поняття неодружених партнерів, є проблемою як із теоретичного, так і з практичного погляду. На підставі статей 3, 74 і 91 СК України можна виділити ознаки такого партнерства як союзу чоловіка та жінки, які проживають однією сім'єю. Такий союз не є підставою для виникнення прав та обов'язків подружжя, у т. ч. у спадкуванні. Відповідно до частини 2 статті 21 СК України проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу не є підставою для виникнення у них прав та обов'язків подружжя. Разом з тим, на їхні майнові відносини поширюються правила, встановлені для подружжя (про спільну сумісну власність та утримання).

Визначення у статті 1264 ЦК України осіб, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менше ніж п'ять років до часу відкриття спадщини, не обмежується партнерами, тому може застосовуватись і до інших осіб (родичі, інші особи, які спільно проживали із спадкодавцем визначений строк та відповідають іншим ознакам члена сім'ї).

Передумовою для спадкування одним із неодружених партнерів майна іншого партнера є або наявність договору про спільне проживання, або звернення до суду з заявою про визнання права на спадщину і відсутність спадкоємців попередніх черг.

⁶ Постанова ОП КЦС ВС від 18.09.2023 р. у справі № 582/18/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113690426>.

Якщо між особами, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у зареєстрованому шлюбі, було укладено договір про спільне проживання або подібний (законодавством не визначено його правову природу та зміст), то до суду звертатись не потрібно. Однак на практиці такі договори укладають рідко.

Крім того, слід констатувати невідповідність норм про нотаріат, ЦК України і СК України щодо таких договорів неодружених партнерів, оскільки у разі звернення до нотаріуса для прийняття спадщини необхідно надати докази спільного проживання разом з спадкодавцем, серед яких договір не зазначено.

Зокрема, згідно з пунктом 4.2 глави 10 розділу II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України передбачено, що доказом родинних та інших відносин спадкоємців зі спадкодавцем є: свідоцтва органів реєстрації актів цивільного стану, повний витяг із реєстру актів цивільного стану громадян щодо актового запису, копії актових записів, копії рішень суду, що набрали законної сили, про встановлення факту родинних та інших відносин⁷.

У разі якщо до складу спадщини входить нерухоме майно, партнер у незареєстрованому шлюбі зобов'язаний звернутися до нотаріуса, але вже з заявою про отримання свідоцтва про право на спадщину.

Тож у разі звернення неодруженого партнера із заявою про прийняття спадщини чи із заявою про отримання свідоцтва про право на спадщину до нотаріуса з долученням до такої заяви як доказу укладеного між неодруженими партнерами договору про спільне проживання або поді-

⁷ Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затверджений наказом Міністерства юстиції України від 22.02.2012 р. № 296/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12#Text>.

бного договору, він із великою часткою імовірності отри-має відмову щодо прийняття такої заяви на підставі недо-веденості факту належності до четвертої черги спадкоєм-ців. Це зумовлює значну кількість звернень неодруженим партнером-спадкоємцем до суду.

У судовій практиці вирішення подібних спорів є уста-леним такий підхід. Для закликання до спадкування дру-гого з неодружених партнерів, незалежно від виду майна, що входить до складу спадщини, необхідно довести факт спільного проживання протягом останніх п'яти років зі спадкодавцем і відсутність спадкоємців попередніх трьох черг спадкоємців. Тому в такому випадку подають не окремий позов про встановлення такого факту, а позов про визнання права на спадкове майно, під час розгляду якого партнер повинен надати докази спільного прожи-вання, а суд має встановити факт такого проживання од-ночасно з визнанням за ним права на спадщину.

Велика Палата Верховного Суду зазначає, що факт про-живання однією сім'єю без реєстрації шлюбу (як і інші юридичні факти) належить до предмета доказування і підлягає встановленню при ухваленні судового рішення, якщо цей факт пов'язаний з будь-якими заявленими позо-вними вимогами. Обґрунтування позиції суду щодо під-твердження чи спростування факту спільного прожи-вання однією сім'єю без реєстрації шлюбу у справах позовно-го провадження має бути наведено у мотивувальній частині рішення⁸.

Разом з тим, як показує аналіз судової практики, у разі наявності спору звернення до суду передбачає часто по-еднання вимог: про встановлення факту проживання

⁸ Постанова ВП ВС від 10.04.2024 р. у справі № 760/20948/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118520073>; Постанова ВП ВС від 23.01.2024 р. у справі № 523/14489/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116920101>.

однією сім'єю, визнання права власності на майно в порядку спадкування⁹.

Право власності спадкоємця на спадкове майно підлягає захисту в судовому порядку шляхом його визнання у разі, якщо таке право оспорує або не визнає інша особа, а також у разі втрати ним документа, який засвідчує його право власності (стаття 392 ЦК України). У разі якщо спір виникає через неможливість документального оформлення права на спадщину, а спору про безпосереднє право на неї немає, спадкоємець може оскаржити відмову нотаріуса у вчиненні нотаріальних дій у судовому порядку¹⁰.

34 Наведені негативні тенденції щодо необхідності підтвердження факту проживання однією сім'єю почали застосовувати не лише у законодавстві про нотаріат і не тільки щодо спадкових правовідносин. Зокрема, подібну практику використовують і у відносинах про особисте розпорядження щодо одноразової грошової допомоги, яке стосується права на її отримання членами сім'ї військовослужбовця. Наприклад, передбачено віднесення до таких членів сім'ї неодруженого партнера за умови, що цей факт встановлено рішенням суду, яке набрало законної сили¹¹.

Отже, умова про необхідність встановлення факту проживання чоловіка та жінки однією сім'єю у рішенні суду є результатом звуженого розуміння статті 74 СК України. Такий необґрунтований підхід, тим не менш, досить широко застосовують у практиці, і ми вже бачимо його вплив

⁹ Постанова ВС від 10.05.2022 р. у справі № 761/34780/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104258374>.

¹⁰ Постанова ВС від 24.08.2022 р. у справі № 538/2344/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106051936>.

¹¹ Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (ст. 16⁻¹) від 20.12.1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#n585>.

на законодавство. Те, що факт проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу може бути встановлено судовим рішенням (стаття 315 Цивільного процесуального кодексу України), не виключає того, що такий факт може впливати з укладеного між ними договору. Такий висновок підтверджується аналізом статей 3, 7, 9 і 74 СК України та положень ЦК України про договір. Проблему може бути вирішено, якщо Україна виконає взяті на себе зобов'язання щодо законодавчого врегулювання відносин між неодруженими партнерами, результатом чого має стати прийняття відповідного закону (проект перебуває на розгляді Верховної Ради України вже понад рік), і буде закріплено обов'язкову державну реєстрацію не лише шлюбу, а й партнерства (одно- і різностатевого). У такому випадку неодружені партнери зможуть мати рівні права на спадкування за законом із подружжям.

Із наявних інструментів у неодружених партнерів залишається варіант складання заповіту, у разі наявності якого звертатись до суду немає потреби, адже заповідач може призначити спадкоємцем будь-яку особу, не обмежуючись лише особами, що є спадкоємцями за законом. Якщо заповіту немає, зазначені вище положення щодо доведення факту спільного проживання є обов'язковими.

Можна також узяти до уваги інші правові інструменти, спрямовані на передання майна у власність іншому партнеру, які мають схожі ознаки зі спадкуванням, але за яких потреби у встановленні в судовому порядку факту проживання разом зі спадкодавцем немає:

- заповідальне розпорядження щодо вкладів у банківській установі;
- призначення іншого неодруженого партнера особою, до якої має перейти право на одержання страхової виплати у разі його смерті;
- укладення спадкового договору.

Також слід зазначити, що проблема врегулювання і визнання відносин між неодруженими партнерами потребує швидкого вирішення, зважаючи на те, що багато неодружених партнерів не проживають наразі спільно (проходження військової служби, внутрішнє переміщення у межах країни та переміщення за кордон з тимчасово окупованих територій та районів бойових дій). У майбутньому це може збільшити навантаження на суди для вирішення спадкових спорів, у т. ч. щодо безвісно відсутніх осіб.

Кіріяк Оксана Василівна,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри приватного права
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича

ПРАВО НА ЦИФРОВУ ТИШУ

Анотація. У сучасну цифрову епоху поняття «цифрове мовчання» стало критичним поняттям у дискусіях про конфіденційність, захист даних і онлайн-автономію, особливо в Європейському Союзі (ЄС). Ці тези являють собою авторський аналіз цього багатогранного явища під різними кутами зору. Спираючись на наукові умовиводи інших вчених і висновки авторки, цей матеріал доповнює поточні дебати щодо цифрової конфіденційності, захисту даних та етичних аспектів цифрової поведінки.

37

Нормативно-правову базу Європейського Союзу, за допомогою якої регулюють основні питання цифрового «етикету», закріплено в Загальному регламенті захисту персональних даних (GDPR), комплексному нормативному режимі, призначеному для захисту прав осіб на конфіденційність і захист даних. GDPR надає особам певні права, включно з правом на видалення (широко відоме як «право бути забутим», чи «право на забуття»), яке дає можливість особам вимагати видалення або стирання своїх особистих даних з онлайн-платформ за певних обставин. Незважаючи на те, що GDPR є важливою віхою в законодавстві про захист даних, його застосування на практиці порушує складні юридичні та етичні питання щодо балансу між правами особи, свободою вираження думок та суспільними інтересами. Крім того, позатериторіальне охоплення GDPR створює проблеми для забезпе-

чення дотримання стандартів захисту даних через кордони, особливо у все більш глобалізованому та взаємопов'язаному цифровому середовищі.

Відповідно до висновків Френсіса Г. Бервелла і Йорна Флека (2020) ¹, Європейський Союз і Сполучені Штати співпрацюють у цій сфері, визнаючи життєво важливі віхи для посилення економічної конвергенції, стабільного взаємозв'язку та поступального розвитку в дедалі складнішому геополітичному контексті.

Різні країни – члени ЄС імплементували GDPR у своє національне законодавство, забезпечивши таким чином правові механізми для реалізації фізичними особами своїх прав, пов'язаних із цифровим мовчанням.

Наприклад, у Франції GDPR доповнюється французьким Законом про захист даних (*Loi Informatique et Libertés*), який регулює оброблення персональних даних і здійснення прав суб'єктів даних. Проблема цифрових технологій, як зазначила Анаїс Тевіо (2019) ², є глибоко суспільною: розуміння комп'ютерного мислення буде необхідним, щоб не залишитися позаду в суспільстві, де пов'язані об'єкти та алгоритми займають значне місце в найближчі роки. Французькі суди розглядали справи, пов'язані з правом бути забутих, як-от знакову справу «Google Іспанія», де Суд Європейського Союзу (CJEU) постановив, що особи мають право вимагати видалення посилань пошукової системи, які містять особисту інформацію, яка є неадекватною, нерелевантною або більше не актуальною.

Німеччина прийняла Федеральний закон про захист даних (*Bundesdatenschutzgesetz, BDSG*), щоб доповнити GDPR і відповідати конкретним національним вимогам.

¹ Burwell Frances G., Fleck J. The Next Phase of Digitalization in Central and Eastern Europe: 2020 and Beyond. *Atlantic Council*. Feb. 1, 2020. P. 8.

² Theviot Anaïs. *Digitalization and Political Science in France. Political Science and Digitalization – Global Perspectives*. 2019. P. 143.

Незважаючи на те, що порівняно заможна Німеччина завжди відставала у сфері цифрових інновацій, глобалізація сприяла поширенню більшості тенденцій, які з часом були впроваджені і в Німеччині³. Німецькі суди тлумачили та застосовували GDPR у справах щодо права бути забутим, враховуючи такий фактор, як баланс між правами на конфіденційність і свободою вираження поглядів.

Хоча Сполучене Королівство більше не є членом ЄС, воно внесло GDPR до свого національного законодавства через Закон про захист даних від 2018 р. Британські суди, зокрема Верховний суд і Апеляційний суд, розглядали справи, пов'язані з правом бути забутим, надаючи вказівки щодо його тлумачення та застосування в правовому контексті Сполученого Королівства.

Ці приклади демонструють, як європейське законодавство, зокрема GDPR і національні закони про захист даних, розглядає концепцію цифрового мовчання, надаючи особам правові механізми для контролю своїх особистих даних і реалізації своїх прав на конфіденційність в Інтернеті. За допомогою законодавчої бази та судових рішень європейські країни прагнуть знайти баланс між захистом приватного життя особи та дотриманням інших фундаментальних прав і суспільних інтересів.

Стосовно права на забуття, то серед перших Владімір Янкелевич (2005)⁴ зазначив, що, хоча можливо рухатися життям без активного пригадування, сам факт забування є неминучим аспектом людського існування: здатність пригадувати минуле дає змогу суспільствам примиритися з історичними подіями та рухатися вперед. Це почуття перегукується з думкою Віктора Маєра-Шенбергера

³ Kersting Norbert. *Digitalization and Political Science in Germany. Political Science and Digitalization – Global Perspectives*. 2019. P. 146.

⁴ Jankélévitch Vladimir. *Forgiveness*. University of Chicago Press, 2005. P. 27.

(2011)⁵, який стверджує, що в епоху, коли пам'ять стала всюдисущою, виникає паралельний імператив права бути забутим. Професор Квак та ін. (2021)⁶ підкреслюють, що поява інформаційно-комунікаційних технологій зумовила зміну парадигми людської пам'яті, експоненціально збільшуючи її можливості зберігання та пошуку. Поширення цифрових записів зробило моменти життя людей незгладимими, змінивши сприйняття пам'яті з ефемерної на довготривалу. Отже, ця еволюція порушує глибокі питання щодо наслідків цифрової пам'яті для особистої автономії, прав на конфіденційність і суспільних норм, що стосуються прощення та примирення. Орієнтуючись на цьому терені, вчені-правознавці та політики повинні боротися зі складним балансом між збереженням історичної правди, захистом приватного життя особи та сприянням оздоровленню та прогресу суспільства.

40

Це відкриття додає довіри твердженням Кейсі Маєрса (2014)⁷ щодо сучасного виклику, який створює оцифрування особистої історії. На відміну від попередніх епох, коли минуле людини зберігалось через матеріальні артефакти, такі як фотографії, щоденники та колективні спогади, цифрова ера надає форму безсмертя через присутність в Інтернеті. Заглиблюючись у науковий дискурс на цю тему, Мер

⁵ Mayer-Schönberger Viktor. Delete: The virtue of forgetting in the digital age. Princeton : Princeton University Press, 2011. P. 165.

⁶ Kwak Chanhee, Lee Junyeong, Lee Heeseok. Could You Ever Forget Me? Why People Want to be Forgotten Online. *Journal of Business Ethics*. 2021. URL: <https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.0-85100146466&origin=resultslist&sort=plf-f&src=s&st1=&st2=&sid=0daeb36f35186b6eecf36fa91bb91586&sot=b&sdt=b&sl=36&s=TITLE-ABS-KEY%28right+to+be+forgotten%29&relpos=3&citeCnt=0&searchTerm=>

⁷ Myers Cayce. Digital Immortality vs. "The Right to be Forgotten": A Comparison of U.S. and E.U. Laws Concerning Social Media Privacy. *Revista Română de Comunicare și Relații Publice*. 2014. No. 3XVI. P. 48.

Лета Джонс (2018)⁸ підкреслює перетворення Інтернету на величезне сховище даних із можливістю пошуку, що слугує динамічною культурною пам'яттю з багатогранними наслідками. Цей наратив узгоджується з висновками Віктора Маєра-Шонбергера (2011)⁹, які підкреслюють незворотний зв'язок особистих дій із цифровими слідами, що робить втечу від свого минулого практично неможливою. Отже, це явище породжує низку юридичних та етичних міркувань, що стосуються конфіденційності, захисту даних та індивідуальної автономії. Поки суспільство бореться з розгалуженнями всюдисущої цифрової пам'яті, науковцям-правознавцям доручено розібратися у складнощах балансу між збереженням історії, особистою конфіденційністю та правом на цифрову тишу у епоху стрімкої диджиталізації.

В епоху гіперзв'язку та постійної цифрової присутності право на цифрове мовчання та право бути забутим стали ключовими гарантіями індивідуальної автономії та психологічного благополуччя. Надаючи людям можливість від'єднуватися від зв'язку, пов'язаного з роботою, або видаляти застарілі чи нерелевантні особисті дані, ці концепції переосмислюють особисту свободу в інформаційну еру — не як здатність постійно бути на зв'язку, а як можливість вибрати, коли і як спілкуватися в Інтернеті.

Зрештою, ці права символізують трансформаційний рух до етичного цифрового громадянства. Вони виступають за майбутнє, в якому цифрові інструменти обслуговуватимуть потреби людини, а не навпаки, гарантуючи, що технології залишаться вибором, а не обмеженням. У міру розвитку правової бази баланс між свободою інформації та особистою автономією продовжуватиме формувати цифровий ландшафт для майбутніх поколінь.

⁸ Jones Meg Leta. Ctrl + Z: The Right to Be Forgotten. NYU Press, 2018. P. 5.

⁹ Mayer-Schönberger Viktor. Delete: The virtue of forgetting in the digital age. Princeton : Princeton University Press, 2011. Pp. 163-164.

Маленко Ольга Валеріївна,
асистент кафедри приватного права
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича

ЗАХИСТ ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ У ТРУДОВОМУ ПРАВІ

Анотація. У цій роботі досліджено особливості захисту законних інтересів у трудовому праві. Наголошено, що законодавець закріпив можливість захисту як суб'єктивних прав, так і законних інтересів. Зазначено про особливості неюрисдикційної та юрисдикційної форм захисту законних інтересів суб'єктів трудового права. Звернено увагу на судову форму захисту законних інтересів сторін трудових відносин.

42 Законні інтереси поряд із суб'єктивними правами віднесені законодавцем до предмета правового захисту. Закріплення у текстах нормативно-правових актів трудового законодавства сполучення «захист прав та законних інтересів» зумовлює необхідність дослідження особливостей захисту саме законних інтересів.

Варто зазначити, що суб'єктивне право та законний інтерес є різними дозволами на вчинення певних дій. Суб'єктивні права закріплюються законодавцем у конкретній формі, а законні інтереси — в загальній формі. Законні інтереси виводяться із суті та змісту закону, адже межі фактичної можливості користуватись певними соціальними благами чітко не сформульовані в конкретних правових нормах, а впливають із сукупності правових норм і правових принципів. Законним інтересам, на відміну від суб'єктивних прав, не опонують чіткі юридичні обов'язки конкретних осіб, і вони не забезпечені чітко визначеними гарантіями. Незважаючи на це, законні ін-

тереси захищаються законом, зокрема шляхом надання їхнім носіям права звернутися до судової чи іншої форми захисту.

Зокрема, в юридичній літературі зазначають, що як суб'єктивне право, так і законний інтерес є предметом правового захисту. Німецький юрист Р. Ієринг надав поняттю «інтерес» абстрактно-теоретичної форми, зокрема він у своїх працях дійшов висновку про те, що суб'єктивне право – це юридично захищений інтерес¹. На його думку, суб'єктивне право має дві складові: субстанціональну, що визначає практичну мету суб'єктивного права, зокрема користь, вигоду, прибуток, і формальну, яка співвідноситься з цією метою як засіб, тобто можливість правового захисту чи позову².

Інші вчені вказують, що законний інтерес має слабку міру матеріальної забезпеченості, найменшу міру гарантованості, реалізується тільки тоді, коли для цього фактично створюються умови³.

Отже, законний інтерес є таким правовим дозволом здійснювати юридично значущі дії, ступінь гарантованості якого є нижчою, аніж у суб'єктивних прав. Разом із тим, погоджуємось із позицією З. М. Ромовської, що охоронюваний законом інтерес створює його носієві можливість звертатися за захистом у випадку незадоволення цього інтересу⁴.

Утім, одна з особливостей правової природи законних інтересів, які закріплюються або впливають із норм

¹ Чепис О. І. Інтерес як правова категорія: сутність та роль у правовому регулюванні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2007. Вип. 8. С. 203.

² Ходак С. М. Категорія інтересу в сімейному праві України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Івано-Франківськ, 2020. С. 77.

³ Золотухіна Л. О. Щодо форм захисту інтересів сторін трудових правовідносин. *Право і суспільство*. 2015. № 5.2 (3). С. 109.

⁴ Ромовська З. В. Судовий захист охоронюваного законом інтересу. *Вісник Львівського університету*. 1983. Вип. 22. С. 77.

трудового права, полягає у тому, що надання працівнику блага, до якого він прагне, чи задоволення його соціально-трудової потреби є правом, а не обов'язком роботодавця, який, своєю чергою, може його реалізувати на свій розсуд. У разі виникнення розбіжностей у поглядах між працівником і роботодавцем щодо встановлення нових або зміни чинних умов праці, зокрема розбіжностей, що виникають при укладанні, зміні, виконанні колективних договорів (угод), між сторонами виникає спір про інтерес. У таких випадках суб'єктивне право учасників трудових правовідносин не порушується. Кожна із сторін спору намагається реалізувати та захистити свої інтереси. Натомість, у спорах про право учасник спору добивається захисту та реалізації вже належних йому суб'єктивних прав.

Отже, під час зіткнення протилежних інтересів роботодавця та працівника з питань встановлення і застосування умов праці між ними виникає спір про інтерес. В цьому аспекті М. І. Іншин зазначає, що «трудоий конфлікт — це зіткнення між роботодавцями і працівниками з приводу встановлення і застосування умов праці. Саме під час встановлення і застосування умов праці виникають суперечності між суб'єктами трудових відносин, відбувається зіткнення протилежних економічних і соціальних інтересів. У даній ситуації не йдеться про порушене право, про захист його шляхом визнання і поновлення. Тут спостерігається не збігання інтересів сторін. Вирішення трудового конфлікту і спору повинне відбуватися у встановленому державою порядку. Проте характер захисту інтересів під час конфлікту має непозовний характер. Законодавчо закріплений порядок розв'язання конфлікту має полягати у встановленні певних процедур, що сприяють досягненню сторонами узгодження інтересів і прагнень, виробленню компромісного, взаємоприйнятною рішення. Зазначимо, що характерною ознакою непозовної форми захисту трудових інтересів сторін даних

правовідносин є те, що розв'язання конфлікту здійснюють вони самі. Передбачені законодавством примирно-третейські процедури і спеціально створені органи покликані лише сприяти сторонам у досягненні компромісу, тобто у вирішенні конфлікту»⁵.

Традиційно в теорії права розрізняють такі форми захисту прав та інтересів, як юрисдикційна та неюрисдикційна. Юрисдикційна форма захисту передбачає діяльність визначених законом органів із захисту порушених прав та інтересів. Тобто у разі порушення трудових прав чи законних інтересів особи, вона звертається за захистом їх до державного або іншого компетентного органу, зокрема до суду, до органів з нагляду за дотриманням трудового законодавства. Натомість, сутність неюрисдикційної форми захисту полягає у тому, що працівники або їхні представники самостійно вчиняють дії із захисту трудових прав та інтересів, не звертаючись до конкретних юрисдикційних органів. У порядку неюрисдикційної форми здійснюється захист прав та інтересів на стадії трудового конфлікту, що зумовлює вчинення таких дій, які спрямовані на досягнення компромісу шляхом прийняття обопільного рішення. Якщо ж сторонам трудового конфлікту не вдається його вирішити й виникає потреба залучити до його вирішення спеціальні уповноважені на це органи, то трудовий конфлікт переходить у трудовий спір, де захист прав та інтересів здійснюється вже у юрисдикційній формі.

Тож справедливо буде зазначити, що захист законного інтересу за своєю природою часто передбачає угоду сторін, тобто добровільне досягнення сторонами згоди щодо конфлікту.

⁵ Іншин М. І. Трудові конфлікти та трудові спори у системі соціальних конфліктів. *Форум права*. 2006. № 2. С. 73–74. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2006_2_10 (дата звернення: 11.02.2025).

Разом із тим, на сьогодні серед юрисдикційних форм ефективною є судова форма захисту прав та інтересів. Вітчизняна судова практика розвивається у напрямі надання особам права на судовий захист законного інтересу. Наприклад, Верховний Суд у своїй постанові від 31 січня 2024 р. у справі № 342/1139/21 про визнання протиправним та скасування наказу «Про зміну істотних умов праці педагогічних працівників загальноосвітньої школи I–III ступенів, яким буде виплачуватися пенсія на віком» виклав загальний правовий висновок щодо захисту особистого права та інтересу, який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства (відповідно до статей 15 і 16 ЦК України), і зазначив, що, вирішуючи спір, суд з'ясує, чи існує у позивача право або законний інтерес; якщо так, то чи має місце його порушення, невизнання або оспорювання відповідачем; якщо так, то чи підлягає право або законний інтерес захисту і чи буде такий захист ефективний за допомогою того способу, який визначено відповідно до викладеної в позові вимоги. В іншому випадку у позові слід відмовити. У вказаній справі Верховний Суд не встановив порушення права позивачки на працю та необхідність у судовому захисті цього права, а також не було встановлено порушення інтересів позивачки щодо продовження роботи на умовах безстрокового трудового договору, якщо остання не використовує право на призначення пенсії за віком⁶.

З огляду на правозастосовну практику очевидним є те, що здебільшого захист законних інтересів працівників чи роботодавців здійснюється опосередковано за допомогою захисту суб'єктивних прав цих суб'єктів.

⁶ Постанова Верховного Суду від 31.01.2024 р. у справі № 342/1139/21 URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=116832043&red=100003f192997298376837c0c909d9496a194f&d=5> (дата звернення: 11.02.2025).

Таким чином, законні інтереси поряд із трудовими правами є об'єктами правового захисту. Формами захисту трудових прав і законних інтересів є юрисдикційна та неюрисдикційна. Юрисдикційна форма захисту передбачає діяльність державних або інших компетентних органів із захисту порушених трудових прав та законних інтересів. Своєю чергою, у межах неюрисдикційної форми захисту сторони трудових правовідносин самостійно, без звернення до відповідних компетентних органів, досягають компромісу та приймають взаємне рішення. Форма захисту законного інтересу визначається змістом цього інтересу, а тому можливою є як неюрисдикційна форма захисту законного інтересу, за допомогою якої сторонами буде узгоджено інтереси та вироблено компромісне і взаємоприйнятне рішення, так і судова форма захисту, в межах якої шляхом захисту порушеного суб'єктивного права здійснюється захист і порушеного законного інтересу.

Менджул Марія Василівна,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права та процесу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВ ДІТЕЙ-ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ В УМОВАХ ВІЙНИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ

48 **Анотація.** У тезах розкрито проблемні аспекти здійснення прав дітей-переселенців в умовах війни на прикладі Закарпатської області та сусідніх європейських держав, що прийняли шукачів притулку з України. Звернено увагу на проблему здійснення права на освіту, зокрема представлено результати соціологічного дослідження, проведеного щодо здійснення дітьми із статусом ВПО права на освіту в Закарпатській області. Обґрунтовано, що в умовах війни діти потребують належного захисту, соціальної підтримки, гарантування якісної правової допомоги, реалізації права на житло, освіту, воз'єднання із сім'єю тощо.

Війна створює умови, за яких у доволі вразливому становищі перебувають діти, а подвійна уразливість — для тих, хто має певні особливості (обмежені у пересуванні, належать до національних меншин, наявна інвалідність тощо). Із початку повномасштабного вторгнення в Україну загинули 599 дітей, зазнали поранень — 1752, зникли безвісти — 2056, депортовані та примусово переміщені — 19 546 дітей¹. Статистика постійно змінюється, зростає і кількість дітей, які постраждали під час війни. Крім того, неможливо оцінити потребу дітей у психологічній та іншій допомозі через масштабність проблем.

¹ Діти війни. URL: <https://childrenofwar.gov.ua/> (дата звернення: 05.02.2025).

За офіційними даними Департаменту соціального захисту населення Закарпатської облдержадміністрації, станом на листопад 2024 р. в Закарпатській області офіційно було зареєстровано 126 109 внутрішньо переміщених осіб (ВПО), з них найбільша кількість зосереджена в Ужгородській (27 910 осіб), Мукачівській (16 031 осіб) та Хустській (6658 осіб) територіальних громадах. За офіційними даними Департаменту освіти і науки, молоді та спорту Закарпатської обласної державної адміністрації, на листопад 2024 р. в Закарпатській області було зареєстровано 37 374 дитини внутрішньо переміщених осіб (ВПО), з них 28 670 шкільного віку, із зазначеної кількості дітей в Ужгородській громаді зареєстровано 7978 дітей (із них шкільного віку – 6205), у Мукачівській громаді – 4828 (із них шкільного віку – 3564), у Хустській громаді зареєстровано 1628 дітей (із них шкільного віку – 1290).

Приймальня Української Гельсінської спілки з прав людини у м. Ужгороді здійснила моніторингове дослідження щодо реалізації права дітей-ВПО на освіту в Закарпатській області. У трьох найбільших громадах – Ужгородській, Мукачівській і Хустській – опитали батьків і отримали такі результати: 75,8 % респондентів повідомили, що їхні діти відвідують шкільні заклади в громадах, куди вони перемістилися; 74,2 % батьків зазначили, що їхні діти отримують безоплатне харчування у школах, що є важливим елементом підтримки; 18,9 % батьків стикалися з труднощами під час влаштування дітей до дитячих садочків, серед яких ключовою проблемою є обмежена кількість місць; 31,8 % респондентів зазначили, що зіткнулися з труднощами під час влаштування дітей до шкіл, тоді як 56 % не мали проблем із цим процесом. Лише 56 % дітей беруть участь у позашкільних заходах, тоді як інші не мають доступу до таких послуг, зокрема через фінансові обмеження та брак інформації.

При цьому офіційна статистика показує, що далеко не всі діти охоплені шкільною освітою за новим місцем проживання. Наприклад, в Ужгородській громаді 6205 дітей-переселенців шкільного віку, а у закладах загальної середньої освіти навчається тільки 2024 дитини-ВПО, в Мукачівській громаді із 3564 дітей шкільного віку в школах громади навчається 902 дитини-ВПО, в Хустській громаді із 1290 дітей шкільного віку до шкіл зараховано 175 дітей. Інші діти продовжують навчатися у попередніх школах онлайн, що не завжди повною мірою відповідає вимогам якості освіти в умовах того, що більшість дітей переїхали із зон активних бойових дій, де часто й довго тривають повітряні тривоги, що створює перешкоди у системній шкільній освіті. Крім того, деякі батьки обрали для своїх дітей-переселенців приватні онлайн-школи. Тобто загалом ми не можемо говорити про порушення права дітей-переселенців на освіту, водночас для їхньої інтеграції у громади, що приймають, важливим є офлайн-навчання, доступ до якого у Закарпатті у великих громадах обмежений через недостатню кількість місць у школах.

Поряд із цим, у дітей-переселенців виникають також проблеми із відновленням документів про особу, освіту, особливо якщо дитина не має батьків або інших законних представників, а також через роз'єднання родин, вирішення питання про контакт та спілкування із тим із батьків, хто проживає окремо, перебуває у лавах ЗСУ, з іншими родичами.

В умовах війни діти потребують належного захисту, соціальної підтримки, гарантування якісної правової допомоги, реалізації права на житло, освіту, возз'єднання із сім'єю тощо. Військовий стан не є підставою для обмеження дії принципу найкращих інтересів дитини.

За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, станом на кінець липня 2024 р. в Європі було зареєстровано не менше ніж 6,168 млн українських

біженців². Станом на листопад 2023 р. в Словаччині було понад 109 тисяч українських біженців. При цьому зауважено, що хоч охоплення словацькою національною системою освіти є високим порівняно з сусідніми європейськими державами, багато дітей продовжують навчатися за українською програмою онлайн³. Станом на 10 листопада 2024 р. кількість українських біженців зросла до 128 616 осіб⁴. В сусідніх зі Словаччиною державах українців прийняли в Румунії (162 180 осіб), Польщі (957 505 осіб) та Угорщині (61 609 осіб)⁵. Отже, найменше серед сусідніх держав українських біженців саме в Угорщині.

Переважну більшість (80 %) біженців із України становлять жінки, діти, люди похилого віку та інші люди з особливими потребами⁶.

Водночас проведений аналіз показав чимало проблем у сфері здійснення прав дітей в умовах війни як в Україні, так і в європейських державах. Значна проблема із тим, що не всі діти реалізують своє право на належну та якісну освіту (чимало здобувають освіту онлайн або екс-

51

² Ukraine: Over 6 Million Refugees Spread Across Europe. URL: <https://unric.org/en/ukraine-over-6-million-refugees-spread-across-europe/> (дата звернення: 13.12.2024).

³ Slovakia's education responses to the influx of Ukrainian refugees. URL: <https://www.unesco.org/en/ukraine-war/education/slovakia-support#:~:text=As%20of%20November%202023%2C%20Slovakia,education%20through%20the%20national%20system> (дата звернення: 13.12.2024).

⁴ Individual refugees from Ukraine recorded in Slovakia. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine/location/10785> (дата звернення: 13.12.2024).

⁵ Refugees from Ukraine recorded in Hungary. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine/location/10783> (дата звернення: 13.12.2024).

⁶ Delivering Humanitarian Cash Transfers to Ukrainian refugees in Slovakia. URL: <https://www.unicef.org/hope-hct/stories/delivering-humanitarian-cash-transfers-ukrainian-refugees-slovakia> (дата звернення: 13.12.2024).

терном), проблеми із відновленням та виготовлення українських документів про особу (особливо якщо всі документи втрачено чи дитина залишена проживати з кимось із родичами), гарантування права на контакт і спілкування із тим із батьків, хто проживає окремо, іншими родичами дитини тощо.

В умовах демографічної, міграційної криз украї важливо гарантувати не тільки принцип найкращих інтересів дитини, впроваджувати дитиноцентричну політику, а й створювати максимально сприятливі умови для повернення із закордону жінок із дітьми та молоді.

Музика Леся Анатоліївна,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри приватного права
Національного університету
«Кієво-Могилянська академія»

УКРАЇНСЬКІ ДІТИ: ЧИЯ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ?

Анотація. Збройна агресія РФ проти України загострила наявні проблеми у сфері дотримання та захисту прав дитини і виявила новопосталі проблеми. Міжнародне співтовариство декларує підтримку України у цій боротьбі. Однак аналіз останніх звітів міжнародних організацій і їхніх підрозділів, на жаль, засвідчує те, що права українських дітей вже не на їхньому порядку денному. Зазначена риторика є дуже небезпечною і потребує відповідної реакції від української влади та дипломатії.

53

Чутлива і надскладна нині тема — українські діти в умовах російсько-української війни. Ми наведемо деякі положення сучасних міжнародних і національних документів, у яких висвітлено права і правовий статус дітей. Торкнемося окремих проблем, що виникли у цій сфері в роки російсько-української війни і загострилися через повномасштабне вторгнення РФ до України.

Розпочнемо із Декларації прав дитини (яку ще називають Женевською декларацією прав дитини) — це міжнародна декларація, яка захищає права дитини; розроблена Еглантайн Джебб і прийнята Лігою Націй у 1924 р., а також у розширеній формі Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1959 р. 20 листопада 1989 р. на основі її структури та змісту Генасамблея ООН ухвалила Конвенцію про права дитини. Щороку 20 листопада відзначають Всесвітній день дитини.

У Женевській декларації 1924 р. зазначено, що людство «зобов'язане дитині надати найкраще, що воно може їй дати».

Основні потреби дітей було узагальнено у п'яти пунктах:

- благополуччя дітей;
- визнання їхнього права на розвиток;
- підтримка;
- допомога;
- захист.

Наступною варто згадати Конвенцію ООН про права дитини. У 1989 році світові лідери взяли на себе історичне зобов'язання перед дітьми світу, прийнявши Конвенцію Організації Об'єднаних Націй про права дитини — міжнародну угоду про дитинство. Вона стала найбільш широко ратифікованим договором із прав людини в історії, допомогла змінити життя дітей у всьому світі і встановила фундаментальне правило: «Кожній дитині — кожне право».

54

Відповідно до умов цієї Конвенції, уряди зобов'язані задовольняти основні потреби дітей і допомагати їм повністю розкрити свій потенціал. Центральним для цього є визнання того, що кожна дитина має основні фундаментальні права:

- життя, виживання та розвиток;
- захист від насильства, жорстокого поводження чи зневаги;
- освіта, яка дає змогу дітям реалізувати свій потенціал;
- виховуватись своїми батьками або мати стосунки з ними;
- висловлювати свою думку та бути вислуханим.

Подивімося, як ці положення дотримуються або порушуються щодо українських дітей у сучасних умовах російсько-української війни.

Існує два статуси дітей війни. *Статус дитини війни* — це особа, яка є громадянином України і якій на момент

закінчення Другої світової війни (2 вересня 1945 р.) не виповнилося 18 років.

Статус дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів — дитина, а також особа віком до 18 років (повноліття), яка зазнала фізичної або психологічної травми внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів (збройна агресія російської федерації з 2014 р.).

Статус дитини війни дає можливість отримувати відповідні соціальні виплати, в тому числі надбавку до пенсії. Водночас інший статус наразі не дає нічого.

Статус дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, надають, якщо дитина:

- отримала поранення, контузію або каліцтво;
- зазнала фізичного або сексуального насильства;
- була викрадена або незаконно переміщена за межі України;
- була залучена до діяльності воєнізованих або збройних формувань;
- незаконно утримувалася під вартою, у тому числі в полоні;
- зазнала психологічного насильства.

На жаль, принаймні один з цих пунктів стосується будь-якої дитини в Україні, а також українських дітей за кордоном.

Початок повномасштабного вторгнення виявив ще одну проблему у сфері захисту прав дітей. Сусідні з Україною країни відкрили свої кордони для українських біженців, і цим скористалися недобросовісні українці. У 2022 році українці отримали можливість вивозити дітей без належних документів (згоди батьків, свідоцтва про народження тощо). На жаль, було багато випадків, коли дітей вивозили незаконно. Наприклад, були судові позови про визначення місця проживання дитини з одним із батьків або про визначення способу спілкування з дитиною. І одна зі сторін, часто за участю бабусь і дідусів, забирала

дитину і зникала в Європі. Сімейні справи і так дуже складні. І не тільки з емоційного погляду. Зараз ми маємо проблему, коли батьки змушені шукати своїх дітей за кордоном.

Не менш болючим є питання втрати батьківства через вимушену еміграцію жінок із дітьми, в той час як чоловіки залишаються в Україні без можливості виховувати чи навіть бачити своїх дітей. У цьому другому випадку, однак, важливо пам'ятати про найкращі інтереси дитини, що мають превалювати.

Важливою у зв'язку з наведеним є діяльність Офісу Спеціального представника Генерального Секретаря ООН з питань дітей та збройних конфліктів. Він є провідним захисником ООН у сфері захисту та благополуччя дітей, які постраждали від збройних конфліктів, і функціонує понад 25 років. Якщо звернути увагу на його щорічний звіт «Діти і збройні конфлікти» (3 червня 2024 р.)¹, можна відкрити для себе багато цікавого і сумного водночас.

56

У загальних положеннях цього документа згадується той факт, що існують проблеми із захистом українських дітей. У Розділі III «Інформація про серйозні порушення А. Ситуації на порядку денному Ради Безпеки» міститься доволі великий перелік країн, права дітей яких є, на думку ООН, важливими (Афганістан, Центральноафриканська Республіка, Колумбія, Демократична Республіка Конго, Гаїті, Ірак, Ізраїль та Держава Палестина, Ліван, Лівія, Малі, М'янма, Сомалі, Сирійська Арабська Республіка, Судан, Південний Судан, Центральноафриканська Республіка, Ємен). На жаль, серед них ви не знайдете українських дітей.

¹ Children and armed conflict. Report of the Secretary-General. 3 June 2024. General Assembly Security Council. United Nations. URL: <https://www.un.org/unispal/document/unsg-report-children-and-armed-conflict-2023-3jun24/> (дата звернення: 01.01.2025).

Якщо ви продовжите читати цей звіт, то побачите, що діти з України, яка перебуває у стані війни вже понад 10 років, не стоять на порядку денному. Ось список країн, серед яких є Україна: *В. Ситуації, не включені до порядку денного Ради Безпеки, або інші ситуації* (Буркіна-Фасо, Камерун, Ефіопія, басейн озера Чад, Мозамбік, Нігер, Нігерія, Пакистан, Україна).

Викликають серйозне занепокоєння також і інші положення цього звіту: «...закликаємо **всі сторони** (виділення тут і далі моє. — Л. М.) конфлікту дотримуватися своїх зобов'язань за міжнародним гуманітарним правом і міжнародним правом прав людини. ...також закликаємо **сторони** конфлікту забезпечити своєчасне та ефективне розслідування повідомлень про порушення прав дітей та забезпечити належне притягнення до відповідальності винних, у тому числі співробітників сил безпеки та осіб, які обіймають командні посади, у вчиненні таких порушень». Хочу наголосити, що цей звіт не встановлює, що існують випадки порушення прав дітей українською стороною під час російсько-української війни. Тому формулювання мають бути конкретними і спрямованими не до «сторін», а до агресора — російської федерації.

Отже, підсумуємо, що діти — це просто діти, хоч би де і хоч би ким вони були. І українські діти заслуговують на щасливе, мирне дитинство у своїй незалежній, вільній і мирній Батьківщині, яка є частиною демократичної Європи. А рф і її відповідні посадові особи мають понести відповідальність, зокрема, за втрачене дитинство українських дітей, їхні життя і здоров'я.

Посполітак Володимир Володимирович,
завідувач кафедри гуманітарного розвитку
приватного вищого навчального закладу
«Міжнародний інститут менеджменту (МІМ-Київ)»,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри приватного права
Національного університету «Кієво-Могилянська академія»

ІНСТРУМЕНТИ РЕСТРУКТУРИЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО БОРГУ В ПРАВІ УКРАЇНИ

Анотація. Проблеми покриття дефіциту бюджету і касових розривів при його виконанні вирішують різними способами, зокрема і шляхом використання таких інструментів ринку капіталу, як державні цінні папери. Водночас залучення боргового капіталу в бюджет за допомогою державних цінних паперів збільшує обсяг державного боргу загалом і суверенного державного боргу зокрема. Під час виконання державного бюджету державний борг може сягати такого рівня, коли виконання зобов'язань за державними цінними паперами з державного бюджету стає неможливим або надзвичайно обтяжливим. У таких ситуаціях виникає потреба в інструментах реструктуризації державного боргу. Ідентифікації та характеристики цих інструментів присвячено тези.

58

Система державних фінансів кожної держави має набір фінансових інструментів, необхідних для залучення грошових коштів у фінансування видаткових потреб. Бюджет формують щороку з певним розрахованим обсягом дефіциту. Кожна держава, передусім, із фінансового погляду, ставить на меті поступове збільшення розміру внутрішнього валового продукту (ВВП). Така фінансова політика має бути запорукою розвитку економіки країни та підвищення добробуту її населення. Через складні механізми фінансів цей масив ВВП у грошовому еквіваленті фактич-

но повертається населенню у вигляді благ та підвищення рівня його життя. Саме цей прогнозований ріст ВВП і закладений у бюджеті через інститут дефіциту бюджету¹.

Для вирішення проблем залучення грошових коштів до державного бюджету та обслуговування державного боргу, зокрема (1) покриття дефіциту бюджету та (2) заповнення касових розривів бюджету цілком до 2015 року, вистачало (1) державних облігацій України – облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП), у тому числі цільових облігацій, а також облігацій зовнішньої державної позики (ОЗДП) та (2) казначейських зобов'язань України.

ОВДП. Відповідно до частини 3 статті 16 Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки»², ОВДП України – це цінні папери, що розміщуються виключно на внутрішніх ринках капіталу і підтверджують зобов'язання України щодо відшкодування пред'явникам цих ОВДП їхньої номінальної вартості з виплатою доходу відповідно до умов розміщення облігацій. Номінальна вартість ОВДП може бути визначена в іноземній валюті. Основним завданням ОВДП є покриття дефіциту державного бюджету. Різновидом ОВДП є цільові ОВДП, емісія яких є джерелом фінансування державних або регіональних програм в обсягах, передбачених на цю мету законом про Державний бюджет України на відповідний рік.

ОЗДП. Відповідно до частини 4 статті 16 згаданого Закону, ОЗДП – державні боргові цінні папери, що розміщуються на міжнародних фондових ринках і підтверджують зобов'язання України відшкодувати пред'явникам цих об-

¹ Бондаренко І. М. Проблемні питання фінансування бюджету. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «ПРАВО». 2016. Вип. 22. С. 96–99.

² Про ринки капіталу та організовані товарні ринки. Закон України № 3480-IV від 26.02.2006 р. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#n2124> (дата звернення: 03.03.2025).

лігацій їхню номінальну вартість з виплатою доходу відповідно до умов розміщення облігацій.

Казначейські зобов'язання України. Відповідно до частини першої статті 20 Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки», казначейське зобов'язання України — це державний цінний папір, що розміщується виключно на добровільних засадах серед фізичних осіб та посвідчує факт заборгованості Державного бюджету України перед власником казначейського зобов'язання України, надає власнику право на отримання грошового доходу та погашається відповідно до умов розміщення казначейських зобов'язань України. Номінальна вартість казначейських зобов'язань України може бути визначена у національній або іноземній валюті.

60

Обсяг емісії державних цінних паперів у сукупності не може перевищувати граничного розміру державного боргу та обсягу пов'язаних з обслуговуванням державного боргу видатків, визначених законом про Державний бюджет України на відповідний рік. Емісія державних цінних паперів є частиною бюджетного процесу, а тому крім Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» регулюється Бюджетним кодексом України³ та законами України про Державний бюджет України на відповідний рік.

У разі необхідності реструктуризації державного боргу за кризових умов, коли надходження до державного бюджету з різних джерел (в основному податків) не дають змоги покрити виплати за розміщеними державними цінними паперами, у тому числі надходження від емісії нових випусків державних цінних паперів, держава вдається до заміни розміщених раніше державних цінних паперів на державні цінні папери з пізнішими датами погашення

³ Бюджетний кодекс України. Закон України № 2456-VI від 08.07.2010 р. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> (дата звернення: 03.03.2025).

зобов'язань. Щоб така заміна здійснювалася в добровільному порядку, держава повинна запропонувати більш вигідні умови за новими випусками державних цінних паперів, ніж умови випусків державних цінних паперів, що підлягають обміну.

Четвертого вересня 2024 р. Україна оголосила про успішне завершення операції з реструктуризації боргу та проведення розрахунків за тринадцятьма серіями ОЗДП і гарантованими державою єврооблігаціями, випущеними Укравтодором⁴. Процес реструктуризації передбачав обмін тринадцяти серій ОЗДП і однієї серії гарантованих державою єврооблігацій Укравтодору на суму близько \$ 20,5 млрд (приблизно \$ 24 млрд з урахуванням процентів) на вісім нових серій ОЗДП із номінальною вартістю \$ 15,2 млрд⁵. У результаті цього обміну державний і гарантований державою борг України скорочено на близько \$ 9 млрд.

Нині, через припинення надання економічної та військової допомоги Україні з боку США, виникла потреба чергової реструктуризації тепер для ОВДП. Міністерство фінансів України спільно з НБУ 19 лютого 2025 р. успішно реалізувало перший аукціон з обміну ОВДП (switch-аукціон) із використанням нової функції платформи Bloomberg. У межах аукціону інвесторам запропонували обміняти короткострокові ОВДП з погашенням 26 лютого 2025 р. на нові ОВДП з терміном обігу 691 день (до 13 січня 2027 р.). Нові ОВДП передбачають чотири виплати процентів і забезпечують додатковий дохід інвесторам через справедливу вартість обміну на рівні 107,722 % номіналу⁶.

61

⁴ Settlement Announcement. URL: <https://www.londonstockexchange.com/news-article/PYP2/settlement-announcement/16647706>.

⁵ Боргова політика. ОЗДП. Міністерство фінансів України. URL: <https://mof.gov.ua/uk/ozdp> (дата звернення: 03.03.2025).

⁶ Прес-центр. Новини та Анонси. Міністерство фінансів України. URL: https://mof.gov.ua/uk/news/minfin_ta_natsbank_

Випадків реструктуризації казначейських зобов'язань України не було. Це пов'язано зі специфікою таких цінних паперів (за суб'єктивним складом і за їхніми обсягами у структурі запозичень).

Вище наведено приклади використання ОВДП та ОЗДП для реструктуризації державного боргу у кризових ситуаціях. Коли ж мова зайшла про катастрофічну ситуацію з державними фінансами у 2015 р., в Україні виникла потреба у запровадженні спеціального фінансового інструменту – державних деривативів.

До цієї катастрофічної ситуації Україна наблизилася на початку 2014 р., і це було пов'язане зі зміною влади під час Революції Гідності. Структура зовнішнього боргу України станом на 2009 рік була така: (1) загальний розмір зовнішнього боргу – \$ 105,4 млрд (56,4 % ВВП) ⁷. За 2012 рік зовнішній борг України виріс на \$ 8,81 млрд, або на 7 %, і досяг \$ 135,05 млрд ⁸. На кінець першого півріччя 2013 р. валовий зовнішній борг України становив уже \$ 134,4 млрд (75,7 % ВВП) ⁹. У серпні 2013 р. американський інвестиційний фонд Franklin Templeton придбав 20 % зовнішнього боргу України ¹⁰. Сукупний зовнішній борг України на кінець 2013 р. досяг \$ 140 млрд (близько 80 % ВВП), у тому

62

ukraini_proveli_pershii_switch-auksion_na_platformi_bloomberg-5040 (дата звернення: 03.03.2025).

⁷ Примітка: з цієї суми (1) державний борг – 14,2 млрд доларів США, (2) борг банківського сектора – 42,1 млрд доларів США, (3) борг інших секторів економіки – 49 млрд доларів США.

⁸ Закордонні позички України зросли на \$ 8,81 млрд – до \$ 135 млрд. URL: https://ipress.ua/news/zakordonni_pozychky_ukrainy_zrostayut_17439.html (дата звернення: 03.03.2025).

⁹ Зовнішній борг України на кінець першого півріччя 2013 року. URL: <https://web.archive.org/web/20150630084100/http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=71174> (дата звернення: 03.03.2025).

¹⁰ Американський інвестфонд купив 20 % зовнішнього боргу України. URL: <https://web.archive.org/web/20140215070421/http://www.theinsider.com.ua/business/52807df113b52/> (дата звернення: 03.03.2025).

числі короткостроковий — \$ 65 млрд, що більш ніж у чотири рази перевищував золотовалютний запас держави, який становив на той час лише \$ 15 млрд. За цими та попередніми кредитами у 2014 р. необхідно було здійснити платіж у \$ 14 млрд, при цьому на кінець 2013 р. ЗВР НБУ становили 18,8 млрд, валютна складова ЗВР на лютий 2014 — лише \$ 2,85 млрд. У державі на той час була практика збирання податків наперед, вибіркове повернення ПДВ і часткове блокування розрахунків через державну казначейську службу України.

Держава стояла на межі дефолту. З метою врегулювання питань зі створеним Комітетом кредиторів в Україні було запроваджено новий саме кризовий інструмент реструктуризації боргу — державний дериватив. Цим інструментом було спеціально доповнено Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок» (попередня назва — «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки»). Державний дериватив — це деривативний цінний папір, що розміщується державою на міжнародних ринках капіталу і підтверджує зобов'язання України відповідно до умов розміщення цього цінного папера здійснити виплати власнику цього цінного папера у разі досягнення певних показників ВВП України, а також здійснити інші виплати. Цей цінний папір віднесено до деривативних тому, що дохід за ним визначається відповідно до базового показника — розміру ВВП. Саме ВВП є базовим активом, відповідно до якого визначають дохідність. Інвестори мають інтерес в обміні своїх ОВЗП за умови, що вони вірять в Україну, в її економічне зростання, в її незалежність.

У 2015 році такий інструмент реструктуризації зовнішнього боргу спрацював. Будемо сподіватися, що теперішня ситуація не призведе до дефолту, настання якого залежить не тільки від стану економіки, а й від віри іноземних інвесторів у майбутній розвиток України.

Ханик-Посполітак Роксолана Юрїївна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри приватного права
Національного університету
«Києво-Могилянська академія»

ПРОЄКТ ЗАКОНУ ПРО КОЛЕКТИВНІ ТРУДОВІ СПОРИ: ЩО НОВОГО У ВРЕГУЛЮВАННІ ТРУДОВОГО СПОРУ БЕЗ ЗВЕРНЕННЯ ДО СУДУ ¹

64

Анотація. Тези стосуються аналізу положень проєкту Закону про колективні трудові спори щодо запровадження нових способів альтернативного врегулювання таких спорів. Здійснено коротке порівняння з чинним Законом України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)». Зазначено, що на цей момент неможливо стверджувати, чи запропоновані в законопроекті альтернативні способи вирішення трудових спорів справді будуть дієвими та ефективними.

В умовах війни в Україні важливо знайти баланс інтересів між працівниками і роботодавцями, між економічними інтересами організацій, які захищають інтереси працівників, і бізнесом. Баланс має забезпечуватися в різний спосіб, у тому числі, а можливо й насамперед, через

¹ Публікацію підготовлено в рамках НДР «Справедливий перехід: Право на працю після війни. Гідна праця та повоєнна економіка України» (реєстраційний номер 0124U003120 від 24.05.2024), яка виконується за рахунок фінансування МОН у рамках міжнародного науково-технологічного білатерального співробітництва відповідно до Протоколу Чотирнадцятого засідання німецько-української робочої групи з науково-технологічного співробітництва між Міністерством освіти і науки України та Федеральним міністерством освіти та наукових досліджень Німеччини від 9 листопада 2023 р. і додатка до нього від 1 лютого 2024 р.

закріплення на законодавчому рівні положень про відповідні механізми / інструменти / способи, які це могли б гарантувати. В іншому випадку це неминуче призведе до конфлікту та можливого подальшого переростання в спір, що вирішуватиметься в судовому порядку.

Статистика кількості розгляду трудових спорів в Україні є досить значною. Незважаючи на воєнний стан, кількість трудових спорів, які розглядають у судах, не зменшується. Чотири роки поспіль трудові спори перебувають на третьому місці за кількістю серед усіх категорій розглянутих судом справ ². Але інколи ці спори не є чисто індивідуальними, зокрема у випадку укладення колективних трудових договорів.

Розгляд спору в суді — це, як правило, довго, дорого, і не завжди результат задовольняє обидві сторони конфлікту. Саме тому важливою є можливість знайти компроміс між учасниками конфлікту без звернення до суду.

Способи альтернативного вирішення колективних трудових спорів нині прописано в Законі України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» ³ (далі — чинний Закон). Маємо констатувати, що чинний Закон є достатньо застарілим (навіть незважаючи на останні зміни 2024 р.), оскільки, як відомо, його ухвалено ще далекого 1998 р. Відповідні положення щодо несудових способів вирішення спорів не зазнали жодних змін із моменту прийняття чинного Закону. Чинний Закон передбачає такі позасудові способи: примирна комісія, незалежний посередник, трудовий арбітраж.

² З усім навантаженням, зокрема щодо трудових спорів, в умовах воєнного стану судова система впорається / Верховний Суд. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1345673/> (дата звернення: 09.02.2025).

³ Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів). Закон України № 137/98-ВР від 03.03.1998 р. / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/137/98-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 09.02.2025).

На жаль, немає повної статистики щодо ефективності застосування чинного Закону, зокрема щодо альтернативних способів вирішення трудових спорів. Державна служба статистики України на базі даних Національної служби посередництва і примирення (НСПП) надала інформацію (статистику) про кількість колективних трудових спорів⁴. Однак статистика дуже застаріла. На офіційному сайті НСПП є лише інформація, що НСПП у період з 24 лютого 2022 р. до 29 лютого 2024 р. сприяла вирішенню 207 колективних трудових спорів⁵.

Тому абсолютно логічним є розроблення нового законопроекту про колективні трудові спори⁶ (далі — Законопроект). Отже, як бачимо, з назви зникло слово «конфлікт». Однак не вважаємо це чимось принциповим. Та й у чинному Законі «спір» і «конфлікт» розглядалися як тотожні поняття.

66 Важливіше, що змінилося з погляду способів, які можуть бути застосовані для вирішення трудового спору без звернення до суду. Законопроектом закріплено такі альтернативні способи вирішення колективних трудових спорів: переговори, трудова медіація, трудовий арбітраж. Отже, уже в Законопроекті не передбачено примирну комісію та незалежного посередника. Надалі залишається трудовий арбітраж і з'являються нові різновиди альтернативного вирішення трудових спорів — це переговори і медіація (або, як її названо в Законопроекті, — трудова меді-

⁴ Колективні трудові спори. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2013/pr/stv/stv_u/kts_u.htm (дата звернення: 09.02.2025).

⁵ Соціальний діалог в Україні в період воєнного стану. Бюлетень НСПП. 2024. Вип. № 1. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/1_2024%20%D1%80%D1%96%D0%BA.pdf.

⁶ Проект Закону про колективні трудові спори. Проект закону № 12034 від 16.09.2024 / Верховна Рада України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/44879> (дата звернення 09.02.2025).

ація), яка набуває обертів в Україні. Застосування медіації при врегулюванні трудових спорів абсолютно відповідає й положенням Закону України «Про медіацію» (частина 1 статті 3)⁷.

Саме трудовий арбітраж і трудову медіацію також найчастіше застосовують при вирішенні трудових спорів у світі. Щоправда, їх не називають «трудовими», а просто «арбітраж» і «медіація». Це засвідчує дослідження, проведене Міжнародною організацією праці у 2020 р.⁸

На думку Л. Менів, «інститут медіації є позитивним законодавчим рішенням в Україні, що скоротить тривалість трудових спорів, видатки на судочинство із державного бюджету, зменшить завантаженість судів»⁹. Однак можна погодитися з думкою, що «медіація як альтернативний спосіб вирішення трудових спорів сьогодні в Україні недостатньо популярний, як в інших провідних країнах світу»¹⁰.

Тому чи буде прийнято Законопроект, а що найголовніше, чи буде закладено у Законопроекті справді дієві та ефективні альтернативні способи вирішення трудових спорів, покаже час.

67

⁷ Про медіацію. Закон України № 1875-IX від 16.11.2021 р. / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> (дата звернення 09.02.2025).

⁸ Individual and Collective Labour Dispute Settlement Systems – A Comparative Review. URL: https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@ed_protect/@protrav/@travail/documents/publication/wcms_760828.pdf.

⁹ Менів Л. Д. Урегулювання трудових спорів шляхом медіації. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО. 2022. Вип. 71. С. 185.

¹⁰ Мельник В. П. Медіація як альтернативний спосіб вирішення трудових спорів: науково-практичний аспект. Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2022. № 1 (24). С. 14.

Яцкевич Іван Іванович,
кандидат юридичних наук,
завідувач кафедри приватного права
Національного університету
«Кієво-Могилянська академія»

ГАРАНТУВАННЯ ТРУДОВИХ ПРАВ ЛЮДЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ ¹

☞ **Анотація.** Публікацію присвячено питанням нормативного забезпечення трудових прав осіб з інвалідністю в умовах обмежень соціально-економічних прав, у тому числі трудових прав, у зв'язку із запровадженням правового режиму воєнного стану в Україні. Зроблено огляд основних змін у правовому регулюванні гарантій основних трудових прав людей з інвалідністю. Надано оцінку адаптації трудового законодавства в умовах правового режиму воєнного стану щодо можливостей працевлаштування людьми з інвалідністю.

Проблеми у сфері регулювання трудових і соціально-забезпечувальних відносин в умовах запровадження воєнного стану перебувають у центрі уваги органів державної влади, оскільки вони не лише стосуються соціально чутливих сфер, а й становлять інтерес в аспекті підтримки

¹ Публікацію підготовлено в рамках НДР «Справедливий перехід: Право на працю після війни. Гідна праця та повоєнна економіка України» (реєстраційний номер 0124U003120 від 24.05.2024), яка виконується за рахунок фінансування МОН у рамках міжнародного науково-технологічного білатерального співробітництва відповідно до Протоколу Чотирнадцятого засідання німецько-української робочої групи з науково-технологічного співробітництва між Міністерством освіти і науки України та Федеральним міністерством освіти та наукових досліджень Німеччини від 9 листопада 2023 р. і додатка до нього від 1 лютого 2024 р.

та посилення економічної спроможності та обороноздатності держави. Водночас реформування соціально-забезпечувальної сфери в Україні традиційно відкладається, або якщо й пропонується нове правове регулювання, то обговорення проєктів нормативно-правових актів часто супроводжується підвищенням соціальної напруженості та загрожує поглибленням кризових явищ у соціально-економічній та зрештою і у безпековій сфері.

Право на працю людей з інвалідністю лежить у площині дотримання прав людини на підставі Конституції України², універсальних міжнародних актів³, положень правових актів Ради Європи та ЄС⁴, зрештою законів України⁵. Відповідно до положень Конституції України та законів України було запроваджено обмеження окремих трудових прав людини, яке може бути запровадженим (але держава не зобов'язана його запроваджувати) відповідно до верховенства права та з урахуванням принципу пропорційності⁶.

Водночас гарантування трудових прав людей з інвалідністю як предмет наукового дослідження перебуває на перетині трудового права та права соціального забезпе-

² Хромей В. В. Конституційне право на працю. Київ : Київський торговельно-економічний університет, 2018. 239 с.; Турський В. М. Конституційне право інвалідів на працю в Україні. *Вісник Академії адвокатури України*. 2012. № 3. С. 237–240.

³ Костюк В., Яцкевич І. Право на працю у контексті Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю: сутність, проблеми та перспективи законодавчого регулювання. *Соціальне право*. 2017. № 2. С. 49–58.

⁴ Гаевий В. В. Реалізація європейських стандартів права на працю осіб з інвалідністю до нового українського законодавства. *Social Law*. 2020. № 1. С. 121–124.

⁵ Шлапко Т. В., Кашеварова Я. В. Забезпечення права на працю осіб з інвалідністю в Україні. Bilbao, Spain : European Conference, 2023. С. 132–137.

⁶ Яцкевич І. І. Пропорційність обмеження трудових прав людини в умовах воєнного стану. *Сучасні виклики приватного права в умовах війни*. 2024. С. 140–144.

чення, захисту прав людини, соціального захисту та спроможності національної економіки, державного бюджету в умовах необхідності покриття підвищеного рівня витрат на оборону країни від російської агресії, а з іншого — задля підтримання соціальної безпеки необхідно забезпечувати фінансування соціальних виплат, а тим більше надавати належну правову, соціальну та фінансову підтримку людям з інвалідністю, кількість яких унаслідок війни, на жаль, зростає.

70 До важливих проблем контраверсійного характеру у сфері гарантування трудових прав людей з інвалідністю слід віднести питання покладення на роботодавців обов'язку створення робочих місць для осіб з інвалідністю. Законом встановлено низку положень, спрямованих на стимулювання працевлаштування людей з інвалідністю (створення адаптованих робочих місць), забезпечення таких громадян себе роботою самостійно (наприклад, через пільги в оподаткуванні для підприємств організацій людей з інвалідністю), застосування заходів відповідальності до роботодавців, які не виконують відповідні вимоги законодавства.

Аналіз останніх законодавчих змін у сфері працевлаштування людей з інвалідністю як основної організаційно-правової форми реалізації права на працю дає змогу зробити висновок про поступове удосконалення правового регулювання працевлаштування людини з інвалідністю.

Так, 15 січня 2025 р. Верховна Рада України прийняла, а Президент України невідкладно підписав, Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення права осіб з інвалідністю на працю», який набрав чинності 1 березня 2025 р. Прийняття цього Закону спрямоване на збільшення можливостей для осіб з інвалідністю на ринку праці. Однією із важливих змін, запроваджених цим Законом, є зміна ставлення до роботодавців, які через об'єктивні причини не мають можли-

вості забезпечити працевлаштування людей з інвалідністю на створені такими роботодавцями робочі місця.

До прийняття Закону роботодавці, які створили адаптовані робочі місця для працівників з інвалідністю, повідомили відповідні центри зайнятості про створені вакансії, однак не змогли виконати норматив робочих місць для працевлаштування людей з інвалідністю (стаття 19 Закону України № 875-XII), вважалися порушниками законодавства у сфері соціального захисту осіб з інвалідністю та повинні були сплачувати адміністративно-господарські санкції (відповідно до положень статті 20 Закону України № 875-XII). Тепер Закон передбачає вибір для роботодавців: або працевлаштувати осіб з інвалідністю, облаштувавши їм (за потреби) належним чином робоче місце (одне робоче місце для роботодавців, що мають штат від восьми до 25 працівників; 2 % робочих місць — для роботодавців, основним видом діяльності яких є реабілітація осіб з інвалідністю, навчання таких осіб або догляд за ними; 4 % робочих місць — для роботодавців, що мають штат більше ніж 25 працівників) або сплатити цільовий внесок на підтримку працевлаштування осіб з інвалідністю до Фонду соціального захисту осіб з інвалідністю (у разі, наприклад, неможливості працевлаштувати осіб відповідної категорії через високий ступінь виробничого ризику)⁷.

71

Річ у тім, що як і раніше акумульовані суми адміністративно-господарських санкцій, так і зібрані кошти від сплати цільового внеску буде спрямовано на підтримку працевлаштування осіб з інвалідністю, однак суттєвою різницею є те, що тепер роботодавці, які не мають об'єктивно можливості заповнити адаптовані для праце-

⁷ Кознова О. Рада ухвалила закон, який впроваджує нові механізми для працевлаштування осіб з інвалідністю. 2025. URL: https://biz.ligazakon.net/news/233342_rada-ukhvalila-zakon-yakiy-vprovadzhu-nov-mekhanzmi-dlya-pratsevlashtuvannya-osb-z-nvaldnstyu (дата звернення: 08.04.2025).

влаштування людей з інвалідністю вакансії, не будуть вважатися порушниками закону, натомість діятимуть як соціально відповідальні суб'єкти господарювання. Тож роботодавці одержали можливість виконання нормативу в альтернативній формі, яке цілком відповідає призначенню встановленої норми про обов'язкове працевлаштування працівників з інвалідністю.

72 Варто також звернути увагу, що до прийняття зазначених вище змін до законодавства суб'єкти господарювання, які добросовісно не могли виконати норматив робочих місць для працевлаштування людей з інвалідністю, оскаржували в господарських судах застосовані до них адміністративно-господарські санкції і успішно скасовували їх. Наприклад, у постанові КГС ВС від 2 серпня 2023 р. по справі № 5021/2509/2011 (920/350/22) зроблено висновок, що підприємство не несе відповідальності за невиконання нормативу працевлаштування осіб з інвалідністю, якщо воно вжило необхідних заходів зі створення для них робочих місць, зокрема створило робочі місця для таких осіб та своєчасно, достовірно, в повному обсязі проінформувало відповідні установи, але фактично не працевлаштувало особу з інвалідністю з причин, що від нього не залежали: відсутність осіб з інвалідністю, їх відмова від працевлаштування на підприємство, бездіяльність державних установ, які повинні сприяти працевлаштуванню осіб з інвалідністю. Проте у цьому випадку роботодавці змушені були в суді доводити протиправність застосування до них адміністративно-господарських санкцій.

Загалом проблему реформування законодавства про гарантування працевлаштування людей з інвалідністю неодноразово порушували в наукових публікаціях⁸. Як зазна-

⁸ Надточій А. О., Рудь О. В. Удосконалення механізму сприяння зайнятості осіб з інвалідністю в Україні. *Перспективи стабільного економічного розвитку та економічної безпеки: світовий досвід та вітчизняні реалії* : матеріали доповідей Міжнародної науково-

чено вище, вносять достатньо прогресивні зміни до законодавства щодо працевлаштування зазначеної категорії працівників. Проте проблема залишається актуальною і потребує подальшого вирішення, особливо з урахуванням необхідності створення умов для трудової адаптації ветеранів війни до цивільного життя⁹. Крім того, ще досі залишається актуальною норма, яка містить дискримінаційне положення про вилучення з кола суб'єктів, які підлягають адміністративно-господарській відповідальності за невиконання нормативу робочих місць організацій, що повністю утримуються за рахунок коштів державного або місцевих бюджетів (частина 1 статті 20 Закону України № 875-XII).

Отже, в умовах правового режиму воєнного стану в Україні було обмежено трудові права у відповідь на виклики війни, зокрема такі обмеження стосуються і працівників з інвалідністю. Разом з тим, новітні зміни до законодавства у сфері працевлаштування людей з інвалідністю, зміни підходів до застосування адміністративно-господарських санкцій до роботодавців через неможливість виконати норматив працевлаштування таких працівників варто оцінити позитивно. Водночас правове регулювання навіть у цій частині потребує подальшого удосконалення, зокрема усунення дискримінації роботодавців стосовно їхнього обов'язку щодо працевлаштування працівників з інвалідністю. Визнаючи правильним підхід до диференціації міри соціальної відповідальності роботодавців залежно від розміру підприємства (економічної спроможності), не можемо погодитися з покладенням такого обов'язку виключно на роботодавців, які не фінансуються з державного або місцевого бюджету.

73

практичної конференції (м. Запоріжжя, 23–24 вересня 2022 р.). Львів – Торунь : Liha-Pres, 2023. С. 64–69.

⁹ Шаповалова О. Напрями дослідження трудо-правового механізму адаптації ветеранів війни до цивільного життя. *Приватне право і підприємництво*. 2024. Вип. 24. Ч. 2. С. 219–225.

Биковець Дар'я Іванівна,
студентка третього року навчання
бакалаврської програми «Право»
факультету правничих наук
Національного університету
«Кієво-Могилянська академія»

ЯК СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ МЕДІАЦІЇ І ПРАВОСУДДЯ ВПЛИВАЄ НА ПОЗИТИВНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ДЕРЖАВИ У ГАРАНТУВАННІ ПРАВ ЛЮДИНИ

74

Анотація. Рекомендації та директиви Ради Європи, програмні документи і стратегії України тощо висвітлюють медіацію в розрізі покращення доступу до правосуддя, але прямо в цих документах не зазначено, що застосування медіації охоплюється здійсненням правосуддя. Відповідно до цього природа та місце EDR в системі вирішення спорів є дискусійною: вона є частиною системи 1) здійснення правосуддя 2) вирішення й розв'язання спорів чи медіація є 3) автономною системою. Якщо медіація й справді є частиною системи здійснення правосуддя, то чи має держава задля забезпечення доступу до правосуддя сприяти доступу до медіації?

Вступ. У результаті 30 років зусиль зі впровадження альтернативи судовому врегулюванню спорів для ефективного вирішення приватноправових спорів (сімейних, трудових, комерційних тощо) Закон України «Про медіа-

цію» (далі — Закон)¹ нарешті поклав початок систематизації норм, які регулюють цей процес. Цей Закон рамковий, унормовує базові речі. Утім усе ще дискусійним залишається природа та місце EDR у системі вирішення спорів: вона є частиною системи 1) здійснення правосуддя 2) вирішення й розв'язання спорів чи медіація є 3) автономною системою. Також постає питання в розрізі частини 6 статті 55 і частини 4 статті 124 Конституції України (далі — Конституція)², чи має держава задля забезпечення доступу до правосуддя сприяти доступу до медіації?

Виклад основного матеріалу. Рекомендація № R (81) 7 Комітету Міністрів Ради Європи³, Керівні принципи № 14 для кращого виконання наявних Рекомендацій щодо медіації⁴, Директива Європейського Парламенту та Ради «Про деякі аспекти медіації у цивільних та господарських правовідносинах»⁵ тощо закликають до впровадження та розвитку ADR (EDR⁶) задля покращення доступу до правосуддя. Однак у цих документах не наведено обґрунтуван-

75

¹ Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> (дата звернення: 03.02.2025).

² Конституція України: від 28.06.1996 № 254к/96-ВР: станом на 1 січня 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 25.02.2025).

³ Рекомендація № R (81) 7 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо заходів, що полегшують доступ до правосуддя. URL: <https://court.gov.ua/userfiles/08.pdf> (дата звернення: 03.02.2025).

⁴ Guidelines for a better implementation of the existing Recommendation on alternatives to litigation between administrative authorities and private parties від 07.12.2007. URL: <https://rm.coe.int/1680747683> (дата звернення: 03.02.2025).

⁵ Про деякі аспекти медіації у цивільних та господарських правовідносинах: Директива 2008/52/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 21 травня 2008 р. <https://ukrmediation.com.ua/images/DOCS/Model-documents/mediation-directive-ukr.pdf> (дата звернення: 25.02.2025).

⁶ Усе частіше в літературі науковці медіацію називають не альтернативним способом вирішення спорів, а ефективним.

ня щодо належності медіації до системи здійснення правосуддя. У програмних документах, стратегіях України, наприклад § 4 Національної стратегії у сфері прав людини⁷, пункті 4.1.5 Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки⁸, медіація та альтернативне вирішення спорів («АВС») теж висвітлено в розрізі покращення доступу до правосуддя, але прямо не зазначено, що застосування медіації охоплюється здійсненням правосуддя.

Правосуддя vs. судочинство. У розділі VIII Конституції, який має назву «Правосуддя», зазначено в частині 1 статті 124, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. У цьому ж розділі розміщено норми, які стосуються судоустрою, організації судової влади, судочинства тощо. Тобто відбулося певне ототожнення термінів «правосуддя» і «судочинство». Однак ці поняття різні. В. С. Бігун зазначає, що судочинство — це про діяльність суду, а правосуддя — про діяльність із розгляду справ із метою захисту прав та свобод людини, ЮО, держави⁹. За своїм етимологічним значенням правосуддя має бути справедливим, адже слово пішло від лат. *justitia*. Відповідно метою судочинства має бути ухвалене справедливе рішення, тобто правосудне.

76

⁷ Про Національну стратегію у сфері прав людини: Указ Президента України від 24.03.2021 р. № 119/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text> (дата звернення: 25.02.2025).

⁸ Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки: Указ Президента України від 11.06.2021 р. № 231/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text> (дата звернення: 25.02.2025).

⁹ Бігун В. С. Філософія правосуддя (до постановки проблеми). Проблеми філософії права: тези виступу під час Третього всеукраїнського «круглого столу» на тему «Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи)» (м. Львів, 2007). С. 114. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/13441/13-Bihun.pdf?sequence=1> (дата звернення: 30.01.2025).

Окреслити призначення правосуддя можна через запитання: «Що має бути його результатом?». Його результатом має бути розв'язана життєва ситуація, щодо якої є правова визначеність, зокрема хто «правий» або «винний», і надана інша оцінка обставинам відповідно до норм права. Рішення мають давати можливість сторонам конфлікту діяти відповідно до них. Це ефективно, бо мати ситуацію розв'язаною — це означає рухатися далі. Однак попри це вирішення конфліктів має бути справедливим. Для цього у сторін є можливість звернутися до кваліфікованої думки судді або самостійно за допомогою фахівця (медіатора) чи без нього дійти справедливого рішення. Таким чином держава має забезпечити людям доступ до усіх можливих механізмів, які їм це забезпечать. І таким механізмом не може бути лише суд, у якому відбувається оцінювання ситуації суддею, що призведе до гарантованого рішення «win-lose», адже в деяких випадках достатньо лише супроводу сторін у пошуку шляху вирішення, що буде відповідати інтересам усіх сторін спору («win-win»).

77

(Не) лише суд здійснює правосуддя. Реалізувати ідеї Феміди могли б і громадяни самостійно, але для цього потрібен хороший рівень правової культури в країні, принаймні через мінливість законодавчих змін це непросто. Наприклад, задля зменшення справ щодо розлучень, люди могли б укладати шлюбні договори на початку подружнього життя. Однак в Україні цей вид договору часто сприймають скептично, адже ніхто не думає на початку про розлучення. Однак практика демонструє, що краще про майбутнє дбати спочатку, щоб потім уникнути спірних питань, які треба буде вирішувати чи то за допомогою суду, чи то медіації. Є. Ерліх зазначав, що «особистість судді є гарантією правосуддя»¹⁰, тобто суддя здійснює

¹⁰ Cardozo B. The Nature of the Judicial Process. New Haven : Yale University Press; 1921. P. 14. (Б. Кардозо цитує Є. Ерліха, посилаючись на працю Г. Канторовича: Gnaeus Flavius (Kantorowicz). Der Kampf

правосуддя. У випадку медіації гарантією правосуддя стають самі сторони конфлікту.

Доступ до правосуддя. М. Каппеллетті та Б. Гарт вклали в мету цієї концепції розуміння, що правова система має бути однаково доступною для всіх, і це повинно вести до результатів, які є індивідуально та соціально справедливими ¹¹. Реальне існування правосуддя реалізується через можливість звернення до компетентних органів за захистом прав і досягнення вирішення спору. Однак в Україні судова влада не може гарантувати цього українцям. В Україні довіра до суду є критично низькою: лише 12 % українців довіряють судам і лише 9 % – прокурорам ¹². Тому промінчиком світла є АВС. Однак очевидно, що цей спосіб вирішення спорів аж ніяк не розв'яже 100 % справ.

АВС. Через плюралізм поглядів сформувані сталі визначення системи вирішення і розв'язання спорів неможливо. Загалом АВС – це можливість вирішення спору сторін без звернення до суду. Але не кожна справа може вирішуватися у позасудовий спосіб, бо вона має бути медіабельною (має бути спір про інтерес, емоційний і психологічний баланс учасників конфлікту, справа не потребує формувані прецедент тощо).

У системі всі елементи мають взаємодіяти, щоби досягти кінцевого спільного результату. Основні способи

um Rechtswissenschaft. S. 48. Німецькою: «*Von der Kultur des Richters hängt im letzten Grunde aller Fortschritt der Rechtsentwicklung ab*»). URL: <https://www.agathonlibrary.com/wp-content/uploads/2022/05/Benjamin-N.-Cardozo-Nature-of-the-judicial-process.pdf> (дата звернення: 03.02.2025).

¹¹ Cappelletti M., Garth B. Access to Justice: The Worldwide Movement to Make Rights Effective. Access to Justice. Milan, 1978. Vol. 1. P. 182. URL: <https://www.repository.law.indiana.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2140&context=facpub> (дата звернення: 01.02.2025).

¹² Динаміка довіри соціальним інституціям у 2021–2024 роках. КМІС. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports∓id=1467&page=1> (дата звернення: 31.01.2025).

АВС мають спільний фініш, але вони застосовуються окремо, не взаємодіють один з одним. Тому медіація є автономним явищем, яке належить до групи методів АВС.

(Не) гарантування медіації Конституцією. Зміни до Конституції в 2016 р. надали розвитку медіації. Адже відповідно до частини 4 статті 124 Конституції законом може бути визначено обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору. У Пояснювальній записці до проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)»¹³ в пункті 3.6 зазначено, що закріплення обов'язкового досудового порядку урегулювання спорів забезпечить належне підґрунтя для розвитку медіації. Автори законопроекту запропонували проміжну ланку в судовому процесі. Адже досудове врегулювання спору – це процедура, яку мали б пройти учасники до звернення до суду, і вона не тягне за собою обов'язкове вирішення конфлікту. Законів, у яких було б передбачено цей вид вирішення спору, майже немає, а ті, які є, недосконалі. Тож частина 4 статті 124 Конституції видається мертвою або принаймні неефективною. Прирівнювати медіацію і досудове врегулювання спорів не варто, адже за характером результату ці процедури різні. Медіація, по-перше, не передує судовому розгляду, а є його заміником, по-друге, її кінцевим результатом є вирішення або розв'язання конфлікту.

Доступ до медіації. Вище доведено, що медіація є частиною правосуддя. Частина 6 статті 55 Конституції підкреслює можливість існування медіації як способу захисту прав і свобод громадян. Але чи входить до обов'язків держави задля забезпечення доступу до правосуддя

¹³ Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 25.11.2015 р. № 3524. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/gH2pw00a?an=4&ed=2015_11_25 (дата звернення: 25.02.2025).

сприяти доступу й до медіації? Видається правильним, щоби судді пропонували медіацію без конкретного законодавчого положення 14, за виявлення готовності сторін до спокійної співпраці і якщо дозволятимуть неускладнені обставини справи. Тоді можна буде говорити про збільшення довіри до суду, адже він буде сприяти вирішенню спору менш дорогим способом. У людей не буде асоціації, що суд «витребує» у сторін лише кошти. Угода за результатами медіації має рекомендаційний характер. З одного боку, це впливає із самої природи медіації, бо зацікавленість виконання узгоджених зобов'язань пропорційне інтересам сторін. Але, з іншого боку, це породжує труднощі, коли одна із сторін конфлікту може не виконувати тих положень, які самостійно та добровільно погодила. Для нівелювання цієї проблематики законодавцеві варто передбачити обов'язковість угод за результатами медіації. Адже якщо медіація є частиною здійснення правосуддя, то сила угоди має бути на рівні із судовими рішеннями. Своєю чергою це зумовить потребу утворення нових структур, які будуть займатися контролем виконання таких угод. Держава також має проводити навчання серед працівників апарату суддів, щоби вони підвищували рівень поінформованості громадян про АВС. У пункті 3 розділу II ELI-ENCJ Report 15 зазначено, що судді теж мають проходити навчання, щоби орієнтуватись в осо-

¹⁴ Маан Б., Ремко ван Пі, Сергеева А., Сергеева С., Романадзе Л., Родченко В. Гар-Аналіз впровадження інституту медіації в Україні. Електронне видання. С. 11. URL: <https://www.pravojustice.eu/storage/app/uploads/public/5f5/f7d/2a9/5f5f7d2a9b5cb356474501.pdf> (дата звернення 25.02.2025).

¹⁵ Statement of the European Law Institute and of the European Network of Councils for the Judiciary. The Relationship between Formal and Informal Justice: the Courts and Alternative Dispute Resolution URL: https://www.europeanlawinstitute.eu/fileadmin/user_upload/p_eli/Publications/ADR_Statement_Final.pdf (дата звернення: 03.02.2025).

бливостях проведення медіації. Можливо, медіація має бути на кшталт безоплатної правничої допомоги. Тобто щоб були централізовані установи, які надавали допомогу шляхом медіації.

Висновок. Медіація входить у систему правосуддя, як доречно зазначає Рада Європи. Медіація має неоднозначну та проміжну позицію в судовій системі. Закон відносить її до позасудового способу вирішення конфлікту в Україні, але практики в інших країнах, а також науковці готові розглядати і застосовувати її як судову. Деякі складові медіації, наприклад урегулювання за участю судді, медіація, яку проводить суддя-медіатор, можливість перерви на примирення і медіацію, коли справа вже в суді, ставлять питання про віднесення її фактично до судового вирішення спору. Схематичне зображення взаємодії понять можна побачити на рисунку. Держава має сприяти гарантуванню доступу до медіації, шляхом підвищення загальної поінформованості громадян про медіацію, надання угодам за результатами медіації обов'язкового характеру та надання можливості суддям пропонувати медіацію без конкретної вказівки про це в нормативно-правових актах.

81

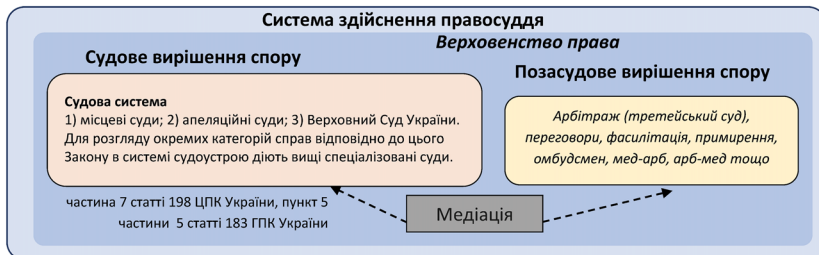

Рис. Схематичне зображення взаємодії понять «медіація» і «правосуддя»

Брич Ярослав Олександрович,
аспірант кафедри приватного права
факультету правничих наук
Національного університету
«Киево-Могилянська академія»

СКАСУВАННЯ НАРАДЧОЇ КІМНАТИ: КРОК ДО ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ?

Анотація. Тривалий період як у науковій, так і в суддівській спільноті висловлювали різні думки щодо доцільності існування нарадчої кімнати. Законодавець, стверджуючи про необхідність здійснення ефективного правосуддя в розумні строки, з 8 лютого 2025 р. у цивільному процесі України замінив таємницю «нарадчої кімнати» на таємницю «ухвалення судового рішення» і вилучив поняття «нарадча кімната» як таке. Нині виявлено децю відмінні підходи в суддівській спільноті щодо окремих аспектів застосування оновлених норм у частині способу відкладення ухвалення та проголошення судового рішення, а також можливості ухвалення скороченого судового рішення за наслідками такого відкладення. Висловлено сподівання, що запроваджені зміни щодо чітких строків і стадійності ухвалення та проголошення судового рішення допоможуть підвищити оперативність і ефективність цивільного процесу.

Восьмого лютого 2025 р. набрав чинності Закон України № 4173-ІХ від 19 грудня 2024 р. «Про внесення змін до Закону України “Про судоустрій і статус суддів” та деяких інших законодавчих актів України щодо вдосконалення ухвалення та проголошення судових рішень»¹. Цим За-

¹ Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких інших законодавчих актів України щодо вдо-

коном, зокрема, замінено у цивільному, господарському й адміністративному судочинстві таємницю «нарадчої кімнати» на таємницю «ухвалення судового рішення» і вилучено поняття «нарадча кімната» як таке.

Термін «нарадча кімната» не був новим для цивільного процесу України, він зберігся із радянського законодавства. Водночас лише Цивільний процесуальний кодекс України (далі – ЦПК України) 2004 р., який набрав чинності 1 вересня 2005 р., закріпив на рівні процесуального закону, що йдеться саме про «спеціально обладнане для прийняття судових рішень приміщення» (частина 1 статті 195)². Технічні вимоги до такого приміщення встановили Державні будівельні норми України «Будинки і споруди. Суди» у пункті 6.2.2, зокрема нарадча кімната належить до допоміжних приміщень саме залів судових засідань; має бути площею не меншою ніж 9,0 м² при залах судових засідань для розгляду цивільних справ у судах першої інстанції і не меншою ніж 9,0–12,0 м² для апеляційних судів; вона має бути при кожному залі судових засідань, примикати до нього з боку процесуальної зони і мати окремий вхід, який має бути розташований так, щоб під час руху судді не контактували з учасниками судового процесу та відвідувачами; а також має бути передбачено санітарний вузол³.

Як наголошувала Державна судова адміністрація України, станом на 24 лютого 2022 р. лише 22 % судів першої та

сціоналення ухвалення та проголошення судових рішень: Закон України № 4173-IX від 19.12.2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4173-20#Text> (дата звернення: 28.02.2025).

² Цивільний процесуальний кодекс України: Кодекс України, Закон № 1618-IV від 18.03.2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/ed20040318#Text> (дата звернення: 28.02.2025).

³ Державні будівельні норми України «Будинки і споруди. Суди» ДБН В.2.2-26:2010. URL: https://e-construction.gov.ua/files/new_doc/3019121337860883504/2023-01-19/0e05953c-7bab-4137-a2b7-36d067d019b8.pdf (дата звернення: 28.02.2025).

апеляційної інстанції розміщувалися у приміщеннях, що за основними параметрами були максимально наближені до вимог Державних будівельних норм України ⁴. Власне, однією з причин недотримання останніх і була недостатня кількість або й зовсім відсутність нарадчих кімнат, особливо в судах першої інстанції. У багатьох судах нарадча кімната мала «переважно умовне значення», і нею, як правило, слугував «кабінет судді, з якого видаляються учасники справи» ⁵. Відвідувачі судів часто могли бачити таблички на дверях кабінетів суддів із написами: «Суддя перебуває у нарадчій кімнаті» або «Нарадча кімната». При цьому, офіс судді (помічник і секретар) зазвичай теж були у тому самому кабінеті, оскільки там і визначені їхні робочі місця. Як наслідок, не дотримувалась норма частини 1 статті 245 ЦПК України у редакції, чинній до 8 лютого 2025 р., про те, що під час ухвалення судового рішення ніхто не має права перебувати в нарадчій кімнаті, крім складу суду, який розглядає справу.

84

Окрім того, ЦПК України не регламентував ані тривалість перебування судді (суддів за колегіального розгляду) в нарадчій кімнаті, ані можливість здійснення перерв та їх тривалість ⁶, хоча такі перерви і допускала судова практика (наприклад, постанова Касаційного цивільного суду

⁴ Звіт про діяльність Державної судової адміністрації України за 2023 р. С. 19. URL: https://dsa.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/dsa/2024/pidsumky_roboty_2023/%D0%97%D0%92%D0%86%D0%A2%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%20%D0%B4%D1%96%D1%8F%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C%20%D0%94%D0%A1%D0%90%D0%A3%20%D0%B7%D0%B0%202023_.pdf (дата звернення: 28.02.2025).

⁵ Гудима М. М., Гудима-Підвербецька М. М. Таємниця нарадчої кімнати як гарантія незалежності суддів та умова правосудності судового рішення: правові та моральні аспекти. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2024. № 3. С. 18–19. <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-3-3>.

⁶ Там само. С. 19.

у складі Верховного Суду від 16 вересня 2021 р. у справі № 754/14463/18 ⁷).

Тривалий період як у науковій, так і в суддівській спільноті висловлювали різні думки щодо доцільності існування нарадчої кімнати. Наприклад, у нещодавній статті М. Гудима і М. Гудима-Підвербецька вважали її наявність цілком виправданою. Вони пояснювали, що «у випадку колегіального розгляду справи беззаперечною є потреба перебування колегії суддів в окремому приміщенні, задля здійснення обговорення та голосування за ухвалення судового рішення. І хоча при одноособовому розгляді справи судді радитися ні з ким, все ж врахування того, що рішення суду часто ухвалюється в складній моральній обстановці... зумовлює потребу виходу судді у спеціально відокремлене приміщення, де буде перебувати тільки він» ⁸. Суддя П. Прохоров ще у 2020 р. зазначав, що «у сьогоdnішніх реаліях інститут нарадчої кімнати не завжди є доречним, він, як вбачається, повинен мати не імперативний, а диспозитивний характер» ⁹.

85

Водночас законодавець вирішив піти шляхом повного скасування нарадчої кімнати. Як зазначено в пояснювальній записці відповідного законопроекту № 9445 від 30 червня 2023 р., інститут «нарадчої кімнати» має вигляд надмірного формалізму та не відповідає ані меті запровадження терміна «таємниця нарадчої кімнати», яка

⁷ Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 16.09.2021 р. у справі № 754/14463/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99714160> (дата звернення: 28.02.2025).

⁸ Гудима М. М., Гудима-Підвербецька М. М. Таємниця нарадчої кімнати як гарантія незалежності суддів та умова правосудності судового рішення: правові та моральні аспекти. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2024. № 3. С. 22. <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-3-3>.

⁹ Прохоров П. А. Нарадча кімната: сучасна необхідність чи «рудимент» минулого? *Підприємство, господарство і право*. 2020. № 9. С. 59. <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.9.10>.

насамперед має передбачати заборону втручання та впливу на прийняття судового рішення, ані суті судової діяльності, яка передбачає здійснення ефективного правосуддя в розумні строки. У пояснювальній записці також стверджувалось, що «нарадча кімната» є рудиментом радянського законодавства, і такого поняття немає у США, Франції, Швейцарії, Німеччині, Польщі та Великій Британії¹⁰.

Дев'ятнадцятого грудня 2024 р. законопроект було ухвалено як Закон України № 4173-IX, і внесені ним основні зміни є такими:

- 1) інститут процесуального права «таємниця нарадчої кімнати» змінено на «таємниця ухвалення судового рішення». Визначено, що втручання в процес ухвалення судом судового рішення забороняється;
- 2) передбачено, що після судових дебатів суд оголошує про перехід до стадії ухвалення рішення та час його проголошення в цьому самому судовому засіданні;
- 3) у виняткових випадках залежно від складності справи суд може відкласти ухвалення та проголошення рішення на строк не більш як на десять днів із дня переходу до ухвалення рішення, оголосивши дату та час його проголошення¹¹.

Двадцять дев'ятого січня 2025 р. на офіційному вебсайті Верховного Суду опубліковано «Рекомендації апеляційним та місцевим судам у зв'язку зі скасуванням інституту “нарадчої кімнати”», де зауважено, що

¹⁰ Пояснювальна записка до проекту Закону України № 9445 від 30.06.2023 р.. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42180> (дата звернення: 28.02.2025).

¹¹ Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких інших законодавчих актів України щодо вдосконалення ухвалення та проголошення судових рішень: Закон України № 4173-IX від 19.12.2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4173-20#Text> (дата звернення: 28.02.2025).

- 1) судові рішення можуть бути ухвалені та підписані в будь-якому приміщенні суду, в якому є можливість провести обговорення питань, що виникають під час прийняття судового рішення за колегіального розгляду справи, із забезпеченням збереження таємниці ухвалення судового рішення. Для ухвалення судового рішення суд може вийти із зали судового засідання або залишатися в ній;
- 2) про відкладення ухвалення та проголошення судового рішення на строк не більше ніж десять днів із дня переходу до стадії ухвалення судового рішення учасники справи мають бути повідомлені у спосіб, встановлений ЦПК України. Не допускається вчинення інших процесуальних дій у цій справі протягом цього періоду, а також у призначеному для проголошення судового рішення судовому засіданні. Про відкладення судового засідання суд постановляє ухвалу, визначаючи у ній день та час проголошення судового рішення. Разом з тим, ЦПК України, зокрема стаття 245, не містить заборони розглядати інші справи в цей період. Під час вказаного проміжку часу суд повинен ухвалити повне судове рішення¹².

Останнє роз'яснення щодо необхідності ухвалення саме повного рішення є дискусійним, адже ЦПК України чіткої норми про це не містить. Деякі судді першої інстанції стверджують, що норми процесуального закону (частина 6 статті 259 ЦПК України) дозволяють судді проголосити вступну та резолютивну частину рішення з наступним складанням повного рішення суду і за ситуації відкладення ухвалення та проголошення судового

¹² Рекомендації апеляційним та місцевим судам у зв'язку зі скасуванням інституту «нарадчої кімнати». URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1748287/> (дата звернення: 28.02.2025).

рішення¹³. Окрім того, певні судді вважають, що постановлення ухвали про відкладення розгляду справи, повідомлення учасників справи у цьому випадку не вимагається, а суд лише оголошує дату і час проголошення рішення¹⁴.

Отже, наразі вже виявлено дещо відмінні підходи в суддівській спільноті щодо окремих аспектів застосування оновлених норм у частині способу відкладення ухвалення та проголошення судового рішення, а також можливості ухвалення скороченого судового рішення за наслідками такого відкладення. Все ж є сподівання, що запроваджені зміни щодо чітких строків і стадійності ухвалення та проголошення судового рішення допоможуть підвищити оперативність і ефективність цивільного процесу.

¹³ Хотинська-Нор О., Потапенко А., Свояк Д. Основні новели Закону № 4173-IX щодо вдосконалення ухвалення та проголошення судових рішень: коментарі членів авторського колективу законодавчих пропозицій. *Судово-юридична газета*. 27.01.2025 р. URL: <https://sud.ua/uk/news/blog/321569-osnovnye-novelly-zakona-no4173-ix-po-usovershenstvovaniyu-prinyatiya-i-provozglasheniya-sudebnykh-resheniy-kommentarii-chlenov-avtorskogo-kollektiva-zakonodatelnykh-predlozheniy> (дата звернення: 28.02.2025).

¹⁴ Даценко В., Свояк Д., Тиханський О. Вилучення «нарадчої кімнати» з процесуальних кодексів – дискусійні питання на прикладі ЦПК. *Судово-юридична газета*. 25.02.2025 р. URL: https://sud.ua/uk/news/blog/324101-isklyuchenie-soveschatelnoy-komnaty-iz-protsessualnykh-kodeksov-diskussionnye-voprosy-na-primere-gpk?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTEAAR35-TAGaS5G2166ERtTPHgUbFmWmqNtXoY5hVRgNJoSJf2Qip0oDpLMkM_aem_1a2bynCBlLqtqNOR4_rOZOw (дата звернення: 28.02.2025).

Дворовий Максим Володимирович,
аспірант першого року навчання за напрямом «Право»
Докторської школи імені родини Юхименків
кафедри приватного права
Національного університету
«Киево-Могилянська академія»

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОВАЙДЕРІВ ЦИФРОВИХ ПЛАТФОРМ В УКРАЇНІ: ПОЧАТОК ЄВРОПЕЙСЬКОГО ШЛЯХУ

Анотація. Провайдери цифрових платформ довго залишилися у сліпій зоні правового регулювання, користуючись своїм імунітетом від відповідальності за поширення протиправного контенту, браком міжнародних норм у цій сфері та публічним сприйняттям як блага. Після низки подій у середині 2010-х років, яким провайдери платформ не змогли запобігти, ЄС посилив вимоги щодо їхньої діяльності із забезпечення прав користувачів. Україна вже імплементувала Директиву ЄС про аудіовізуальні медіапослуги, яка закріплює низку обов'язків для платформ спільного доступу до відео. Наступним кроком на цьому шляху має стати впровадження Акта ЄС про цифрові послуги.

89

На сучасному етапі технологічного розвитку щоденне життя більшості громадян перемістилося до онлайн-сфери. При цьому особливої ваги набули цифрові платформи, матеріали на які можуть завантажувати користувачі. До них належать соціальні мережі, платформи спільного доступу до відео, а також онлайн-маркетплейси. Водночас, діяльність провайдерів таких платформ протягом довгого часу залишалася мінімально врегульованою, зокрема у контексті забезпечення прав користувачів. У країнах

із розвиненою цифровою економікою, таких як США ¹ та держави — члени ЄС ², провайдери цифрових платформ були захищені положеннями законодавства, які забезпечували імунітет від відповідальності за контент, розміщений користувачами, за винятком випадків, коли провайдера було повідомлено про наявність протиправного контенту і він не відреагував на таку скаргу своєчасно. У 2015 році така норма з'явилася в Україні внаслідок прийняття Закону «Про електронну комерцію» ³.

Однак платформи, передусім соціальні мережі, почали використовувати зловмисні користувачі з метою отримання як комерційної, так і політичної вигоди. Найяскравішим прикладом такого втручання є причетність Facebook до можливих міжнародних злочинів проти народу рохінья у М'янмі у 2017 р. через недостатню модерацію контенту ⁴, а отже ненадійне забезпечення виконання приватно-правової угоди між користувачем і провайдером як виконавцем послуг. Це спричинило поживавлення дискусій щодо потреби забезпечення прав користувачів цифрових платформ на рівні умов користування послугами («terms and conditions») через запровадження законодавчих вимог щодо внутрішніх механізмів захисту прав

90

¹ 47 U.S. Code § 230. URL: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/USCODE-2023-title47/html/USCODE-2023-title47-chap5-subchapII-partI-sec230.htm> (дата звернення: 02.03.2025).

² Директива 2000/31/ЄС Європейського парламенту та Ради «Про деякі правові аспекти інформаційних послуг, зокрема, електронної комерції, на внутрішньому ринку» («Директива про електронну комерцію») від 08.06.2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_224 (дата звернення: 02.03.2025).

³ Про електронну комерцію: Закон України від 03.09.2015 р. № 675-VIII: станом на 03.09.2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19/ed20150903> (дата звернення: 02.03.2025).

⁴ Human Rights Council, Report of the independent international fact-finding mission on Myanmar, 12 September 2018. URL: https://ap.ohchr.org/documents/dpage_e.aspx?si=A/HRC/39/64 (дата звернення: 02.03.2025).

людини провайдерами. Коріння такого підходу можна віднайти у Керівних принципах ООН з питань бізнесу та прав людини 2011 р.⁵, а також рекомендаційних документах Ради Європи⁶.

Особливої ваги для України щодо розвитку подібних норм набувають акти ЄС, що мають бути запроваджені до національного законодавства в рамках процесу вступу до Співтовариства, а саме Директива 2010/13/ЄС про аудіовізуальні медіапослуги (далі – Директива)⁷ і Регламент 2022/2065 щодо Єдиного ринку для цифрових послуг (Акт ЄС про цифрові послуги)⁸.

Після внесення до Директиви змін у 2018 р. у ній з'явилася стаття 28b, присвячена обов'язкам провайдерів платформ спільного доступу до відео, які надають «послуги..., основним функціональним призначенням [яких] є надання широкій громадськості програм та (або) користувачьких відео, за які провайдер... не несе редакційної

⁵ Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations “Protect, Respect and Remedy” Framework. URL: https://www.ohchr.org/documents/publications/guidingprinciplesbusinesshr_en.pdf (дата звернення: 02.03.2025).

⁶ Recommendation CM/Rec(2018)2 of the Committee of Ministers to member States on the roles and responsibilities of Internet intermediaries (Adopted by the Committee of Ministers on 7 March 2018 at the 1309th meeting of the Ministers' Deputies). URL: <https://search.coe.int/cm/?i=0900001680790e14> (дата звернення: 02.03.2025).

⁷ Директива Європейського Парламенту і Ради 2010/13/ЄС від 10.03.2010 р. про координацію певних положень, встановлених законами, нормативно-правовими або адміністративними актами в державах-членах стосовно надання аудіовізуальних медіапослуг (Директива про аудіовізуальні медіапослуги) (кодифікована версія). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_022-10 (дата звернення: 02.03.2025).

⁸ Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 on a Single Market For Digital Services and amending Directive 2000/31/EC (Digital Services Act) (Text with EEA relevance). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32022R2065> (дата звернення: 02.03.2025).

відповідальності, з метою інформування, розваги або просвіти через електронні комунікаційні мережі..., та при цьому організація таких програм та/або відео визначається провайдером... з використанням засобів автоматизації або алгоритмів, у тому числі через показ, призначення тегів і встановлення послідовності». Прикладами таких платформ є YouTube, TikTok, Vimeo і Dailymotion. До обов'язків провайдерів таких послуг належать:

- захист дітей від повідомлень, які можуть завдати шкоди їхньому фізичному, психічному або моральному розвитку;
- захист загальної громадськості від повідомлень, що підбурюють до насильства або ненависті, є дитячою порнографією, належать до терористичних злочинів, а також расизму чи ксенофобії;
- забезпечення вимог щодо обмеження змісту реклами, зважаючи на характер та можливості платформи, та її належного маркування.

92

Для досягнення цих цілей провайдери мають запровадити заходи, які будуть практичними та пропорційними, враховуватимуть розмір платформи та характер послуг, який вона надає, зокрема:

- включення до правил користування послугами вимог щодо обмеження контенту, який може завдати шкоди фізичному, психічному або моральному розвитку дітей, контенту, що підбурює до насильства або ненависті, є дитячою порнографією, належить до терористичних злочинів, а також расизму чи ксенофобії, а також обмежень щодо змісту реклами;
- створення прозорих і дружніх до користувачів механізмів для повідомлення користувачами провайдера про наявність на платформі протиправного контенту, а також систем пояснення користувачам наслідків розгляду їхніх повідомлень;
- створення системи перевірки віку для користувачів щодо контенту, який може завдати шкоди фізичному,

психічному або моральному розвитку дітей і систем батьківського контролю щодо такого контенту;

- створення прозорих, легких у користуванні та ефективних процедур для опрацювання та врегулювання скарг користувачів, поданих провайдеру на невиконання ним обов'язків щодо створення відповідних систем;
- запровадження ефективних заходів та інструментів з підвищення медіаграмотності.

Таким чином, Директива вперше наклала на певну категорію провайдерів платформ обов'язки у сфері належної обачності («due diligence»), перекинувши тягар захисту користувачів на суб'єктів приватного права. Положення цієї Директиви відтворено у статті 28 Закону України «Про медіа»⁹. Практика їх застосування стане відомою найближчим часом, оскільки перші провайдери платформ під українською юрисдикцією було зареєстровано Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення лише 20 лютого 2025 р.¹⁰

93

Директива також стала предтечею ухвалення у 2022 р. Акта ЄС про цифрові послуги, положення якого поширили зобов'язання з належної обачності на ширше коло провайдерів. Акт, на відміну від Директиви, не встановлює конкретних категорій протиправного контенту. Водночас, обов'язки, які покладають на провайдерів, є схожими за природою та спрямовані на надання користувачам

⁹ Про медіа: Закон України від 13.12.2022 р. № 2849-IX: станом на 01.01.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20> (дата звернення: 02.03.2025).

¹⁰ Звіт за 2024 рік і реєстрація перших провайдерів платформ спільного доступу до відео: результати засідання регулятора від 20 лютого / Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення. Дата оновлення: 20.02.2025. URL: <https://webportal.nrada.gov.ua/zvit-za-2024-rik-i-reyestratsiya-pershyh-provajderiv-platform-spilnogo-dostupu-do-video-rezultaty-zasidannya-regulyatora-vid-20-lyutogo/> (дата звернення: 02.03.2025).

більшої прозорості та кращих механізмів захисту прав. Вони диверсифіковані для різних типів суб'єктів і передбачають:

- запровадження єдиних контактних пунктів для користувачів (стаття 12);
- внесення до умов користування послугами інформації про будь-які обмеження їх надання, включно з політиками модерації (стаття 14) та створення звітів щодо прозорості у сфері їх застосування (статті 15 та 24);
- створення доступних і дружніх до користувача механізмів подання скарг на протиправний контент та внутрішньої системи розгляду спорів (статті 16 і 20), з наданням чіткого та детального переліку причин щодо будь-якого рішення щодо обмеження надання послуг (стаття 17);
- запровадження механізмів захисту від зловживання послугами платформ при повторних і систематичних порушеннях (стаття 23);
- заборона створення онлайн-інтерфейсу, який би обмежував здатність користувачів приймати вільні та поінформовані рішення (стаття 25);
- забезпечення прозорості реклами та запровадження функціоналу, що дозволяв би користувачам позначати контент як рекламу (стаття 26);
- оприлюднення основних параметрів рекомендаційних систем (стаття 27).

94

Найбільші цифрові платформи додатково мають запровадити механізми оцінки ризиків і заходи щодо їх зменшення у власній операційній діяльності (статті 34–35), щорічно проходити незалежний аудит (стаття 37), надавати дослідникам доступ до даних (стаття 40) і створити структурний підрозділ, який займатиметься комплаєнсом (стаття 41). До них також застосовуються посилені вимоги стосовно звітів щодо прозорості (стаття 42), створення бібліотек реклами (стаття 39) та запровадження специфіч-

них вимог щодо рекомендаційних систем для користувачів (стаття 38).

Станом на сьогодні, подібних вимог до цифрових платформ в Україні не запроваджено. Для ефективного захисту українських користувачів при впровадженні Акта ЄС про цифрові послуги слід вирішити низку питань, пов'язаних з юрисдикцією над закордонними провайдерами. Проте досі спроби запровадження будь-якого законодавства на ринках, які є для цифрових платформ недостатньо привабливими або ж які вважаються репресивними, закінчувалися небажанням втілювати норми в життя та значними штрафами, які не сплачували ¹¹. Водночас, єдиним інструментарієм держави у таких випадках залишається блокування платформи, що є сумісним з міжнародними стандартами у сфері захисту прав людини у виняткових випадках ¹².

¹¹ Fraser G. Russia fines Google more money than there is in entire world. BBC. Дата оновлення: 31.10.2024. URL: <https://www.bbc.com/news/articles/cdxvnwkl5kgo> (дата звернення: 02.03.2025).

¹² Recommendation CM/Rec(2016)5 of the Committee of Ministers to member States on Internet freedom (Adopted by the Committee of Ministers on 13 April 2016 at the 1253rd meeting of the Ministers' Deputies). URL: <https://search.coe.int/cm/?i=09000016806415fa> (дата звернення: 02.03.2025).

Клюс Юрій Олександрович,
здобувач освітнього ступеня бакалавра
спеціальності «Право» факультету правничих наук
Національного університету «Кієво-Могилянська академія»

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА ІНФОРМАЦІЮ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРОБЛЕМИ І ВИКЛИКИ

***Анотація.** Україна в умовах повномасштабної війни стикається з серйозними викликами у сфері реалізації права на інформацію. Через надзвичайно активні інформаційні потоки та різноманітні джерела даних виникає проблема поширення недостовірної інформації, у тому числі з боку представників влади. Це призводить до втрати довіри до державних інституцій, порушення інформаційної безпеки, а також загрожує верховенству права. У цій роботі розглянуто основні правові аспекти права на інформацію в Україні та обмежень, пов'язаних із воєнним станом, а також приклади поширення дезінформації.*

96

Право на інформацію є однією з фундаментальних свобод, яка лежить в основі концепції правової держави. У наш час, коли інформація є ключовим ресурсом, її доступність та прозорість є запорукою функціонування будь-якої спільноти.

Основним нормативно-правовим актом, у якому визначається зміст права на інформацію, є Конституція України. Так, відповідно до частини 2 статті 34 Конституції України¹, кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб — на свій вибір.

¹ Конституція України: Конституція від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 24.02.2025).

Схожим чином, відповідно до частини 1 статті 302 ЦК України², фізична особа має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію.

Забезпечення права на інформацію також є частиною міжнародних зобов'язань України, закріплених серед іншого у пункті 2 статті 19 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права³.

У цій нормі зазначено, що кожна людина має право шукати, одержувати і поширювати будь-яку інформацію та ідеї, незалежно від державних кордонів, усно, письмово чи за допомогою друку або художніх форм вираження чи іншими способами на свій вибір.

В Україні право на інформацію завжди мало особливе значення, адже воно було одним із ключових інструментів боротьби за прозорість та справедливість державотворчих процесів.

Тим не менш, із початком повномасштабного вторгнення росії 24 лютого 2022 р. це право зазнало суттєвих обмежень. В умовах воєнного стану доступ до певної інформації, особливо тієї, що стосується безпеки, оборони та стратегічних відомостей, у багатьох аспектах було обмежено з метою захисту національних інтересів.

Такі кроки є логічними та виправданими, адже відповідно до частини 3 статті 34 Конституції України здійснення права на інформацію може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для

² Цивільний кодекс України: Кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 24.02.2025).

³ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Пакт ООН від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 24.02.2025).

запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя.

Разом з тим, однією з вагомих проблем України станом на зараз є велика кількість недостовірної інформації. Відповідність інформації дійсності є безперечно важливою складовою права на інформацію.

Тут варто звернути увагу на приписи частини 1 статті 2 Закону України «Про інформацію»⁴, де зазначено, що основними принципами інформаційних відносин є, серед іншого:

- гарантованість права на інформацію;
- відкритість, доступність інформації, свобода обміну інформацією;
- достовірність і повнота інформації;
- правомірність одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації.

98

Згадана раніше проблема значно посилюється через велику кількість інформаційних джерел, які дозволяють неправдивій інформації швидко знаходити свою аудиторію. На превеликий жаль, інформація, що не відповідає дійсності, часто поширюється не третіми особами і навіть не російськими спецслужбами, а з боку українських органів державної влади.

Законодавство України встановлює доволі високий рівень довіри до інформації з боку представників влади. Так, відповідно до частини 2 статті 302 ЦК України, фізична особа, яка поширює інформацію, отриману з офіційних джерел (інформація органів державної влади, органів місцевого самоврядування, звіти, стенограми тощо), не зобов'язана перевіряти її достовірність і не несе відповідальності в разі її спростування.

⁴ Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення: 24.02.2025).

Яскравим прикладом, коли така довіра не виправдовується, є порівняно нещодавній інцидент із Центром протидії дезінформації (ЦПД) при Раді національної безпеки і оборони України. ЦПД оприлюднив звинувачення щодо співпраці з росією Тулсі Габбард, які нині є директором національної розвідки США.

Перед призначенням Тулсі Габбард на посаду ЦПД доволі «оперативно» видалив відповідні тези зі своїх соціальних мереж, фактично визнавши їхню необґрунтованість⁵.

Такі дії викликають серйозні питання щодо дій ЦПД і їхньої правомірності. Якщо звернутись до функцій ЦПД, які визначено в пункті 6 Положення про Центр протидії дезінформації, затвердженого Указом Президента України від 7 травня 2021 р. № 187/2021⁶, то можна помітити, що серед них немає жодних повноважень щодо встановлення юридичних фактів.

Таким чином, заяви Центру щодо Тулсі Габбард не мають під собою правових підстав. Це суперечить частині 2 статті 19 Конституції України, де зазначено, що органи державної влади та їхні посадові особи зобов'язані діяти виключно в межах повноважень, визначених Конституцією та законами України.

На додаток до цього, ЦПД фактично незаконно перебирає на себе функції суду, оскільки наведені ним тези можуть мати ознаки кримінального правопорушення відповідно до законодавства США.

⁵ Центр протидії дезінформації видаляє пости про Тулсі Габбард після повідомлень про її ймовірне призначення на пост голови Національної розвідки США | Межа. Новини України. URL: <https://mezha.net/ua/bukvy/tsentr-protydii-dezinformatsii-vydaliaie-posty-pro-tulsi-habbard-pislia-povidomlen-pro-ii-ymovirne-pryznachennia-na-post-holovy-natsionalnoi-rozvidky-ssha/> (дата звернення: 24.02.2025).

⁶ Питання Центру протидії дезінформації: Указ Президента України від 07.05.2021 р. № 187/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/187/2021#Text> (дата звернення: 24.02.2025).

У наведеній ситуації немає не лише законних підстав для здійснення ЦПД відповідних заяв, а й будь-якої легітимної мети для здійснення обмеження права на інформацію, невід'ємним елементом якого є достовірність.

Таким чином, подібні дії Центру протидії дезінформації не лише дискредитують саму установу, а й підривають довіру до українських органів державної влади у цілому. Як зазначив один із народних депутатів ¹⁰, це також може мати серйозні негативні наслідки для міжнародного іміджу України, особливо в контексті зовнішньополітичних відносин із США.

У підсумку, варто зазначити, що право на інформацію є однією з ключових основ суспільства, тому його порушення з боку суб'єктів владних повноважень є неприпустимим. Поширення недостовірної інформації поза межами закону не лише підриває довіру громадян до держави, а й створює загрозу національній безпеці та міжнародному авторитету України.

Необхідність дотримання принципу верховенства права в умовах воєнного стану нікуди не зникла. Наведене стосується і належної реалізації права на інформацію, оскільки останнє є фундаментальним елементом будь-якої правової держави.

¹⁰ У ЦПД назвали керівника розвідки США російським агентом, — Разумков. ПОЛІТАРЕНА. URL: <https://politarena.ua/utspd-nazvaly-kerivnyka-rozvidky-ssha-rosiyskym-ahentom-razumkov-90862/> (дата звернення: 24.02.2025).

Манзюк Іван Ярославович,
студент другого року навчання
магістерської програми «Право»
Національного університету
«Києво-Могилянська академія»

ПІДНЯТТЯ КОРПОРАТИВНОЇ ЗАВИСИ ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕАГУВАННЯ НА ЗЛОВЖИВАННЯ ЦИВІЛЬНИМ ПРАВОМ

Анотація. У тезах описано правову природу принципу заборони зловживання цивільним правом. Досліджено можливість застосування заборони зловживання цивільним правом у відносинах щодо корпоративного структурування великих груп компаній. Обґрунтовано можливість застосування доктрини підняття корпоративної завіси для запобігання недобросовісному використанню майнової та організаційної відокремленості юридичної особи. Проаналізовано практику Верховного Суду щодо застосування доктрини підняття корпоративної завіси для запобігання зловживання правом.

102

Із наукових праць можна зробити висновок, що в загальних рисах здійснення цивільного права переростає у зловживання правом у випадку його здійснення всупереч принципам розумності та добросовісності, або всупереч меті, для якої право було надане, або здійснюється з наміром завдати комусь шкоду¹. При цьому необов'язково, щоб у поведінці особи одночасно були наявні всі три ознаки. Навіть однієї достатньо, щоби констатувати наявність зловживання цивільним правом.

¹ El Far Ahmed. Abuse of Rights in International Arbitration. Online edn, Oxford Academic, 2020). P. 4. <https://doi.org/10.1093/law/9780198850380.001.0001> (дата звернення: 17.02.2025).

У правовій системі України принцип заборони зловживання цивільним правом передбачено у частині 2 статті 13 ЦК України². Сьогодні заборону зловживання цивільним правом вважають практичним втіленням принципів цивільного права, оскільки здійснення права переростає у зловживання шляхом порушення вимог принципів цивільного права³. Конституційний Суд України, аналізуючи концепцію зловживання цивільним правом, визначив, що застосування заборони зловживання цивільним правом має мати легітимну мету: захист законних права та інтересів учасників цивільного обороту від здійснення права іншою особою всупереч меті, для якої надавалось таке право, або всупереч принципам цивільного права⁴.

Одним із предметів зловживань у цивільному обороті може бути й особливий статус юридичної особи, що полягає у її майновій та організаційній відокремленості від учасників (принцип відокремлення). За поодинокими винятками (наприклад, учасники повних товариств тощо)⁵, учасники не несуть відповідальності за дії підконтрольної їм юридичної особи, і навпаки, юридична особа не несе

103

² Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 18.02.2025).

³ Карнаух Б. Зловживання правом та його правові наслідки. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 9. С. 31–36. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/9/7.pdf> (дата звернення: 20.02.2025).

⁴ Рішення Другого сенату Конституційного Суду України від 28.04.2021 р. № 2-п(II)/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va02p710-21#Text> (дата звернення: 20.02.2025).

⁵ Махінчук В. М. Реалізація інструментів доктрини «підняття корпоративної завіси» в судовій практиці : монографія / НДІ приват. права і підприємництва ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України. Київ : Юрінком Інтер, 2024. С. 16.

відповідальності за дії свого учасника, окрім випадків, прямо встановлених у законодавстві ⁶.

Сьогодні великі компанії користуються цією особливістю юридичної особи. Якщо не всі, то принаймні переважна більшість великих компаній сьогодні де-юре не є єдиною юридичною особою. Всі вони утворюють групи, що складаються з великої кількості афілійованих юридичних осіб ⁷. Метою цього є оптимізація ризиків у веденні бізнесу, зниження податкового навантаження та мінімізація відповідальності у разі порушення законодавчих норм чи договірних зобов'язань. Водночас, агресивне структурування груп компаній може бути використано з метою, що суперечить принципам цивільного права.

Для того щоби обмежити недобросовісне використання майнової відокремленості юридичної особи, законодавець увів цілу низку положень, що покладають субсидіарну відповідальність на учасника юридичної особи ⁸. Однак законодавець не може передбачити всі випадки недобросовісного використання майнової відокремленості юридичної особи, тому правова наука запровадила доктрину підняття корпоративної завіси, щоби адресувати випадки зловживання, прямо не передбачені законом.

Підняття корпоративної завіси передбачає нехтування правосуб'єктністю юридичної особи та її майнової відо-

⁶ Карнаух Т. Доктрина «підняття корпоративної вуалі»: сутність та перспективи застосування в Україні. *Юридична Україна*. 2013. № 3. С. 53–60. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urykr_2013_3_12 (дата звернення: 20.02.2025).

⁷ Pargendler Mariana. The New Corporate Law of Corporate Groups (April 7, 2023). *Harvard Business Law Review*. 2024. Vol. 14/ Pp. 339–402. URL: <https://ssrn.com/abstract=4412997> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4412997> (дата звернення: 20.02.2025)/

⁸ Махінчук В. М. Реалізація інструментів доктрини «підняття корпоративної завіси» в судовій практиці : монографія / НДІ приват. права і підприємництва ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України. Київ : Юрінком Інтер, 2024. С. 18.

кремленістю у випадках, коли відбувається юридичне ототожнення юридичної особи з її учасником, або має місце зловживання її відокремленим статусом. Слід погодитись із думками науковців, що основною підставою застосування доктрини корпоративної завіси є дефект волі юридичної особи, коли контролер повністю контролює рішення, які приймає юридична особа, або використовує майно юридичної особи як власне⁹.

Останніми роками доктрину підняття корпоративної завіси починають активно використовувати українські суди для забезпечення принципу заборони зловживання цивільним правом. При цьому в судовій практиці наявні як приклади застосування класичного підняття корпоративної завіси (що покладає відповідальність за діяльність підконтрольної особи на контролера), так і зворотного підняття корпоративної завіси (що надає можливість звернути стягнення на майно підконтрольної юридичної особи)¹⁰.

Першим прикладом справи, де застосували підняття корпоративної завіси для запобігання зловживанню правом, є справа № 910/268/23. Фонд гарантування вкладів фізичних осіб подав позов проти громадянина України, контролера великої фінансово-промислової групи Ferrexpo, про відшкодування збитків на суму понад 45 млрд грн. У тому числі в справі вирішувалося питання про забезпечення позову шляхом накладення арешту на корпоративні права в трьох великих гірничо-збагачувальних комбінатах групи Ferrexpo в Україні. Відповідач володів часткою у цих компаніях опосередковано через вертикально структуровану групу компаній, зареєстрованих

⁹ Жегулін Ю. Доктрина підняття корпоративної завіси проти доктрини суб'єктної відокремленості корпорації. Нові реалії українського корпоративного права. *Юридичний вісник*. 2024. № 1. С. 81. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v1_2024/10.pdf.

¹⁰ Там само. С. 90.

у Швейцарії, Англії, Люксембурзі та Сінгапурі. Сінгапурська компанія належала безпосередньо відповідачу і двом членам його родини. Суди у справі задовольнили заяву про забезпечення позову. Відповідач з 2007 р. використовував схему володіння майном, яке юридично оформлене на інших підконтрольних йому осіб, очевидно, для уникнення будь-якої відповідальності за персональними зобов'язаннями. Зважаючи на це, Верховний Суд визнав, що відповідач зловживав створенням складних корпоративних структур із метою уникнення відповідальності. Цього було достатньо, щоби солідарно застосувати несприятливі юридичні наслідки до відповідача через накладення арешту на корпоративні права, що прямо належали одній із підконтрольних йому компаній.

106

Отже, Верховний Суд застосував зворотне підняття корпоративної завіси, наклавши арешт на корпоративні права в гірничо-збагачувальних комбінатах, хоча ними володіли лише підконтрольні відповідачеві юридичні особи¹¹.

Ще одним прикладом зловживання майновою та організаційною відокремленістю юридичної особи стала справа № 905/671/19. Справу розглядали за позовом колишнього міноритарного акціонера ПрАТ «Авдіївський коксохімічний завод» (ПрАТ «АКХЗ») до самої компанії про отримання компенсації ціни акцій, що були викуплені під час здійснення процедури примусового викупу акцій (сквіз-аут). Наглядовою радою ПрАТ «АКХЗ» було затверджено занижену ціну їх викупу. Процедуру сквіз-аут ініціював міноритарний акціонер кіпріотська компанія Barlenco Ltd, яка викупила всі акції. Після завершення

¹¹ Постанова Верховного Суду у складі суддів Палати для розгляду справ щодо корпоративних спорів, корпоративних прав та цінних паперів Касаційного господарського суду від 15.06.2022 р. у справі № 905/671/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104987465>.

процедури сквіз-аут Barlenco Ltd відчужила акції на користь своєї материнської компанії Metinvest B. V., що була мажоритарним акціонером ПрАТ «Авдіївський коксохімічний завод». Верховний Суд визнав, що компанію Barlenco Ltd, яка набула незначний пакет акцій лише перед початком процедури сквіз-аут, було використано як технічну юридичну особу. Верховний Суд визнав, що у цій справі позов про відшкодування збитків може бути подано як до ПрАТ «АКХЗ», яке діяло під контролем мажоритарного акціонера, так і до покупця та афілійованих з ним осіб, а також до мажоритарного акціонера, що становили по суті єдину економічну групу. Тож Верховний Суд застосував класичне підняття корпоративної завіси, як інструмент, що забезпечує міноритарних акціонерів від зловживань¹².

Отже, учасники цивільних правовідносин можуть використовувати майнову та організаційну відокремленість юридичної особи недобросовісно. Такі дії осіб щодо агресивного корпоративного структурування можуть розцінюватися як зловживання цивільним правом. Доктрину підняття корпоративної завіси Верховний Суд розглядає як засіб захисту учасників цивільного обороту від таких зловживань.

107

¹² Там само.

Оленюк Андрій Анатолійович,
аспірант кафедри приватного права
Національного університету
«Киево-Могилянська академія»

ПРАВОВІ ІНСТРУМЕНТИ ЗАХИСТУ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ ВЛАСНИКІВ ЗЕЛЕНИХ ОБЛІГАЦІЙ

Анотація. У межах проведеного дослідження проаналізовано правові інструменти захисту прав та інтересів власників зелених облігацій у разі порушення емітентом своїх обов'язків, передбачених законодавством України чи проспектом емісії зелених облігацій. Встановлено, що чинні інструменти захисту прав власників зелених облігацій не відображають особливостей, притаманних цьому виду облігацій. Виявлено потребу в модернізації законодавства України в частині правового регулювання інструментів захисту прав та інтересів власників зелених облігацій. Запропоновано розглянути можливість урегулювання додаткових інструментів з удосконалення механізму захисту прав та інтересів власників зелених облігацій, таких як інститут «незалежної перевірки», інститут «зеленого дефолту» і інститут «звітності про використання коштів».

108

Вступ. Сьогодні зелені облігації вважають ефективним фінансовим інструментом, який використовують компанії для реалізації довгострокових і капіталомістких проєктів, що мають сприятливий вплив на довкілля. Емітенти розміщують зелені облігації з метою фінансування своїх бізнес-проєктів на кращих умовах, ніж ті, які пропонують фінансові установи на ринку банківських чи фінансових послуг, а інвестори мають очікування щодо отримання прибутку та належного цільового використання їхніх інвестицій, що також створює певні репутаційні блага для

інвесторів. Але якщо у випадку права інвестора на отримання очікуваного прибутку зелені облигації нічим не відрізняються від ординарних облигацій, то в частині законного інтересу щодо цільового використання надходжень від розміщення зелених облигацій та джерел подальшого повернення інвестицій власнику зелені облигації істотно відрізняються від ординарних облигацій.

Постановка проблеми. 1 липня 2021 р. почали діяти положення Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки»¹ (далі — Закон про ринки капіталу), якими передбачено правове регулювання зелених облигацій в Україні. Проте ринок зелених облигацій в Україні все ще перебуває на етапі становлення. Необхідність створення умов для залучення інвесторів на ринок зелених облигацій в Україні зумовлює потребу підвищення рівня захисту прав та інтересів власників зелених облигацій від порушення емітентом зелених облигацій своїх обов'язків, передбачених законодавством України або проспектом емісії. Така потреба може задовольнятися як через модернізацію чинних правових інструментів захисту прав та інтересів власників зелених облигацій, так і шляхом створення додаткових інструментів.

Це дослідження спрямоване на пошук та узагальнення збалансованих правових інструментів, що мають на меті захистити права та інтереси власників зелених облигацій від порушення емітентом зелених облигацій своїх обов'язків, передбачених законодавством України або проспектом емісії.

Аналіз та огляд джерел. Дослідженню окремих питань захисту прав та інтересів власників бездокументарних боргових цінних паперів і зелених облигацій присвя-

¹ Про ринки капіталу та організовані товарні ринки: Закон України від 25.02.2006 р. № 3480-IV: станом на 01.01.2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#n2064> (дата звернення: 27.02.2025).

чено праці вітчизняних (М. Кулик ², О. Федоришин ³, В. Яроцький ⁴) та іноземних (С. Джілотта ⁵, Дж. П. Хант ⁶) дослідників. Водночас питання правових інструментів захисту прав та інтересів власників зелених облігацій в Україні залишаються малодослідженими.

Виклад основних результатів дослідження. Відповідно до Закону про ринки капіталу, зелені облігації — це облігації, проспект (рішення про емісію, а для державних облігацій України — умови розміщення) яких передбачає (передбачають) використання залучених коштів виключно на фінансування екологічного проекту або окремого його етапу ⁷.

² Кулик М. Правові засоби захисту прав інвесторів при недобросовісній емісії бездокументарних цінних паперів. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2015. Т. 4/1, № 14. С. 55–60. URL: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/55_60_PravovI%20zasobi%20zahistu%20prav%20InvestorIv%20pri%20nedobrosovIsnl%20emIsIYi%20bezdokumentarnih%20tsInnih%20paperIv.pdf (дата звернення: 27.02.2025).

³ Федоришин О. Цивільно-правове регулювання охорони прав власників облігацій при невиконанні зобов'язань. *Підприємство, господарство і право*. 2011. № 10. С. 46–49. URL: http://www.pgp-journal.kiev.ua/archive/2011/10_2011.pdf#page=46 (дата звернення: 27.02.2025).

⁴ Яроцький В. Л. Механізм здійснення суб'єктивних майнових прав, посвідчених цінними паперами. *Приватноправові механізми здійснення та захисту суб'єктивних прав фізичних та юридичних осіб* : монографія. Харків, 2013. С. 165–194. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/MONOGRAFII_2013/Yrockuy_2013.pdf (дата звернення: 27.02.2025).

⁵ Gilotta Sergio. Green Bonds: A Legal and Economic Analysis. Thilo Kuntz (ed.), *Research Handbook on Environmental, Social, and Corporate Governance*, Edward Elgar. 2023 (forthcoming). URL: <https://ssrn.com/abstract=4427927> (дата звернення: 27.02.2025).

⁶ Hunt John P. Remediating Green Nonperformance. 2024. URL: <https://ssrn.com/abstract=4919176> <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4919176> (дата звернення: 27.02.2025).

⁷ Про ринки капіталу та організовані товарні ринки: Закон України від 25.02.2006 р. № 3480-IV: станом на 01.01.2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#n2064> (дата звернення: 27.02.2025).

У контексті зелених облігацій Закон про ринки капіталу покладає на емітента такі основні обов'язки: (1) повернути власникові зеленої облігації її номінальну вартість у передбачений проспектом або рішенням про емісію (для державних облігацій України – умовами їх розміщення) строк і виплатити дохід за зеленою облігацією, якщо інше не передбачено проспектом або рішенням про емісію (для державних облігацій України – умовами їх розміщення) (частина 1 статті 11 Закону про ринки капіталу); та (2) забезпечити цільове використання надходжень, що будуть залучені від інвесторів на фінансування та/або рефінансування витрат проекту екологічного спрямування (частина 6 статті 18 Закону про ринки капіталу).

Із метою захисту прав та інтересів власників зелених облігацій Закон про ринки капіталу передбачив інститут «дефолту за облігаціями»: порушення будь-кого обов'язку емітента або особи, яка надає забезпечення за облігаціями, вказаного у проспекті (рішенні про емісію) облігацій або встановленого законодавством, може бути зазначене у проспекті (рішенні про емісію) облігацій як одна з обставин, що становлять дефолт за облігаціями (частина 1 статті 113 Закону про ринки капіталу). Таким чином, закон надає право емітенту самому визначати, порушення яких обов'язків емітента можуть становити дефолт за облігаціями. При цьому, якщо у проспекті (рішенні про емісію цінних паперів) облігацій немає вказівки на обставини, що становлять дефолт, ним визнається настання обставин, перелік яких міститься у Законі про ринки капіталу. Через те, що цей перелік не відображає особливостей розміщення зелених облігацій, доцільно модернізувати інститут «дефолту за облігаціями», передбачений Законом про ринки капіталу, та встановити безумовний перелік обставин, що становлять дефолт за зеленими облігаціями (інститут «зеленого дефолту»), незалежно від того, чи такі обставини передбачені у проспекті (рішенні

про емісію цінних паперів) облігацій, чи ні. Такі обставини, зокрема, мають охоплювати порушення зобов'язання щодо цільового використання коштів від розміщення зелених облігацій, що підтверджується висновком незалежного верифікатора.

Закон про ринки капіталу окремо врегулює інститут «адміністратора за випуском облігацій», який повинен вживати заходи, спрямовані на захист прав та інтересів власників облігацій, передбачених законом, нормативно-правовими актами Національної комісії з цінних паперів та фондових ринків, проспектом (рішенням про емісію), договором про призначення адміністратора. Адміністратор відіграє важливу роль у захисті прав та інтересів власників зелених облігацій, оскільки повинен відповідно до закону відслідковувати будь-які обставини, що завдають або можуть завдати істотної шкоди правам та/або інтересам власників облігацій, або неможливість їх виконання, та повідомляти про них власників облігацій⁸.

112

Також Закон про ринки капіталу закріплює інститут «зборів власників облігацій», який передбачає, що збори власників облігацій проводять із метою прийняття рішень, які впливають на права та/або інтереси всіх власників облігацій відповідного випуску (частина 1 статті 109 Закону про ринки капіталу). Зважаючи на специфіку зелених облігацій, пропонуємо розглянути можливість розширення компетенції загальних зборів власників облігацій і внесення до неї питання щодо надання згоди на зміну умов щодо цільового використання коштів, отриманих від розміщення зелених облігацій.

Додатково до описаних вище правових інструментів захисту прав та інтересів власників зелених облігацій за-

⁸ Про ринки капіталу та організовані товарні ринки: Закон України від 25.02.2006 р. № 3480-IV: станом на 01.01.2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#n2064> (дата звернення: 27.02.2025).

конодавчого закріплення на рівні закону потребують інститути «незалежної перевірки» та «звітності про використання коштів». Інститут «незалежної перевірки» передбачає залучення незалежного експерта (верифікатора) для перевірки дотримання емітентом цільового використання коштів, залучених від розміщення зелених облігацій. Діяльність незалежних експертів повинна регулюватись Національною комісією з цінних паперів та фондових ринків і підлягати ліцензуванню. Також емітенти повинні забезпечити публікацію регулярних звітів про цільове використання коштів після розміщення зелених облігацій, які пройшли обов'язкову незалежну перевірку. Інститути «незалежної перевірки» і «звітності про використання коштів» істотно посилять можливості захисту прав та інтересів власників зелених облігацій.

Висновки. Законодавство України не передбачає спеціальних інструментів захисту прав та інтересів власника зелених облігацій. Натомість, чинні інструменти, які охоплюють такі правові інститути, як інститут «зборів власників облігацій», інститут «адміністратора за випуском облігацій», інститут «дефолту за облігаціями», передбачені для власників облігацій незалежно від їхнього виду.

Зважаючи на особливість зелених облігацій, яка полягає у необхідності забезпечення емітентом цільового використання залучених коштів виключно на фінансування зеленого проекту або окремого його етапу, доцільно модернізувати наявні інструменти захисту прав та інтересів власників облігацій з урахуванням специфіки зелених облігацій і закріпити на рівні закону додаткові інструменти захисту прав та інтересів власників зелених облігацій, зокрема інститут «незалежної перевірки», інститут «зеленого дефолту» та інститут «звітності про використання коштів».

Романюк Марта Ярославівна,
студентка першого року навчання
магістерської програми
за спеціальністю «Право»
Національного університету
«Кієво-Могилянська академія»

ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ЦИФРОВОМУ КОНТЕНТІ: ПИТАННЯ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ

Анотація. З кожним роком технологічний прогрес і епоха цифровізації створюють нові виклики для захисту прав та інтересів осіб. У пов'язаних із ними сферах український законодавець створює нову практику, як, наприклад, у законах «Про цифровий контент та цифрові послуги», «Про віртуальні активи», «Про хмарні послуги», «Про електронну комерцію», а також вносить корективи відповідно до вимог часу до законів «Про захист прав споживачів» та «Про авторське право і суміжні права». Як видається, наступним на черзі є врегулювання штучного інтелекту: як у контексті встановлення його правового режиму, так і імплементації законодавства Європейського Союзу. У цьому дослідженні ми виявимо наявну проблематику в суспільних відносинах, пов'язаних зі штучним інтелектом, проаналізуємо чинну законодавчу практику Європейського Союзу та дослідимо стан розроблення нормативних актів в Україні.

Використання штучного інтелекту поширене майже в усіх сферах суспільних відносин. Однак, як відомо, найчастіше люди взаємодіють саме з цифровим контентом. Залучення штучного інтелекту до його створення вже призвело до кількох проблем: щодо етичності його застосування у творчій сфері, відсутності механізмів захисту

прав, обмежень використання матеріалів для навчання нейромережі та ін. Міністр цифрової трансформації України М. Федоров зазначає, що штучний інтелект активно використовують для створення контенту в «промислових» масштабах, включно зі сферою медіа. Проте стандарти взаємодії з нейромережами наразі не є повністю визначеними¹. Отже, штучний інтелект активно використовують українські користувачі та винахідники, проте жодних правил та обмежень немає. Зазначене зумовлює актуальність цієї теми й дає змогу сфокусуватись на питанні регламентації використання штучного інтелекту в цифровому контенті.

Для початку слід з'ясувати, де саме найчастіше цифровий контент використовують у поєднанні зі штучним інтелектом. Можна виділити такі найбільш поширені приклади цього поєднання:

- 1) створення музики, дублювання / озвучення фільмів (музичні файли й аудіофайли);
- 2) написання сценаріїв, накладання субтитрів, монтування або додавання спецефектів, у деяких випадках заміна акторів через методику Deepfake (відеофайли);
- 3) книжкова сфера: створення обкладинок та генерування тексту;
- 4) маркетинг: створення аналітики або так званих «передбачень» і підбірки персональних пропозицій;
- 5) діяльність ЗМІ та журналістів: генерування контенту (текст, фото тощо).

Окрім залучення штучного інтелекту компаніями для створення цифрового контенту для публіки, слід згадати і про приватне використання. Наразі в Україні немає обмежень щодо застосування нейромережі. По суті,

¹ Як відповідально використовувати штучний інтелект: розроблені рекомендації для медіа. 2024. URL: <https://webportal.nrada.gov.ua/yak-vidpovidalno-vykorystovuvaty-shtuchnyj-intelekt-rozrobleni-rekomendatsiyi-dlya-media/> (дата звернення: 10.02.2025).

юридична відповідальність настає лише в окремих випадках (розберемо на прикладах):

1. Особа використала штучний інтелект для генерування тексту в книжці, яку згодом було видано. Унаслідок неякісної нейромережі чи збою в її роботі результат є ідентичним з опублікованим романом (на якому навчали цей штучний інтелект). Його автор звернувся до суду з метою захисту своїх прав.
2. Журналіст поширив неправдиві чутки, згенеровані штучним інтелектом, що спричинили паніку серед населення або порушення громадського порядку.
3. Маркетингова компанія випустила на телебаченні рекламу з використанням зображення фізичної особи, згенерованої за допомогою методики Deepfake, без її письмової згоди.
4. Особа виготовляла фільми порнографічного характеру з використанням штучного інтелекту.

Перелік не є вичерпним.

116

Із цього можна зробити висновок, що юридична відповідальність за порушення норм права щодо діянь, пов'язаних із використанням штучного інтелекту, наявна переважно у випадку порушення прав інших сторін у «дотичних» сферах. А норм щодо використання та позначення цифрового контенту, згенерованого штучним інтелектом, чи прямої юридичної відповідальності за це немає. По суті, наразі в більшості випадків неправильне використання призводить до фінансових чи репутаційних збитків. Хоча мало би призводити до настання юридичної відповідальності.

Як відомо, провідна законодавча практика у сфері регулювання штучного інтелекту належить Європейському Союзу. Перший у світі нормативний акт, який комплексно регулює діяльність штучного інтелекту, ухвалив Європарламент 13 березня 2024 р. Ідеться про Акт про штучний інтелект. Багато керівних принципів також міститься в Загальному регламенті про захист даних. Проте вони

стосуються більше системи ризиків, захисту даних користувачів, так званого навчання штучного інтелекту. Тобто формують загальні засади та визначають рамки функціонування нейромережі і не охоплюють проблематику з цифровим контентом.

Можна констатувати, що сфера медіа в контексті цифрового контенту є однією з тих, яка зазнає найбільш суттєвого впливу штучного інтелекту. На практиці є багато гучних судових справ проти «OpenAI» (компанії, яка надає доступ широкому загалу до штучного інтелекту). Соцмережами ширяться скарги художників-ілюстраторів щодо неетичності використання штучного інтелекту у створенні малюнків. Під час протестів Гільдії кіноакторів США однією з вимог було обмеження (а в деяких випадках і заборона) використання штучного інтелекту у створенні фільмів. І це мала частина серед наявних скандалів, що стосуються використання штучного інтелекту для створення цифрового контенту. Проте європейська та українська законодавча практика не торкаються цієї проблематики.

117

На рівні законодавства Європейського Союзу про штучний інтелект зі сферою цифрового контенту пов'язані Керівні принципи щодо відповідального використання штучного інтелекту в журналістиці. Д. Воюта виокремив основні їхні положення:

1. Рішення про застосування штучного інтелекту має бути не просто технологічним чи комерційним, а й відповідати місії медіа. У медіа має бути людина, яка чітко відповідає за впровадження та результати використання штучного інтелекту.

Ця практика поширена серед таких видань, як The Guardian і The New York Times. Ця норма сприяє формуванню редакційної відповідальності за використання штучного інтелекту.

2. Проведення оцінки ризиків. Новинні медіа повинні мати процедури для визначення та, де це можливо,

оцінювання і пом'якшення ризиків із урахуванням ризиків для прав третіх сторін (наприклад, захист персональних даних, авторське право тощо). Зокрема, потрібно перевіряти за триступеневим тестом рівень ризику системи штучного інтелекту. У випадку «червоної позначки» краще не використовувати його.

3. Перевірка, чи розробник штучного інтелекту забезпечує відповідальне використання даних (як персональних, так і під час навчання системи нейромережі).

4. Для генеративного штучного інтелекту потрібен редакторський нагляд. Це допоможе уникнути неправильних або упереджених процесів роботи й результатів. Нагляд має виходити за рамки перевірки результатів і поширюватися на процеси, які створили ці результати.

Доволі часта практика серед систем штучного інтелекту – упереджене ставлення до певної категорії осіб. Ось чому всі результати повинна перевіряти людина та вносити свої корективи.

5. Маркування результатів роботи штучного інтелекту (останній пункт є одним із найважливіших на практиці)².

Слід наголосити, що значну роль у регулюванні використання штучного інтелекту для створення цифрового контенту відіграють самі медіа. На прикладі BBC і The Guardian вони створили свої керівні принципи та регламенти, що стосуються використання нейромережі їхніми працівниками.

Щодо української практики з цього питання, то в Законі України «Про цифровий контент та цифрові послуги» надано таке визначення цифрового контенту: дані, які створюються і надаються в цифровій формі. До цифрового контенту належать, зокрема, комп'ютерні програми, застосунки, відеофайли, аудіофайли, музичні файли, циф-

² Штучний інтелект та медіа: траєкторія руху. 2024. URL: <https://cedem.org.ua/library/shtuchnyi-intelekt-media-ruch/> (дата звернення: 11.11.2024).

рові ігри та електронні книги³. На думку авторки, формулювання цієї норми не є досконалим, оскільки постає запитання щодо вичерпності наявного переліку типів цифрового контенту.

Однак варто зазначити, що Міністерство цифрової трансформації України разом із профільними експертами розробило Рекомендації з відповідального використання штучного інтелекту у сфері медіа. У документі йдеться як про загальні засади (які суголосні з європейською практикою), так і про новели, що більш ґрунтовно регламентують правомірне використання штучного інтелекту для створення цифрового контенту, зокрема щодо розмежування автентичного та згенерованого штучним інтелектом контентом.

Якщо матеріали містять контент, згенерований з використанням систем штучного інтелекту, медіа рекомендовано:

- визначати джерело оригінального контенту, здійснювати зворотний пошук зображень, щоб підтвердити їх походження та наявність / відсутність автоматизованого оброблення або генерування, а також перевіряти наявність повідомлень зі схожим змістом у перевірених джерелах (зокрема, офіційні джерела, фактчекінгові ресурси тощо);
- посилатися на нього або поширювати такий контент за дотримання принципу прозорості, маркуючи його відповідно, якщо контент згенерований без мети завдання шкоди певному легітимному інтересу;
- у разі поширення контенту, згенерованого третіми особами з використанням систем штучного інтелекту, дотримуватися вимог щодо захисту прав інтелектуальної власності таких осіб.

³ Про цифровий контент та цифрові послуги: Закон України №3321-IX від 10.08.2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3321-20#Text> (дата звернення: 21.02.2025).

У випадках, коли медіа вдаються до генерування контенту за допомогою штучного інтелекту:

- утримуватися від використання або поширення новинного і новинно-аналітичного контенту, створеного штучним інтелектом, що імітує запис знімання реального світу чи реальних осіб; утримуватися від використання генеративного штучного інтелекту для додавання або вилучення будь-яких елементів автентичних фотографій, відео- та аудіоматеріалів, за винятком випадків, коли це необхідно для забезпечення прав людини, захисту прав третіх осіб або дотримання інших вимог законодавства;
- поширювати згенерований із використанням систем штучним інтелектом контент, дотримуючись принципу прозорості, маркуючи його відповідно.

Також у Рекомендаціях наголошено про способи такого маркування цифрового контенту: водяні знаки, написи чи інші позначення (як-от маркування «Матеріал згенеровано з використанням штучного інтелекту»). Важливим аспектом є наданий алгоритм вибору систем штучного інтелекту для роботи та оцінювання згенерованого ним цифрового контенту ⁴.

Отже, Україна робить перші кроки у регламентуванні правового режиму штучного інтелекту та встановленні меж його використання. Безумовно, наразі необхідне законодавче врегулювання, а не суто рекомендаційне. Хоча в контексті досліджуваної теми генерування цифрового контенту за допомогою нейромережі наша практика є провідною та потребує подальшого офіційного впровадження.

⁴ Рекомендації з відповідального використання штучного інтелекту у сфері медіа. 2024. URL: https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/page/community/docs/%D0%A0%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97_%D0%A8%D0%86_%D0%BC%D0%B5%D0%B4%D1%96%D0%B0.docx.pdf (дата звернення: 22.02.2025).

Савченко Єгор Юрійович,
аспірант третього року навчання,
кафедра приватного права
Національного університету
«Киево-Могилянська академія»

ЧИ Є БІТКОЇН ГРОШИМА: ПРАВОВИЙ ВИМІР ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ

Анотація. Поява першої криптовалюти і її поширення в приватно-правовому обороті спричинили дискусії щодо можливості визнання біткоїна новою формою грошей. У цій роботі досліджено питання віднесення біткоїна до категорії грошей крізь призму економічної теорії, права та положень законодавства.

Біткоїн з'явився в 2009 р. як повністю пірінгова версія системи електронної готівки, що дає можливість надсилати онлайн-платежі напряму від однієї сторони до іншої, оминаючи будь-які фінансові установи ¹. Очевидно, що метою розробників першої криптовалюти був намір створити платіжний засіб, який перебував би під цілковитим контролем їхнього власника, зберігав свою цінність із часом і який могли би використовувати для здійснення транзакцій без посередників. Попри на перший погляд просту та зрозумілу ідею застосування новітнього цифрового інструменту, неочевидним залишається питання використання біткоїна в цивільно-правовому обороті як грошей, з огляду на економічну теорію грошей, законодавчі обмеження та суспільний інтерес.

121

¹ Накамото С. Біткоїн: електронна пірінгова система готівки. Bitcoin – Open source P2P money. URL: https://bitcoin.org/files/bitcoin-paper/bitcoin_uk.pdf (дата звернення: 21.02.2025).

Загалом існує три класичні теорії розуміння грошей: функціональна (виконання грошима функцій засобу обміну, збереження вартості та одиниці обліку), чарталістська (гроші є суто юридичним об'єктом, який може створювати лише держава та, відповідно, мати монополію на їхню емісію або на контроль за такою емісією) та металістська (вартість грошей має бути прив'язана до базового активу, що має незалежну ринкову вартість, — найчастіше йдеться про дорогоцінні метали, складність видобутку яких обмежує емісію грошей).

Біткоїн не можна віднести до цивільно-правової категорії грошей відповідно до чарталістської теорії, адже на законодавчому рівні цей цифровий інструмент не є законним платіжним засобом.

122 Не можна не погодитись із видатним економістом Людвігом фон Мізесом, який вважає, що концепція грошей як утворення закону та держави є явно неспроможною. Вона не підтверджується жодним явищем ринку. Приписувати державі владу диктувати закони обміну означає ігнорувати фундаментальні принципи суспільства, що використовує гроші². Тож підхід щодо невизнання біткоїна грошима лише на підставі законодавчих приписів не відповідає свободі не лише економічних, а й, насамперед, приватно-правових відносин.

Неможливо віднести біткоїн до категорії грошей і відповідно до теорії металізму, адже він не прив'язаний до жодного базового активу.

Разом з тим, Сайфедін Аммус і Томас Джігерс, які фактично є прихильниками своєрідного «цифрового металізму», що прийшов на зміну класичному, вважають, що біт-

² Mises L. V. The theory of money and credit. New Haven : Yale University Press, 1953. URL: https://cdn.mises.org/The%20Theory%20of%20Money%20and%20Credit_3.pdf (дата звернення: 21.02.2025).

коїн є приватними грошима, попри відсутність базового активу, до якого він «прив'язаний». Посилаючись на теорію «надійних грошей» австрійської школи економіки, відповідно до якої гроші – це ринковий товар, обсяг пропозиції якого непідконтрольний державі та який має високий ступінь продаваності ³ і який не втрачає своєї цінності в часі, Сайфедін Аммус доходить висновку, що біткоїн відповідає критеріям надійних грошей, оскільки це продукт вільного ринку, пропозиція якого суворо лімітована, він має високу продаваність і не піддається державному втручанням ⁴. Схожий підхід висловлює Томас Джігерс, який вважає біткоїн «покращеною версією золота» та формою грошей: ця криптовалюта обмежена в кількості 21 мільйон одиниць, що гарантує обмеженість пропозиції; біткоїн не піддається корозії та псуванню, тому є безмежно довговічним; він є портативним, оскільки може бути переданий за допомогою смартфона; його можна поділити на мільйони частин; біткоїн набирає обертів як одиниця обліку, а його використання як засобу обміну швидко зростає у всьому світі. Саме висока продаваність і здатність зберігати вартість, на переконання автора, робить біткоїн грошима, хоча автор і визнає, що біткоїн не досяг «зрілості» в аспекті розвитку ринкової інфраструктури та зменшення юридичних обмежень ⁵.

Прихильники функціональної теорії грошей також не вважають біткоїн грошима. Їв Мерш зазначає ⁶, що віртуальні валюти, і зокрема біткоїн, отримали лише фрагмен-

³ Легкості продажу будь-коли з мінімальною втратою ціни.

⁴ Ammous S. *The Bitcoin Standard: The Decentralized Alternative to Central Banking*. Wiley, 2018.

⁵ Jeegers T. *Understanding Crypto Fundamentals: Value Investing in Crypto Assets and Management of Underlying Risks*. Apress L. P., 2023.

⁶ Mersch Y. *Virtual or virtueless? The evolution of money in the digital age*. London, 2018. URL: <https://www.bis.org/review/r180208e.pdf>.

тарне визнання як засіб обміну; хоча деякі роздрібні торговці приймають біткоїн, їхня кількість незначна, і фактична кількість транзакцій залишається низькою порівняно з операціями, що здійснюються платіжними системами з грошовими коштами. Через відсутність загальноприйнятності віртуальних активів як одиниці обліку, останні, на переконання автора, не можуть виконувати другу із зазначених функцій грошей. Автор вважає, що криптовалюти не є також і засобом збереження вартості, через високу волатильність. Не вважає біткоїн грошима і Насім Ніколас Талеб⁷, адже оброблення транзакцій займає набагато більше часу, ніж у комерційних платіжних системах, а за своєю структурою блокчейн біткоїна не здатен обробляти великий обсяг транзакцій. Крім того, у всій економіці немає товарів чи послуг із фіксованою ціною у біткоїнах, яка б залишалася стабільною у фіатних валютах. Автор вважає, що біткоїн не може бути засобом збереження вартості ні в коротко-, ні в довгостроковій перспективі, тому що його очікувана вартість не перевищує нуль, адже біткоїн потребує постійного інтересу з боку користувачів, щоб зберігати свою цінність і продовжувати своє існування, на відміну від дорогоцінних металів.

Послугуючись найбільш популярною і вживаною функціональною теорією грошей, можна стверджувати, що біткоїн станом на сьогодні не виконує функцію одиниці вартості, з огляду на волатильність його ціни. Проте волатильність сама по собі не є його базовою ознакою чи певною характеристикою: у міру збільшення кількості власників біткоїна його вартість має коливатись все меншою мірою, адже поточні різкі зміни в ціні криптовалюти пов'язані здебільшого з «вливанням або відпливом ліквідності». На перший погляд, біткоїн не є надійним засобом

⁷ Taleb Nicholas N. Bitcoin, currencies, and fragility. *Quantitative Finance*. 2021. Pp. 1–7. URL: <https://doi.org/10.1080/14697688.2021.1952702> (дата звернення: 23.02.2025).

збереження вартості через свою волатильність. Однак більш глибокий аналіз показує, що хоча в короткостроковій перспективі його ціна може суттєво знижуватися, цей фактор може нівелюватися довгостроковою тенденцією до зростання. Біткоїн використовують як засіб обміну, проте він не набув того масштабу загальнозживаності, який мають класичні гроші. Разом з тим, ефект загальнозживаності значною мірою може залежати від наявності чи відсутності юридичних обмежень на використання криптовалюти, а також впливу держави на процес поширення цього інструменту в суспільних відносинах.

Так, згідно з частиною першою статті 192 ЦК України ⁸, законним платіжним засобом, обов'язковим до приймання за номінальною вартістю на всій території України, є грошова одиниця України — гривня. А відповідно до частини сьомої статті 4 Закону № 2074-IX ⁹, яка визначає правовий статус віртуальних активів, встановлено, що віртуальні активи не є засобом платежу на території України та не можуть бути предметом обміну на майно (товари), роботи (послуги). Виходячи із змісту вищевказаних положень можна дійти висновку, що законодавець встановлює повну заборону на використання біткоїна як засобу платежу.

Як влучно зазначає М. І. Козюбра, норма права не виникає автоматично, лише тому, що правовий акт видано державним органом. Щоб стати правовою, вона має бути легітимована суспільством як така. Люди повинні на практиці користуватися цією нормою, втілювати її приписи у життя, здійснюючи права та виконуючи обов'язки, зафіксовані у ній. У протилежному випадку правове регу-

⁸ Цивільний кодекс України: Кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV: станом на 10 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 23.02.2025).

⁹ Про віртуальні активи: Закон України від 17.02.2022 р. № 2074-IX: станом на 15 листоп. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text> (дата звернення: 23.02.2025).

лювання державою суспільних відносин не відбуватиметься¹⁰.

Відкидаючи позитивістські підходи до визначення способів використання об'єктів цивільних прав та майна особи, яке перебуває в цивільному обороті, при аналізі питання надання віртуальним активам юридичного статусу грошей особливо важливо враховувати потенційні ризики, які вони несуть для цінової та фінансової стабільності, адже право захищає не всі, а лише ті суспільні інтереси, які важливі для суспільства, водночас ігноруючи приватні інтереси окремих індивідів¹¹. Використання біткоїна як грошей може призвести до часткової заміни національної валюти у вітчизняному грошовому обороті, що може мати наслідком знецінення гривні.

126 Станом на сьогодні біткоїн не можна віднести до категорії грошей, послуговуючись класичними теоріями їх походження. Разом з тим, слід визнати, що біткоїн може на практиці використовуватися учасниками цивільного обороту як засіб платежу, а віднесення цієї криптовалюти до грошей згідно з функціональним підходом може істотно залежати від зняття юридичних обмежень на використання біткоїна як платіжного засобу та ступеня розвитку цифрової та фінансової.

Разом з тим, враховуючи поточний стан обмеженого використання учасниками цивільних правовідносин біткоїна як засобу платежу та наявні вразливості економіки нашої держави, визнання біткоїна грошима або платіжним засобом на законодавчому рівні наразі не вбачається доцільним.

¹⁰ Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2015. 392 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/8/f/283756.pdf>.

¹¹ Чубоха Надія. Співвідношення інтересу та суб'єктивного цивільного права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 4. С. 56–59. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2019-4/13>.

Семчук Ганна Олександрівна,
студентка 3 курсу факультету правничих наук
Національного університету
«Киево-Могилянська академія»

РЕЄСТРОВАНЕ ПАРТНЕРСТВО ЯК СУЧАСНИЙ ІНСТРУМЕНТ ЗАХИСТУ ПРАВ ОСОБИ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД І ЗАКОНОДАВЧІ ПЕРСПЕКТИВИ В УКРАЇНІ

Анотація. Досліджено інститут цивільного партнерства як ефективний інструмент захисту прав осіб в Україні. Проаналізовано досвід ЄС, зокрема «скандинавську модель» цивільного партнерства. Висвітлено актуальність запровадження інституту реєстрованого партнерства в Україні в контексті рішення ЄСПЛ у справі «Маймулахін і Марквіч проти України», правових викликів воєнного стану та євроінтеграційних процесів.

127

Цивільне партнерство — це соціально-правовий феномен, що успішно функціонує у багатьох розвинених країнах і може стати оптимальним рішенням для правового визнання та захисту осіб, які вибрали альтернативні традиційному шлюбу форми організації спільного життя або не можуть укласти шлюб.

Актуальність теми зумовлено нагальною потребою модернізації сімейного законодавства України в умовах безпрецедентних викликів воєнного стану та євроінтеграційних процесів. Особливої гостроти набуває питання правового визнання партнерських відносин у контексті численних трагічних наслідків російської агресії. Відсутність інституту реєстрованого партнерства створює суттєві перешкоди при вирішенні майнових, пенсійних,

спадкових та інших правових питань щодо пораненого, зниклого чи загиблого.

Цивільне партнерство як соціально-правовий феномен виникло внаслідок еволюції сімейного права і зміни поглядів на права людини. Українські науковиці І. Є. Ревуцька та С. Б. Булеца підкреслюють, що однією з важливих передумов у запровадженні інституту зареєстрованого партнерства, а також регулювання відносин одностатевих пар стала трансформація поглядів на права людини, особливо після Другої світової війни ¹.

Важливу роль у становленні інституту цивільного партнерства відіграла практика Європейського суду з прав людини. Автори книжки *The Future of Registered Partnerships* звертають увагу на те, що ЄСПЛ розглядає такі партнерства як нейтральні, менш культурно специфічні та зі світською формою офіційного визнання союзів, що полегшує їх упровадження ².

128 Правове регулювання сімейних відносин у Європейському Союзі має свої особливості. Згідно з Договором про функціонування ЄС (TFEU) ³, хоча ЄС має компетенцію щодо гармонізації норм міжнародного приватного права, які стосуються сім'ї, визначення та юридичне регу-

¹ Ревуцька І. Є., Булеца С. Б. Інститут зареєстрованого партнерства та фактичні шлюбні відносини в Україні і країнах ЄС: поняття й особливості. *Modern Researches: Progress Of The Legislation Of Ukraine And Experience Of The European Union*. Riga : Izdevniecība "Baltija Publishing", 2020. С. 481. <https://doi.org/10.30525/978-9934-588-43-3/1.27>.

² Hayward A., Scherpe J. M. *The Past, Present and Future of Registered Partnerships*. Cambridge : Intersentia, 2017. P. 496. <https://doi.org/10.1017/9781780686325>.

³ Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями: Договір Європ. Союзу від 07.02.1992: станом на 30 берез. 2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text (дата звернення: 24.02.2025).

лювання сімейних відносин залишається виключною компетенцією держав-членів. Це зумовлює значне різноманіття підходів у правовому регулюванні, при цьому всі вони мають відповідати Європейській конвенції з прав людини та основоположних свобод 1950 р. ⁴

А. П. Пашинський пропонує поділити всі держави з інститутом партнерства на дві групи:

- держави, де в зареєстроване партнерство можуть / могли вступати лише особи однієї статі (Австрія, Німеччина, Чехія, Угорщина, Словенія, Швейцарія, Ірландія, Фінляндія, Швеція, Данія і Норвегія);
- держави, де партнерство можуть реєструвати як одностатеві, так і різностатеві пари (Франція, Бельгія, Нідерланди, Люксембург) ⁵.

Знаковою подією у розвитку інституту цивільного партнерства стало запровадження Данією зареєстрованого партнерства 1 жовтня 1989 р. ⁶, що створило важливий прецедент для подальшого правового визнання сімейних відносин, які не підпадали під традиційне визначення шлюбу.

Суть Акта про реєстрацію партнерств можна викласти в одному реченні: на партнерства поширюються всі права і обов'язки подружжя, окрім випадків, прямо передбачених у самому Акті. Винятками є лише деякі немайнові питання: презумпція батьківства, окремі аспекти усиновлення і виховання дітей, застосування медичних

129

⁴ Hayward A., Scherpe J. M. The Past, Present and Future of Registered Partnerships. Cambridge : Intersentia, 2017. P. 499. <https://doi.org/10.1017/9781780686325>.

⁵ Пашинський А. П. Правові режими майна подружжя та парних союзів сімейного типу в сучасному міжнародному сімейному праві : монографія. Київ : БО «Благод. фонд пам'яті Василя Кисіля», 2024. С. 52.

⁶ The Registered Partnership Act of Denmark : of 01.06.1989 no. 372. URL: https://www.petertatchell.net/lgbt_rights/usercybercity/~dko12530/s2.htm.html (дата звернення: 08.02.2025).

репродуктивних технологій. Як зазначає А. П. Пашинський, данське право стало прикладом ефективної законодавчої техніки: замість повного переліку всіх прав і обов'язків партнерів на партнерства одним реченням поширили всі норми щодо подружжя та встановили поодинокі винятки ⁷.

Нордичні країни (Данія, Норвегія, Швеція, Фінляндія та Ісландія) створили особливу «скандинавську модель» цивільного партнерства, в якій «партнерство відрізняється від звичайного шлюбу хіба що назвою», — зазначає А. П. Пашинський, згадуючи роботу М. Антокольської *Harmonisation of family law in Europe: a historical perspective. Antwerp* ⁸. Ця модель стала взірцем для багатьох європейських держав. Однак важливо зазначити, що в європейському правовому просторі сформувалися різні підходи: одні країни запровадили одностатеві шлюби, відмовившись від інституту цивільного партнерства, тоді як інші зберегли згаданий інститут як альтернативу шлюбу для одностатевих пар.

Понад 10 років питання законодавчого врегулювання цивільного партнерства залишається предметом активних дискусій і правових ініціатив в Україні. Вперше на законодавчому рівні воно було згадане у Плані дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 р., затвердженому розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 р. ⁹

⁷ Пашинський А. П. Правові режими майна подружжя та парних союзів сімейного типу в сучасному міжнародному сімейному праві : монографія. Київ : БО «Благод. фонд пам'яті Василя Кисіля», 2024. С. 53.

⁸ Там само. С. 52.

⁹ Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року: Розпорядж. Кабінету Міністрів України від 23.11.2015 р. № 1393-р: станом на 26 верес. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1393-2015-p#Text> (дата звернення: 24.02.2025).

Значним же кроком на шляху до врегулювання цього питання стало рішення Європейського суду з прав людини у справі «Маймулахін і Марків проти України» від 1 червня 2023 року. «Позивачами є пара чоловіків, які у стосунках, починаючи з 2010 року. Вони скаржилися відповідно до статті 14 у поєднанні зі статтею 8 Конвенції, що відсутність в українському законодавстві будь-якої можливості для них укласти шлюб або будь-який інший вид цивільного союзу, яким визнаються їхні стосунки, є дискримінацією за ознакою сексуальної орієнтації», — зазначено в тексті ухвали ЄСПЛ¹⁰. Суд визнав, що Україна порушує Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод через брак механізму правового визнання одностатевих союзів. Це створює правовий обов'язок для держави вжити заходів загального характеру.

Багато соціальних прав і гарантій не доступні парам, які з певних причин не є у шлюбі. Попри це реалізація вказаних прав сьогодні відбувається шляхом застосування альтернативних методів (фіктивний шлюб з іншою людиною, укладання заповіту, договору про спільне проживання, реалізація прав через інших близьких родичів (матір, батько, сестра, брат, тощо))¹¹. Савченко переконаний, що «неможливість двох людей створити сім'ю через їх стать або небажання отримувати свідоцтво про шлюб, слід вважати штучним обмеженням прав людини»¹².

¹⁰ Judgment of The European Court of Human Rights of 01.09.2023 in the case of *Maymulakhin and Markiv v. Ukraine*, application no. 75135/14. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/#/%22itemid%22:%22001-224984%22>] (дата звернення: 24.02.2025).

¹¹ Дрок І. С. Актуальні питання цивільного партнерства в умовах дії воєнного стану в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2024. Т. 2, № 82. С. 147–151. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.2.23>.

¹² Савченко В. Огляд інституту реєстрованих партнерств як способу розширення можливостей учасників цивільних правовідносин. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2023. № 1. С. 49–55. <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.1.9>.

Однак уже в березні 2023 р. народна депутатка Інна Соусун і група інших народних обранців подали на розгляд парламенту законопроект № 9103 «Про інститут реєстрованих партнерств»¹³, а водночас на його підтримку було створено петицію, яку підписали 25 573 громадянина. Відповідно до нього **реєстроване партнерство** — це зареєстрований у визначеному порядку добровільний сімейний союз двох повнолітніх осіб, однієї чи різної статі, в основі якого лежить взаємоповага, взаєморозуміння, взаємопідтримка, взаємні права та обов'язки.

Отже, запровадження цивільного партнерства в Україні може стати фундаментальною передумовою для забезпечення конституційного принципу рівності прав громадян та є актуальним в контексті європеїзації приватного права. Це сприятиме посиленню правового захисту партнерів, усуненню дискримінаційних норм і розвитку толерантного суспільства в умовах воєнного стану.

¹³ Проект Закону про інститут реєстрованих партнерств: від 13.03.2023 р. № 9103. URL: <https://itd.rada.gov.ua/d4ca80fc-4d80-48f0-bdf7-7e6979195130> (дата звернення: 20.02.2025).

Седа Софія Володимирівна,
аспірант кафедри приватного права
факультету правничих наук
Національного університету
«Киево-Могилянська академія»

ПРОБЛЕМАТИКА ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДОНОРСТВА АНАТОМІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ НАУКИ ТА ОСВІТИ: ДОСВІД США ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Анотація. У тезах розглянуто питання донорства анатомічних матеріалів для науки та освіти. Проаналізовано досвід США як країни з розвиненою нормативно-правовою базою у сфері обігу анатомічних матеріалів, зокрема з погляду законодавства та судової практики. Виявлено наявність прогалин у правовому регулюванні донорства анатомічних матеріалів для науки та освіти, виокремлено основні, пов'язані з цим ризики та перспективи правового регулювання зазначеного питання для України.

133

Практика донорства анатомічних матеріалів людини охоплює не лише питання трансплантації, можливе і їхнє використання для освіти та науки. Чинне законодавство не містить чіткого правового регулювання цього питання, зокрема й у контексті настання цивільно-правової відповідальності у випадку порушення порядку використання таких донорських анатомічних матеріалів. Це тягне за собою можливості для зловживань, недбалості, порушення права на шанобливе ставлення до тіла померлого науковими або освітніми установами, які здійснюють збір і використання донорських анатомічних матеріалів людини.

Проаналізуємо досвід США, як країни з розвиненим законодавством у сфері обігу анатомічних матеріалів людини, та розглянемо основні ризики, пов'язані з можливостями донорства з метою, іншою ніж трансплантаційна. Розділ 4 Єдиного закону про анатомічні подарунки США (UAGA) ¹ визначає чотири цілі анатомічного дару: трансплантація, терапія, дослідження або освіта. У США поширеним є донорство анатомічних матеріалів для наукових досліджень та освіти, проте на практиці з цим виникає низка проблем.

Одним із прикладів є справа *Mactaggart, Nicole Et Al Vs. President And Fellows of Harvard College and other* (2024) ². Колишній керівник моргу Гарвардської медичної школи Лодж багато років крав і продавав частини тіл померлих осіб, пожертвувані для використання в освіті. Позивачі подали цивільний позов проти Гарварда за недбалість і вимагали відшкодування шкоди. Анатомічні матеріали передавались за програмою анатомічних подарунків, а після завершення використання їх мали шанобливо поховати або утилізувати. Суд відхилив позов, аргументуючи це тим, що медична школа діяла відповідно до положень UAGA та мала імунітет від судового позову. Суд зазначив, що Гарвард міг би понести юридичну відповідальність за доктриною *respondeat superior* (роботодавець несе відповідальність за делікти свого працівника, вчинені в межах трудових обов'язків), однак неправомірно

134

¹ The United States Revised Uniform Anatomical Gift Act (2006). URL: <https://www.uniformlaws.org/committees/community-home/librarydocuments?communitykey=015e18ad-4806-4dff-b011-8e1ebc0d1d0f> (дата звернення: 29.01.2025).

² *Mactaggart Nicole and other. Decision And Order Allowing Motions To Dismiss All Claims Against The Three Harvard Defendants.* 2024. URL: <https://masslawyersweekly.com/wp-content/blogs.dir/1/files/2024/02/09-014-24.pdf> (дата звернення: 29.01.2025).

дії Лоджа не входили до сфери його трудових обов'язків і не можуть бути приписані Гарварду.

Зазначене рішення є доволі дискусійним, а в США випадки незаконного використання анатомічних матеріалів, переданих для наукових і освітніх цілей, є непоодинокими. Хоча Американська асоціація анатомії розробила Рекомендації щодо Пожертвування тіл для освіти та біомедичних досліджень ³, які містять вказівки для програм донорства, закладів, відповідальних за ці програми, встановлюють стандарти для збереження цілісності, ідентичності та безпеки переданих тіл, усе ж вони є необов'язковими, а детального правового регулювання донорства анатомічних матеріалів не для цілей трансплантації немає.

Хоча у випадку по справі Гарварду медичний заклад імовірно не мав злочинних намірів, спрямованих на використання донорських анатомічних матеріалів людини для незаконного продажу, проте погодимось із тим, що мала місце багаторічна недбалість університету, який не забезпечив умов зберігання, перевірки належного використання переданих анатомічних матеріалів.

Позивачі подали апеляцію на рішення суду, а їхній адвокат Кетрін Барнетт вважає, що воно є небезпечним, бо дозволяє закладам уникати відповідальності, поки вони не знають, що відбувається за програмою донорства ⁴.

³ Human Body Donation Program Best Practices: Adopted by the Board of Directors American Association for Anatomy on 13 November 2009. URL: <https://www.anatomy.org/ANATOMY/ANATOMY/About-Us/What-Is-Anatomy/Body-Donation-Policy.aspx> (дата звернення: 31.01.2025).

⁴ Emily C. Morgan & Morgan Files Appeal Over Allegedly Mishandled Harvard Cadavers. 2024. URL: <https://www.law.com/ctlawtribune/2024/03/04/morgan-morgan-files-appeal-over-allegedly-mishandled-harvard-cadavers/> (дата звернення: 31.01.2025).

М. С. Брюховецька визначила, що серед основних причин, які, на думку респондентів, гальмують розвиток посмертного донорства в Україні, найбільший відсоток (40 %) становить проблема відсутності правового регулювання, другою є можливість вчинення злочинів (28 %). Вчена вважає, що існує недовіра до правомірності процедури посмертного донорства⁵. Пристосовуючи до українських реалій цю ситуацію, зазначимо, що у випадку наявності схожих справ за відсутності належного правового регулювання може підірватися довіра потенційних донорів, які і так ставляться до питання донорства з пересторогою, оскільки заклади не гарантуватимуть належного використання, зберігання та утилізації анатомічного матеріалу, наданого для науки та освіти, судові способи захисту виявляться марними і сім'ї потерпілих не отримають відшкодування шкоди через неналежне ставлення до тіл їхніх померлих близьких-донорів.

136 Своєрідним аналогом доктрини *respondeat superior* в Україні є відшкодування юридичною або фізичною особою шкоди, завданої їхнім працівником чи іншою особою, закріплене статтею 1172 Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 р. № 435-IV⁶ (далі — ЦК України). Б. П. Карнаух звертає увагу, що до чотирьох звичайних умов (протиправність, шкода, причиновий зв'язок і вина) деліктного зобов'язання, додається ще одна — наявність зв'язку між заподіяною шкодою і особою, яка мусить за неї відповіда-

⁵ Брюховецька М. С. Перспективи розвитку посмертного донорства в Україні. *Правові, економічні та соціокультурні засади регулювання суспільних відносин: сучасні реалії та виклики часу: матеріали всеукр. наук.-практ. конф.* (Полтава, 10 груд. 2019 р.). Полтава : Полтавський інститут економіки і права Університету «Україна», 2019. С. 53–55.

⁶ Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.

ти. Потерпілий має довести, що шкоду було завдано працівником саме під час виконання трудових обов'язків, а вирішальне значення має не час заподіяння шкоди (робочий, неробочий), а те, що шкода завдається у зв'язку з виконанням трудової функції⁷. Верховний Суд у постанові від 9 січня 2019 р. у справі № 654/4218/15-ц⁸ звернув увагу на тлумачення частини 1 статті 1172 ЦК України, за яким відповідальність роботодавця за шкоду, завдану його працівником, настає лише у випадках, коли заподіювач шкоди не лише перебуває з роботодавцем у трудових відносинах, а й заподіяв шкоду саме у зв'язку та під час виконання своїх трудових обов'язків. Виконанням працівником своїх трудових обов'язків є виконання ним роботи, зумовленої, трудовим договором, а також роботи, яка хоча і виходить за межі трудового договору, але доручається роботодавцем або спричинена необхідністю.

Тому за аналогічних обставин зі справою проти Гарварда в українських реаліях не можна було би застосувати положення статті 1172 ЦК України. Можливим могло бути застосування статті 1167 ЦК України щодо особистої відповідальності особи, яка завдала шкоду, але такий стан речей був би неефективним.

Хоча наразі питання донорства анатомічних матеріалів для науки та освіти не врегульоване законодавством належним чином, така можливість існує. Норми частини 4 статті 289 ЦК України передбачають, що фізична особа має право розпорядитися щодо передання після її смерті органів та інших анатомічних матеріалів її тіла науковим, медичним або навчальним закладам. Майже аналогічні

⁷ Карнаух Б. П. Відшкодування шкоди, завданої іншою особою (стаття 1172 Цивільного кодексу України). *Цивільне право і процес*. 2020. № 11. С. 29–33.

⁸ Постанова Верховного Суду від 09.01.2019 р. у справі № 654/4218/15-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79231905> (дата звернення: 31.05.2025).

положення знаходять своє відображення у статті 6 Закону України «Про поховання та похоронну справу» від 10 липня 2003 р. № 1102-IV⁹.

Зважаючи на науково-технічний прогрес у медичній галузі, необхідність дослідження функцій людського організму, пошуку нових методів лікування, у сукупності з можливістю виникнення складних юридичних ситуацій на ґрунті незаконного використання анатомічних матеріалів людини, необхідно передбачити правове регулювання донорства для наукових досліджень та освіти на законодавчому рівні. Особливу увагу необхідно приділити питанням: 1) суб'єктів-донорів, якими, враховуючи сучасний вітчизняний підхід до вилучення анатомічних матеріалів після смерті особи та чинну концепцію «незгоди», мають визнаватися померлі повнолітні, дієздатні особи, які прижиттєво висловили свою згоду на посмертне передання анатомічних матеріалів науковим закладам або за згодою їхніх родичів; 2) чіткій регламентації повноважень наукових і навчальних закладів у цій сфері, мети їхньої діяльності; 3) регламентації способів використання анатомічного матеріалу закладами на основі створених ними програм донорства, з обов'язковим врахування принципу поваги до тіла померлої особи; цілей використання, які не повинні бути надто розмитими; 4) впровадженню контролю, звітності за використанням анатомічного матеріалу; 5) регулюванню питання утилізації анатомічних матеріалів; 6) встановленню відповідальності закладів у випадку недбалості або порушення порядку використання анатомічних матеріалів людини.

Отже, спираючись на досвід США, можна виявити, що наразі існує необхідність закріплення правового регулю-

⁹ Про поховання та похоронну справу: Закон України від 10.07.2003 р. № 1102-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 7. Ст. 47.

вання такого напрямку донорства, як донорство для науки та освіти на законодавчому рівні, врегулювання питання цивільно-правової відповідальності у цій сфері, зокрема відповідальності закладів, які використовують анатомічні матеріали для відповідних цілей. Відсутність правового регулювання цього напрямку використання анатомічного матеріалу може призвести до неможливості належного захисту порушених прав, що суттєво вплине на бажання потенційних донорів пожертвувати анатомічний матеріал у майбутньому.

Стеценко Микола Володимирович,
президент Асоціації правників України,
керуючий партнер ЮФ «Авеллум»,
аспірант кафедри приватного права
Національного університету
«Киево-Могилянська академія»

НЕОБХІДНІСТЬ І МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ МІНОРИТАРІЇВ У ПРИВАТНИХ КОМПАНІЯХ

140

Анотація. *Захист прав міноритаріїв є важливою складовою сприятливого інвестиційного клімату країни. За останнє століття способи захисту міноритаріїв суттєво розвинулися і стали різними у публічних і приватних компаніях. Далі коротко описано наявні механізми захисту міноритаріїв у приватних компаніях і наголошено на важливій ролі договірних механізмів захисту прав учасників, зокрема корпоративного договору.*

Поширена нині правова теорія наголошує на необхідності захисту учасників, що «замкнені у товаристві» через обмеження на відчуження часток за законом або договором ¹. Відповідно, законодавці та суди більшості країн створили механізми захисту міноритаріїв від потенційних зловживань із боку мажоритаріїв ². Це зрозуміло, адже без належних способів правового захисту, таких як право виходу, міноритарії можуть бути вразливими до рішень, що розмивають їхні частки або іншим чином знецінюють їхні інвестиції.

¹ Fleischer H. Comparative Corporate Governance in Closely Held Corporations. *The Oxford Handbook of Corporate Law and Governance* / edited by Gordon J.N. and Ringe W. Oxford : Oxford University Press, 2018. P. 697. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198743682.013.5>.

² Ibid. P. 707.

Аналіз законодавства України та провідних країн світу показує, що визначення міноритарія (міноритарного акціонера або учасника) переважно немає у законодавстві, тобто цей термін більше теоретичний і науковий. На нашу думку, міноритарний учасник – це учасник, що не має достатньої частки у компанії для визначення загальної стратегії компанії, призначення її керівництва та суттєвого впливу на її операційну діяльність. Однак міноритарій може мати блокуючі права, що дають йому обмежений вплив на діяльність компанії та ухвалення рішень мажоритарієм.

За останні десятиліття концепція захисту прав міноритарних учасників суттєво розвинулася і набула поширення у багатьох країнах. Водночас стала очевидною різниця у підходах до захисту міноритаріїв у публічних і приватних компаніях. До публічних компаній (тобто компаній, акціями яких торгують на фондових біржах) висувається низка вимог щодо прав міноритаріїв, зокрема: (i) підзвітність через публічне оголошення регулярної та важливої нерегулярної інформації; (ii) призначення незалежних директорів до складу ради директорів публічної компанії; (iii) кумулятивне голосування; (iv) обов'язкові процедури погодження значних правочинів і правочинів із заінтересованістю; (v) обов'язковий викуп акції акціонера, що голосував проти важливих рішень життєдіяльності компанії; (vi) обов'язкова пропозиція викупу акцій міноритаріїв при придбанні третьою особою значного пакета акцій компанії на біржі тощо.

На противагу публічним компаніям, приватним компаніям характерна значно менша кількість учасників, більш гнучке корпоративне управління та інша динаміка відносин між учасниками. Проблематика захисту міноритаріїв у приватних компаніях зумовлена обмеженими можливостями виходу для учасників та відсутністю вільного обігу часток приватних компаній. Іноземні вчені виділя-

ють такі особливості приватних компаній: (i) значно більша участь в управлінні компанією; (ii) менша кількість учасників у приватній компанії; (iii) обмеження на вільне розпорядження частками; (iv) відсутність ліквідного ринку для часток приватної компанії; (v) попит на приватні компанії як форму ведення бізнесу для найрізноманітніших інвесторів та видів бізнесу³.

На нашу думку, до цих характеристик варто додати ще такі особливості приватних компаній: (i) відсутність жорсткого регулювання діяльності та звітності (за винятком суспільно важливих компаній); (ii) більша гнучкість у корпоративному управлінні компанією; (iii) легкість створення та реєстрації.

Ці відмінності накладають відбиток і на поширені проблеми, що виникають у відповідному типі компаній. У той час як у публічних компаніях переважають проблеми вертикального характеру (менеджмент — акціонери), у приватних компаніях поширені конфлікти горизонтального характеру (мажоритарії — міноритарії), що потребують законодавчих або договірних механізмів для забезпечення гнучкого регулювання відносин у приватних компаніях та мінімізації конфліктів при створенні та функціонуванні компаній⁴.

Корпоративне право у XX столітті суттєво еволюціонувало у питаннях відносин між учасниками приватних компаній. Нині існує низка загально визнаних способів захисту прав міноритаріїв, які ми пропонуємо систематизувати так.

Права виходу: до цих прав належать право виходу учасника із товариства, право продажу частки третій особі та переважне право учасника викупити частку, що продається.

³ Ibid. Pp. 681–683.

⁴ Ibid. P. 683.

Права участі в управлінні: право пропонувати питання до порядку денного зборів учасників та скликати збори учасників, вимоги щодо підвищеної кількості голосів, необхідних для ухвалення важливих питань діяльності товариства (кваліфікована більшість) або для правомочності зборів (кворум) і право делегувати своїх представників до органів управління товариством.

Фінансові права: переважне право участі у збільшенні статутного капіталу товариства.

Інформаційні права: права учасників на отримання інформації про діяльність компанії, проведення перевірки звітності компанії тощо.

Права судового захисту: право похідного позову проти керівників товариства, право оскарження рішень органів управління та зборів учасників як таких, що порушують закон або статут товариства.

Договірні механізми захисту прав міноритаріїв: право укласти корпоративний договір, що передбачатиме додаткові механізми до кожного з перелічених вище механізмів захисту прав міноритаріїв.

У 2018 році корпоративний договір з'явився у Законі України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» від 6 лютого 2018 р.⁵ (далі — Закон про ТОВ). Стаття 7 Закону про ТОВ містить доволі широке визначення корпоративного договору, за яким *«учасники товариства зобов'язуються реалізовувати свої права та повноваження певним чином або утримуватися від їх реалізації»*⁶. Задля посилення практичного значення корпоративного договору Закон про ТОВ передбачає, що договір, який порушує норми корпоративного договору,

⁵ Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю: Закон України від 06.02.2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19/conv#Text> (дата звернення 01.03.2025).

⁶ Там само.

«є нікчемним, якщо інша сторона за договором знала або мала знати про таке порушення»⁷.

Крім того, законодавством України передбачено ще два важливі інструменти, які нерідко йдуть поруч із корпоративним договором, а саме безвідклична довіреність і договір опціону. Ці інструменти важливі для інвесторів із погляду потенційного корпоративного конфлікту та забезпечують можливість репатріації інвестором своєї інвестиції, тобто виходу учасника із компанії цивілізованим шляхом.

Висновки. Аналіз способів захисту прав міноритаріїв за законом приводить до висновку, що, зрештою, всі вони вимагають звернення до суду із доволі складними питаннями, наприклад наявність фідучіарних обов'язків мажоритарія перед міноритаріями, визначення ринкової вартості при виході з товариства, визнання корпоративних рішень незаконними тощо. На противагу механізмам за законом корпоративний договір дає більшу однозначність, а у разі спору перед судом постануть значно простіші питання тлумачення договору. Отже, на нашу думку, практичним механізмом запобігання багатьом корпоративним спорам є активне поширення корпоративних договорів в Україні.

144

⁷ Там само.

Наукове видання

ЗАХИСТ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ ОСОБИ
В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ ПРИВАТНОГО
ПРАВА В УКРАЇНІ

*Збірник наукових праць учасників круглого столу
28 лютого 2025 року
Київ, Україна*

Електронне видання